

ISSN 2311-8911

ВІСНИК ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Випуск 28

ІСТОРІЯ

Івано-Франківськ
2016

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ “ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА”

**ВІСНИК
ПРИКАРПАТСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

ІСТОРІЯ
Випуск 28

Видається з 1995 р.

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”
2016

УДК 93/94
ББК 63
В53

Затверджено до друку

вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 3 від 1 березня 2017 р.).

Видання внесено до Переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора й кандидата історичних наук (наказ Міністерства освіти і науки України від 11 липня 2016 р. № 820)

Редакційна рада: д-р філол. наук, проф. В.В.ГРЕЩУК (голова ради); д-р юрид. наук, проф. В.А.ВАСИЛЬЄВА; д-р фіз.-мат. наук, проф. А.В.ЗАГОРОДНЮК; д-р філол. наук, проф. В.І.КОНОНЕНКО; д-р іст. наук, проф. М.В.КУГУТЯК; д-р філос. н., проф. В.К.ЛАРІОНОВА; д-р пед. наук, проф. Н.В.ЛИСЕНКО; д-р фіз.-мат. наук, проф. Б.К.ОСТАФІЙЧУК; д-р політ. наук, проф. І.С.ЦЕПЕНДА.

Редакційна колегія: д-р іст. наук, проф. М.В.КУГУТЯК (голова редколегії); д-р іст. наук, доцент С.В.АДАМОВИЧ; д-р іст. наук, проф. В.С.ВЕЛИКОЧИЙ; д-р габ., проф. Р.ДРОЗД; д-р іст. наук, проф. О.С.ЖЕРНОКЛЕЄВ; д-р іст. наук, проф. Л.О.ЗАШКІЛЬНЯК; д-р іст. наук, проф. В.Л.КОМАР; д-р іст. наук, проф. В.В.МАРЧУК; д-р політ. наук, проф. І.С.МОНОЛАТІЙ; д-р іст. та філол. наук, проф. Є.ПАЩЕНКО; д-р іст. наук, проф. П.С.СІРЕДЖУК; д-р іст. наук, проф. П.С.ФЕДОРЧАК; канд. іст. наук, доцент Л.В.ЩЕРБІН (відповідальний секретар).

Адреса редакційної колегії:

76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57

Інститут історії і політології

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Тел.: 59-61-03

Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2016. Вип. 28. 135 с.

У збірнику вміщено наукові статті, присвячені етносоціальним і національно-культурним процесам в Україні, актуальним проблемам історії зарубіжних країн, джерелознавства й історіографії, етнології, а також праці молодих науковців.

Newsletter of Precarpathian University. History. 2016. Issue 28. 135 p.

This book contains scientific articles dealing with actual historical problems of ethno-social and national-cultural processes in Ukraine, history of foreign countries, historical sources studies, historiography, ethnology and the research results of the beginning scientists.

© Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2016

© Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2016

УДК 94 (477) "XIX ст."

ББК 63.3 (4 Укр)

Ігор Райківський

ЗВ'ЯЗКИ ІЗМАЇЛА СРЕЗНЕВСЬКОГО З ГАЛИЧИНОЮ В 1840–1850-х рр.

У статті розповідається про вплив творчості І.Срезневського на русько-український національний рух у Галичині першої половини XIX ст. Зокрема, звернуто увагу на поїздку вченого до Галичини під час наукової подорожі по слов'янських землях (1839–1842 рр.), коли він протягом 19–29 липня 1842 р. перебував у Львові. І.Срезневський познайомився з відомими галицькими діячами – "Руською трійцею", Д.Зубрицьким, Й.Левицьким. Зроблено аналіз записки І.Срезневського 1842 р. до міністра народної освіти Росії про наукове і літературно-видавниче життя в краї. Розкрито уявлення І.Срезневського про Галичину в наукових працях та його листування з галичанами (братами Яковом та Іваном Головацькими, І.Вагилевичем та ін.), а також листи до нього С.Шеховича в 1850-х рр.

Ключові слова: наукова поїздка, Галичина, листування, діяч.

Цікавою і маловідомою сторінкою в діяльності І.Срезневського були його зв'язки з Галичиною. До сьогодні це питання викликало незначний інтерес серед дослідників, зокрема І.Свенціцького [15; 19], Г.Гербільського [11], А.Крюкова [14] та деяких інших, має наукову актуальність, яку необхідно розглядати в контексті впливу науковців першої "хвилі" національного відродження на український рух XIX – початку XX ст. Характерно, що івано-франківський дослідник А.Крюков, автор невеликої замітки в "Українському історичному журналі" 1971 р. зауважив, що "подорожі вченого по західноукраїнських землях не присвячено жодного спеціального дослідження" [14, с.96]. З відомих причин заідеологізована радянська історіографія (як і дореволюційна російська) мало цікавилися українським національним рухом у Галичині, тоді як серед сучасних дослідників ця тема не знайшла належного висвітлення. В основу статті покладено виступ автора на міжнародній науковій конференції в м. Харкові 24–25 травня 2012 р. "XII Кирило-Мефодіївські читання (до 200-річчя від дня народження І.Срезневського) [17].

На першій стадії національного відродження або модерного націотворення (академічній або науковій, "збирання спадщини") до середини XIX ст. окремі вчені або ентузіасти зайнялися дослідженням різних сторін життя народу – фольклору й етнографії, мови, історії. Дещо змодифікована модель, запропонована чеським дослідником М.Грохом (як і українськими та діаспорними істориками І.Лисяком-Рудницьким, В.Сарбеєм, Р.Шпорлюком та ін.) найкраще відбиває як закономірності, так і особливості розвитку українського руху та може бути з успіхом взята на озброєння в конкретних дослідженнях. Трифазна грохівська схема ("А" – наукова стадія; "В" – організаційна або культурна; "С" – політична) стала своєрідною азбукою для дослідників національних рухів у східноєвропейському регіоні в XIX – на початку XX ст. [12, с.53].

Провідну роль у тогочасному національному русі відіграла інтелігенція, що вдавалася до поширення в масах національно-політичної свідомості. Серед кращих представників наукової еліти, що взяла участь у народознавчих дослідженнях на початковому етапі відродження, результати яких були використані для обґрунтування української національної ідеї, був І.Срезневський. Він зробив вагомий внесок у справу збирання і публікації фольклорної спадщини, зокрема виданням своєї "Запорожской старини" в шести випусках у 1833–1838 рр. Будучи родом з Ярославля, але вихований у Харкові (сюди переїхав його батько по службі одразу ж після народження сина), І.Срезневський в молодому віці зацікавився українським фольклором і взагалі народною словесністю. З особливою силою він вплинув на діяльність "Руської трійці" та її сподвижників у Галичині в 30–40-х рр. XIX ст., що услід за "Енеїдою" І.Котляревського започаткували, виданням фольклорно-літературного альманаху "Русалка Дністровая" (1837 р.), нову українську літературу в краї живою народною мовою. "Трійця" вперше відкрито висло-

вила ідею національної єдності русинів-українців по обидва боки австро-російського кордону.

З 17 вересня 1839 р. до 23 вересня 1842 р. І.Срезневський здійснював наукову подорож по слов'янських землях і після Чехії і Словаччини в липні 1842 р. побував на Закарпатті (в Карпатській Русі) та в Галичині, що перебували під владою Австрійської імперії. Про підавстрійську Русь-Україну в тогочасному російському суспільстві було вкрай обмаль інформації. Так, В.Дорошенко, український діяч родом із Полтавщини, згадував, що “колись про Галичину, її населення та відносини політичні, суспільні й національні в російській займанщині мало хто і знав поза окремими одиницями” [13, с.197]. У “подорожніх листах” колишнього студента Петербурзького університету В.Кельсієва, що подорожував Галичиною в 1865–1866 рр., писалося про неї як “совершенно для русской публики невѣдомомъ русскомъ краѣ” [4, с.П]. І.Срезневському судилося стати одним із перших російських науковців після П.Кеппена, уродженця Харкова (він відвідав Галичину в 1822 р. з метою збирання матеріалів про “руську” мову (“о нарѣчіяхъ руснякскихъ”)) [21, с.29], які особисто побували на західноукраїнських землях і враження від знайомства з краєм використали у своїй діяльності.

Першим галичанином, з яким познайомився І.Срезневський у Відні на початку 1842 р., став рідний брат діяча “Руської трійці” Я.Головацького Іван Головацький. На зламі 1830–1840-х рр. він навчався на медичному факультеті Віденського університету. Зустріч з відомим харківським вченим справила на молодого юнака велике враження, що добре видно з першого листа до нього І.Головацького від 20 квітня 1842 р. [11, с.201]. На початку листа адресант з неприємною радістю згадував про своє спілкування з І.Срезневським: “... Якось менѣ й мило и гарно було из Вами у купцѣ, та й серцѣ полегшало, и за свою журбу не раз чоловѣк забував, слушаючи Ваших розговорѣв о русинах – о словенах (слов'янах. – *І.Р.*) ...” [15, с.164]. У листі вміщено як додаток цікаві поезії. В одній з них розповідається, як “десь за Дунаєм в далекій чужині зішлись було люди сусідні”. Між ними виникла розмова:

А як собі живете? – Ми бідні!
 А звідки? – З-над Дніпра.
 – Я з низького Буга.
 І в нас та повість самая:
 Вже годі на світі, ні коси, ні плуга,
 Присіла нас нужда гіркая!
 Таку си бесіду мали краями,
 Пізнавшися серцем, душею ... [11, с.201].

І.Головацький писав, що бесідники були дітьми однієї матері, яких розлучила гірка доля. Однак вони повинні налагоджувати між собою зв'язки – “любитись, годитись з ріднею, братами”. У вірші висловлювалася ідея єдності етнічних русько-українських земель – як галицьких (“з низького Буга”), так і наддніпрянських (“з-над Дніпра”), антикріпосницькі настрої [15, с.164, 165]. Другий відомий лист І.Головацького з Відня був надісланий І.Срезневському до Харкова значно пізніше, 4 (16) травня 1846 р. Адресант висловив щире вдячність за поради, що “глубоко вкопались, вросли въ душу и неоступными, незабутными товаришами и руководителями остануть въ моѣмъ стремленію; они бо возбудили мою дѣятельность, они одушевили идею Словянства”. І.Головацький звернув увагу на несприятливі умови для своєї народознавчої діяльності в Галичині: “... Я много перебуль, перетерпѣль, и якъ мога крѣплю сь, и все твердымъ русиномъ на ноги становлюсь, однакожь тутъ крута тѣснота, но кто знає, можъ для того самого и дѣятельность бѣльша ...” [15, с.170, 171].

Перебування І.Срезневського в Галичині влітку 1842 р. знайшло відображення в 64-му листі, що містився в книзі подорожніх заміток (усього опубліковано 66 листів) [8]. І.Срезневський спочатку прибув до Ужгорода, де зустрівся з відомими русинами,

зокрема з видавцем граматики М.Лучкаєм. “Настоящій хохоль”, – писав про нього в листі своїй матері. Під час обіду з місцевим єпископом усі розмовляли “по малорусски” [8, с.317]. Перебуваючи в Ужгороді, І.Срезневський цікавився архітектурою міста, вивчав старовинні рукописи, планував написати історико-географічний нарис Закарпаття. З Мукачевого вчений спочатку думав через Бескиди їхати на Буковину, а вже звідти – до столиці Галичини, однак, щоб скоротити собі шлях, він вирішив добиратися через Сколе до Стрия [14, с.98]. І.Срезневський приїхав до Львова 19 липня, пробув у місті десять днів (до 29 липня) [15, с.158]. Однак, за даними І.Свенціцького [19, с.71], І.Срезневський був у Львові 19 днів, такої ж думки дотримувався і дрогобицький дослідник М.Шалата [22, с.104].

“Городъ Лембергъ (офіційна назва міста в австрійський період. – *І.Р.*) не можетъ не понравиться”, – листовно ділився враженнями науковець, усупереч домінуванню польської мови в місті, простолюд із навколишніх сіл розмовляє “по южно-русски” (“польській мові єсть господствующій: по-нѣмецки говорятъ жиды и нѣмецкіе чиновники; по южно-русски – простой народъ, приходящій изъ сель. Жидовъ впрочемъ множество”) [8, с.321]. Тут він ближче познайомився з І.Вагилевичем, Я.Головацьким, Д.Зубрицьким та Й.Левицьким. Із радістю констатував, що галичани із захопленням читають твори Г.Квітки-Основ'яненка, однак мав застереження щодо правопису галицьких книг (“ну ужъ правописаніе...”). За короткий час І.Срезневський відвідав у Львові Ставропігійський архів, бібліотеку-Оссолінських, місцевий театр, де побачив дві вистави польською мовою. Крім місцевих руських, І.Срезневський спілкувався з кількома польськими діячами – Я.Камінським, А.Бельовським та ін. [8, с.321, 322]. Так, про автора фольклорної збірки “Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego” (“Пісні польські і руські люду галицького”) В.Залеського (псевдонім – Вацлав з Олеська) він писав, що той “сдѣлался совершеннымъ чиновникомъ, и о пѣсняхъ и литературѣ, о славянизмѣ и народности и слушать не хочетъ” [19, с.71].

І.Срезневський дав лаконічні характеристики галицьких діячів, з якими йому довелося познайомитися у Львові. Щодо колишніх членів “Руської трійці” І.Вагилевича та Я.Головацького, то перший, за словами І.Срезневського, “помѣшался на томъ, что въ него влюбляются”, тоді як Я.Головацький “много путешествовалъ”. Найбільш відомий галицький історик першої половини ХІХ ст. Д.Зубрицький активно працював над збором “историческихъ матеріаловъ”, а філолог Й.Левицький – “плохой грамотѣй, хоть и написалъ грамматику” [8, с.322]. Як відомо, грамика Й.Левицького вийшла друком німецькою мовою в Перемишлі 1834 р. під назвою “Grammatik der ruthenischen oder klein-russischen sprache in Galizien” (“Грамика рутенської або малоросійської мови в Галичині”). Однак у книзі була представлена не жива народнорозмовна мова, а мішанина старослов'янських, великоруських і польських слів, з домішками місцевої говірки. І.Срезневський познайомився також з М.Левицьким, одним із засновників перемишльського товариства греко-католицьких священиків, цензором руських книжок. На закінчення листа І.Срезневський коротко зауважив про своє перебування в Галичині: “Каждый день имѣлъ что-нибудь для работы – и такъ прожилося 10 дней” [8, с.322].

Розповіді І.Срезневського про слов'ян, наддніпрянських письменників і вчених зміцнювали серед галичан українську національну свідомість, прагнення прислужитися рідному народу [20, с.LV]. З нагоди приємної зустрічі Я.Головацький (під псевдонімом Яцко Чепеленько) присвятив І.Срезневському 16 (28) липня 1842 р. щирі слова (“В альбом Ізмаїлу Срезневському”):

Руський з руським повстрічався,
 Руський з руським повітався...
 Хоч з далекої України,
 Хоч з далекої родини –
 Вже один другому брат!

Ізв'яжімся, рідні діти, –
Час вже нам відмолодіти!
Свою пісню заспіваймо,
Своєю силою добуваймо –
Та все піде влад! [10, с.221].

У поезії Я.Головацького домінує мотив єдності великого українського народу, соборницькі настрої, що з таким оптимізмом і ясністю, хай навіть і суто декларативною, вперше прозвучали в творчості галицьких письменників [16, с.125, 126]. “Срезневський был весьма сердечен и дружелюбен со мною, – згадував на схилі віку Я.Головацький, – из его разговоров я многому научился и уяснил себе многие вопросы насчет состояния России, малороссийской словесности и вообще славянского дела” [5, с.270].

Інформацію про наукове і літературно-видавниче життя в Галичині І.Срезневський у 1842 р. подав міністру народної освіти Росії. Щодо літературної діяльності “южных русов” учений зробив висновок – “состояние её жалко”, насамперед через відсутність засобів для реалізації письменниками своїх ідей. Серед книжок “на наречии южнорусском”, що вийшли в Австрії останнім часом, було звернуто увагу на фольклорну збірку Вацлава з Олеська у Львові 1833 р., де руські народні пісні опубліковано впереміжку з польськими: “Збірка досить багата за змістом, однак видана “без большого умения и часто без критики”. Автор виділив також граматику “руської” мови в Галичині Й.Левицького, що вийшла друком у Перемишлі 1834 р. (ця граматика краща, ніж у попередників – О.Павловського (Петербург, 1818 р.) і М.Лучкая (Буда (Будапешт), 1830 р.), “хоча в ній перемішано “с наречием южноруским и книжное великорусское, и книжное западнорусское”, та народнописенну збірку Й.Лозинського “Руське весілля”, видану в Перемишлі 1835 р. “Книжка цікава, – лаконічно писав І.Срезневський, – була написана “по южноруски” і надрукована польсько-латинськими буквами, пропозиція введення латинки для “руського” письма викликала критику серед галичан, що призвело до “азбучної війни”” [9, с.200, 201].

І.Срезневський досить високо оцінив фольклорно-літературний альманах “Русалка Дністровая”, опублікований “Руською трійцею” в обхід львівської цензури в Угорщині 1837 р., що започаткував нову українську літературу в Галичині. На його думку, це був “первый отголосок желания литераторов галицких трудиться сообща (з наддніпрянськими “малоросами”-українцями. – *І.Р.*), первое собрание их трудов”. Щодо збірки Г.Ількевича “Галицькі приповідки і загадки” у Відні 1841 р., що стала, по суті, першим окремим книжковим виданням українських народних прислів’їв і приказок, то автор дав високу оцінку книжки – другої, після “Русалки Дністрової”, виданої народно-розмовною мовою в краї. “За змістом “собрание превосходное”, – наголосив І.Срезневський, – але, на жаль, матеріал розміщений в алфавітному порядку”. Водночас із прихильністю писалося про фольклорний збірник у двох томах “Pieśni ludu ruskiego w Galicyi” (“Пісні люду руського в Галичині”) польського етнографа Ж.Паулі, виданий латинкою (Львів, 1839–1840 рр.): “У книзі містилося, поряд з цікавим, багато вже відомого народно-пісенного матеріалу” [9, с.200, 201]. І.Срезневський звернув увагу на недоступність руських книг у Галичині, наприклад, конфісковану цензурою “Русалку Дністровую” знайти не легше, ніж рукопис X ст. [9, с.202].

Поїздка до Галичини мала вплив на подальшу наукову діяльність І.Срезневського. Після вивчення мови галичан та їх культурно-історичної спадщини він у статті “Галицкое наречие”, яка залишилася невиданою, переконував, що мова галичан і наддніпрянських “малоросів” – однорідна, не є діалектом російської. У “Записках”, які вів І.Срезневський, збереглося кілька ескізів одягу гуцулів, таблиця територіального розселення етнічних груп у Галичині (лемків, бойків, гуцулів). Порівнюючи етнографічний матеріал Галичини й Харківської губернії, вчений доводив, що в одязі та побуті населення цих місцевостей було багато спільного [14, с.99]. Водночас Ізмаїл Іванович при-

святив ряд своїх праць історії Карпатської Русі, розвитку мови і культури місцевого населення, але з них була видана лише одна – “Русь Угорская” – у віснику Російського географічного товариства 1852 р. [14, с.98].

Листування І.Срезневського з Я.Головацьким та І.Вагилевичем продовжувалося декілька років (до 1845 р.) [19, с.73]. Галицькі діячі одержували, крім його власних видань, літературні й наукові твори з Наддніпрянщини, водночас інформували про свої творчі здобутки. Перший лист до Я.Головацького І.Срезневський написав ще до поїздки в Галичину, не пізніше 1841 р. Повідомивши про бажання краще пізнати мову і звичаї галицьких русинів, автор просив свого галицького адресата про сприяння, зокрема, поради, з ким “поговорити о народе, его мови и звичаяхъ” [2, арк. 1 зв.]. Водночас І.Срезневський у листі конкретизував питання, які ставив перед собою під час візиту до краю: “1. Якъ руській людъ въ Галиціи говорить и якъ де змінивъ свою стару мову... 2. Якъ руській людъ въ Галиціи живеть, якъ де змінивъ свѣй старый бытъ и якъ де задержав у ёму те, чого въ иншихъ мѣсцяхъ вже нема” [6, с.21, 22].

Хотілося б більш детально зупинитися на листуванні І.Срезневського з діячами “Руської трійці”. Так, І.Вагилевич у листі зі Львова 28 червня (10 липня) 1844 р. передав І.Срезневському, що після знайомства з краєм проявляв інтерес до Галичини, етнографічні замітки, ділився враженнями про свою літературну і наукову працю, зокрема видану в 1844 р. “Граматику малоруської мови в Галичині”. Він просив перекласти граматику, якщо вона сподобається на Русі, “на великорусській языкъ” [15, с.176; 20, с.LVI]. Однак І.Срезневський не спішив писати своєму новому знайомому, про що галичанин листовно скаржився 24 грудня 1844 р., що довгий час не чув від наддніпрянца звістки: “... Отъ Васъ не малъ жадной вѣсти, что ся стало съ моими статьями. Я Васъ не виню, Вы якъ профессоръ столько маєте занятій, что Вамъ годѣ о томъ и тямити. О тоты мои статьи такъ важны ... лише для мене ...”. В обширному листі І.Вагилевич інформував про свої творчі плани, звичаї і традиції життя народу “галицько-руського” [15, с.180–183]. Лист І.Вагилевича до І.Срезневського від 2 (14) травня 1845 р. містив прохання передати “южноруські” твори з Росії (С.Гулака-Артемівського, П.Куліша та ін.), обіцянку вислати кілька примірників граматики колишнього діяча “Трійці” для адресата і П.Лукашевича [15, с.184, 185].

Інформацією про листування з І.Срезневським галичани обмінювалися між собою. Так, у листі до Я.Головацького 1 липня 1844 р. І.Вагилевич писав, що харківський учений звернувся до нього з проханням передати “до Тебе вітання” і надіслати “де які лише маєш, записки кстаті жизни народу южноруського. Я йому пошлю, що зможу ...”, мова йшла про етнографічні матеріали [10, с.209]. У свою чергу, Я.Головацький висловлював вдячність І.Срезневському 27 липня (8 серпня) 1844 р. “за ласкаво прислані книжки”: поетичні збірки М.Костомарова “Українські балади” (Харків, 1839 р.) та А.Метлинського “Думки і пісні та ще дещо” (Харків, 1839 р.), збірник І.Срезневського “Запорожская старина” (Харків, 1833–1838 рр.), п’єсу І.Котляревського “Наталка Полтавка”, опубліковану в “Украинском сборнике” (Харків, 1838 р.), водночас зауважив: “Дисертації Костомарова, о котрій мені пишете, я не дістав”. У відповідь Я.Головацький вислав опубліковані Г.Ількевичем у Відні 1841 р. галицькі приповідки і з боєм додав, що “із новин літературних від нас небагато сподівайтесь. ... Нові книжки ... і на пальцях нема що лічити” [10, с.312, 313]. Дисертацію М.Костомарова І.Срезневський надіслав Я.Головацькому іншим разом, у недатованому листі просив вибачення за затримку з відповіддю (“ни лѣнивъ, ни забыль, а частію дѣла много, частію переписка была дорога”). Майже весь лист (чотири сторінки тексту) займають народні приказки, переписані власноруч І.Срезневським [1, арк. 1, 2 зв.].

Як відомо, на початку 1842 р. І.Срезневський мав зустріч у Відні з братом Якова Головацького – Іваном, який цікавився народознавчою діяльністю. Невдовзі між ними почався обмін інформацією з народознавства, книжковими виданнями. І.Головацький

надіслав І.Срезневському в травні 1846 р. першу частину альманаха “Вѣнок (далі – “Вінок”) русинам на обжинки”, який видав разом із братом Ярославом [20, с.LVI, LVII]. До “Вінка” увійшли оригінальні художні твори, фольклорні записи тощо, включаючи деякі матеріали із забороненої “Русалки Дністрової”. У передмові до альманаху говорилося, що один народ проживав на території “вѣд Сяна, Вислы й Буга аж’ по Дѣн и Донець, а з поза Бескида, Днѣстра й Чорноморя ... по Припечь и Десну ...” [3, с.8, 9]. І.Головацький скромно зауважив у листі 4 (16) травня 1846 р., надсилаючи екземпляри ““Вѣнка Галицько-руського”, изданного мною къ общѣй пользѣ, мы еще не здобулися на лучшей – просимо, чимъ хата богата, тымъ рада, а колись може и в наше ъконце засвѣтеть сонце ...”. Судячи з листа, автор працював над упорядкуванням другої частини “Вінка”, що в літературному відношенні, на його думку, буде кращою, “лучше выпадет”. Водночас І.Головацький надіслав І.Срезневському кілька своїх поезій (“пѣснотвореній”) з надією, що вони будуть цікавими для читачів [15, с.170, 171].

При підтримці І.Срезневського, що надіслав “Марусю” Г.Квітки-Основ’яненка, та, мабуть, під його впливом Я.Головацький наважився опублікувати в Галичині повість українського письменника. Однак переписаний ним і поданий до львівської цензури текст повісті довго перебував на розгляді у В.Левицького, що заборонив публікацію в 1844 р. [20, с.LXIX]. Цензор пояснював свою позицію не з огляду на зміст (Г.Квітка-Основ’яненко був одним з найбільш видатних українських письменників першої половини ХІХ ст.), а через формальну ознаку – правопис, нібито незрозумілий для галицько-руських читачів. Як писав Я.Головацький у листі до І.Срезневського 27 липня (8 серпня) 1844 р., ““Марусю” Основ’яненкову не дозволила цензура – не так про содержание її, як про правописання та українські слова (!!!), “нам непонятні”. Даремний мій захід!” [10, с.313]. Остаточно твір Г.Квітки-Основ’яненка вийшов у Львові під час “весни народів” у 1849 р. зусиллями заступника голови Головної руської ради І.Борискевича (“Маруся. Повѣсть малоруска, розказана Грицькомъ Основьяненкомъ”).

Після захисту дисертації з слов’янської філології І.Срезневський з 1847 р. і до кінця життя (помер у 1880 р.) працював у Петербурзькому університеті. На відміну від харківського, в петербурзький період у його світогляді посилювалися консервативні елементи, що призвело до охолодження стосунків з українськими діячами [18, с.79]. Ще із середини 1840-х рр. перервалася його листування з І.Вагилевичем і братами Яковом та Іваном Головацькими. Я.Головацький та І.Вагилевич після отримання духовного сану залишили Львів, до “весни народів” 1848 р. були звичайними сільськими священиками. Щодо І.Головацького у Відні, то його після закінчення університету зайняли життєві турботи, за висловом І.Свенціцького, “заботы о хлѣбѣ”, а також підготовка до видання альманаху “Вінок”. Водночас не стало часу в самого І.Срезневського з підготовкою до захисту дисертації і переїздом до російської столиці [19, с.73]. Однак у його паперах зберігалася ряд друкованих і невиданих творів галицьких літераторів І.Вагилевича, братів Я. та І. Головацьких, М.Шашкевича [19, с.73].

У суспільній свідомості галичан з кінця 40-х рр. ХІХ ст. діяльність І.Срезневського асоціювалася з російською мовою і культурою, що підтверджує, зокрема, звернення до нього С.Шеховича, прихильника російської літературної мови для галицьких русинів. Він був редактором журналу “Семейная библиотека” у Львові в 1855–1856 рр., навколо якого гуртувалася нечисельна група галичан і закарпатців проросійської орієнтації: брати Головацькі, Б.Дідицький, І.Раковський та ін. [21, с.77, 78]. С.Шехович звернувся до І.Срезневського і московського історика М.Погодіна з надією на підтримку в справі видання, сподіваючись знайти в Росії хоч кілька передплатників. Однак “Семейная библиотека” не здобула в Галичині популярності. У недатованому листі І.Срезневському в березні 1856 р. С.Шехович пояснював це неготовністю галицького суспільства включитися в загальноруський культурний простір через незнання російської

мови: “Мы здѣсь недавно начали учиться русскому языку, ... настоящія русскія книги у насъ отнюдь не распространены между публикой ...” [15, ч. I, с.187].

Однак І.Срезневський відмовився від пропозиції С.Шеховича, що була висловлена в умовах кризи в українському русі після розгрому Кирило-Мефодіївського братства і поразки “весни народів” 1848–1849 рр. Свідченням цього був другий лист галичанина від 1 (13) червня 1856 р., де чітко писалося: “Хотя я получилъ отказъ” щодо видання “Семейной библиотеки”, “то таки я осмѣляюсь взятъся еще разъ за перо и покорнѣйше просить Вашего покровительства”. С.Шехович інформував про фінансову допомогу для редакції, яку надав М.Погодін (з інших джерел дізнаємося, що вона становила 220 австрійських гульденів) [7, с. 660, 663], і далі сподівався на сприяння І.Срезневського. Він переконував адресата: “Какъ увеличались бы успѣхи русскаго языка въ Австріи, если бь возможно было распространить “Семейную библиотеку” и сдѣлать ее органомъ для славянскихъ юношей и предлагать имъ настоящіе образцы русскаго слова и слога...”. На думку С.Шеховича, видання російськомовного журналу в Галичині остаточно вирішило б питання “славянски-литературнаго, т. е. общаго всѣмъ русскаго языка”, що виникло серед слов’янських літераторів в Австрії. Автор висловив сподівання “удостоиться Вашей благосклонности” [15, с.191], але І.Срезневський так і не надав допомоги “Семейной библиотеке” (за словами С.Шеховича, вона в 1855 р. “непремѣнно не удовлетворила Васъ”) [15, с.190], збіткове видання невдовзі перестало виходити.

Таким чином, І.Срезневський виявляв інтерес до українського національного руху в Галичині, протягом кількох років у 40-х рр. ХІХ ст. листувався з місцевими діячами (Яковом та Іваном Головацькими, І.Вагилевичем), з якими познайомився під час наукової поїздки слов’янськими землями в 1842 р. У листі до чеського філолога і поета В.Ганки він писав, що “в подорожі своїй” був щасливим, знайшов цінний історичний, етнографічний і філологічний матеріал [14, с.100]. Спілкування з І.Срезневським сприяло активізації народознавчої діяльності галичан, посиленню інтересу серед нечисленної місцевої інтелігенції до вивчення мови, історії, фольклорної спадщини рідного народу. Інформацію про наукове і літературно-видавниче життя русинів Галичини І.Срезневський подав міністру народної освіти Росії в 1842 р., підкреслював важке становище галицько-руського населення, що опинилося під загрозою полонізації. Однак у 1846 р. короткочасне листування І.Срезневського з галичанами припинилося, а після його переїзду до Петербурга інтерес російського вченого до русько-українського життя в Галичині поступово згасав. У 1850-х рр. до І.Срезневського двічі листовно звернувся прихильник російської літературної мови для галичан С.Шехович, але відповіді, наскільки відомо, так і не отримав.

1. Львівська національна наукова бібліотека (далі – ЛННБ) ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 11 (Барвінські). – Спр. 3782 (Срезневський І. Лист до [Головацького Я.] із списком українських народних приказок. Б.м., б.д.), 2 арк.
2. ЛННБ ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. – Ф. 36 (Головацький Я.). – Спр. 344 (Срезневський І. Лист до Головацького Я. Б.м., б.д.), 1 арк.
3. Вѣнок русинам на обжинки / уплѣв Иван Б. Ѳ. Головацькій. – Часть первая, к пользѣ и вспоможенію галицкихъ селянъ черезъ поведень вторѣчну пѣдупалыхъ. – Відень, 1846. – 215 с.
4. Галичина и Молдавія. Путевыя письма Василя Кельсьєва. – С. Пб., 1868. – 351 с.
5. Головацький Я. Пережитое и перестраданное / Яків Головацький // Письменники Західної України 30–50-х років ХІХ ст. / упоряд., підгот. текстів І. І. Пільгук та М. Г. Чорнописького. – К., 1965. – С. 229–285. (652 с.).
6. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49 / видав К. Студинський // Збірник фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1909. – Т. ХІ–ХІІ. – 463 с.
7. Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861) / Съ предисловіемъ и примѣчаниями Н. Попова. – М., 1879. – 750 с.
8. Путевыя письма Измаила Ивановича Срезневскаго изъ славянскихъ земель. 1839–1842. Съ приложіемъ карты. – С. Пб., 1895. – 374 с.
9. “Русалка Дністрова”. Документи і матеріали / упоряд. Ф.І.Стеблій та ін., відп. ред. Ф.І.Стеблій. – К., 1989. – 544 с.

10. Шашкевич М. Твори / Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький ; упоряд., вступ. ст. та приміт. М. Шалати. – К., 1982. – 368 с.
11. Гербильський Г. Ю. Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині XIX ст. (1848 р) / Г. Ю. Гербильський. – Львів, 1964. – 251 с.
12. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї / Ярослав Грицак. – К., 2004. – 344 с.
13. Дорошенко В. Що знали на Полтавщині про Галичину у 80–90 рр. XIX в. / Володимир Дорошенко // Наша Батьківщина. – Львів, 1937. – Ч. 9. – Вересень. – С. 195–201.
14. Крюков А. І.І.Срезневський і Галичина / Анатолій Крюков // Український історичний журнал. – 1971. – № 5. – С. 96–100.
15. Матеріали по історії возродження Карпатской Руси: в 2 ч. / собралъ И. С. Свѣнцицкій. – Львовъ, 1906. – Ч. 1 : Сношенія Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ой половинѣ XIX-аго вѣка. – 212 с.
16. Петраш О. “Руська трійця” / Осип Петраш. – К., 1986. – 230 с.
17. Райківський І. Ізмаїл Срезневський та Галичина / Райківський І. // Дриновський збірник [Дриновски сборник]. – Х. ; Софія : Академічно издателство “Проф. Марин Дринов”, 2013. – Т. VI. – С. 42–46.
18. Світленко С. І. І. Срезневський і українські народолюбці Наддніпрянщини 40–80-х рр. XIX ст. / Сергій Світленко // Дриновський збірник [Дриновски сборник]. – Х. ; Софія, 2013. – Т. VI. – С. 74–81.
19. Свѣнцицкій И. С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. / И. С. Свѣнцицкій. – С. Пб., 1906. – 109 с.
20. Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Руси в літах 1833–47 / Кирило Студинський / Відбитка з XI і XII т. Збірника фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1909. – СХХХVIII с.
21. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті) / Олексій Сухий. – Львів, 2003. – 498 с.
22. Шалата М. Маркіян Шашкевич. Життя, творчість і громадсько-культурна діяльність / Михайло Шалата. – К., 1969. – 256 с.

В статтє рассказывается о влиянии творчества И.Срезневского на русько-украинское национальное движение в Галиции первой половины XIX в. В частности, обращено внимание на поездку ученого в Галицию во время научного путешествия по славянским землям (1839–1842 гг.), когда он в течение 19–29 июля 1842 г. находился во Львове. И.Срезневский познакомился с известными галицкими деятелями – “Руськой троицей”, Д.Зубрицким, И.Левицким. Сделан анализ записки И.Срезневского 1842 г. к министру народного просвещения России о научной и литературно-издательской жизни в крае. Раскрыто представление И.Срезневского о Галиции в научных трудах и его переписке с галичанами (братьями Яковом и Иваном Головацкими, И.Вагилевичем и др.), а также письма к нему С.Шеховича в 1850-х гг.

Ключевые слова: научная поездка, Галиция, переписка, деятель.

The article describes, how the work of Sreznevsky influenced on the Ukrainian national movement in Galicia in the first half of the nineteenth century. Particular, attention is paid to the scholars trip to Galicia during his research trip to the Slavic lands (1839–1842), when he was in Lviv on 19–29 July 1842. Sreznevsky met the famous Galician figures – “Ruska Triytsia” Denys Zubrytskyj, Yosyp Levytskyj. Been analyzed the notes 1842 of Sreznevsky to the Minister of education of Russia about scientific and literary-publishing life in the province. Is revealed the understanding of Izmail Sreznevsky about Galicia in his scientific works and correspondence with Galician local people (brothers Yakiv and Ivan Golovatsky, Ivan Vagylevytch and others), and also letters to him of Severyn Shehovytych in the 1850’s.

Keywords: scientific journey, Galicia, correspondence, public figure.

ББК 63.3 (4 УКР) 52-8

УДК 94 (477) “19”

Андрій Міщук, Мар’яна Міщук

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГАЛИЧИНИ В ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ ЮЛІАНА ЦЕЛЕВИЧА

У статті проаналізовано ту частину наукової спадщини Ю.Целевича, яка безпосередньо присвячена вивченню малодосліджених проблем історії Галичини в контексті української історії. На основі систематизації фактичного матеріалу, подано оцінку його внеску в розвиток національної історіографії. Доведено, що при вивченні тих чи інших проблемних питань, Ю. Целевич висував власні концепції, опираючись на доступні документальні матеріали. Більшість ідей і думок, висунутих Ю. Целевичем, згодом знайшли своє підтвердження у працях з історії Галичини.

Ключові слова: Целевич Ю. А., Галичина, козаки, регіоналізм, Львів, етнічні процеси, Покуття.

Одним із найважливіших напрямків сучасної історичної науки є дослідження окремих регіонів у контексті вітчизняної історії. Історія Галичини неодноразово привертала увагу науковців і отримувала неоднозначні оцінки і судження з подій минулого. Значний внесок в історико-краєзнавчі дослідження Галичини зробив Юліан Целевич. Він досліджував етнонаціональні відносини в Галичині як складову загальноукраїнського історичного процесу. Перша спроба ознайомити наукову громадскість зі спадщиною Ю.Целевича була зроблена у 1993 р., під час наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня його народження [8, с.41-43]. Матеріали конференції містили неповний аналіз праць історика на основі розвідки Богдана Барвінського [6, с.104–118]. Інтерес до спадщини Ю. Целевича і поява наукових досліджень припадає на останнє десятиліття.

Виходячи з актуальності теми та враховуючи сучасний стан її розробки українською історіографією, автор поставив собі за мету – комплексно й об’єктивно проаналізувати наукову спадщину Ю.Целевича у вивченні історії Галичини подавши оцінку його внеску у розвиток національної історіографії.

У журналі “Зоря” Юліан Целевич опублікував розвідки під назвою “Облога міста Львова в р. 1672” [2; 3], а також “Перехід козаків через Покуття до Молдавії в р. 1739” [4]. У них автор розкрив події, пов’язані з перебуванням запорізьких козаків у Галичині та їх впливом на життя населення краю. Вони є досить цікавими для розуміння етнонаціональних процесів у Галичині, що при цьому відбувалися.

Найбільш вагомою була стаття Целевича “Облога міста Львова в р.1672”. Для її написання автор використав велику кількість джерел, які подав у примітці до статті [2]. Передовсім, хотілось би зазначити, що про цей епізод в історії України до нього була лише побіжна згадка в дослідженні М. Костомарова “Руїна”, який при написанні використав лише “Хроніку” бурмістра Львова Б.Зімеровича. Целевич використав також і інші джерела. Разом із тим необхідно відмітити, що для написання він використовував першоджерела не в оригіналі, а в перекладі на польську мову Півоцького [13]. Польський дослідник облоги Львова 1672 року З. Ладзімінський опирався при написанні на “Хроніку” В. Зімеровича відзначав, що її автор був свідком цих подій [14, с.9].

Професор Володимир Антонович, оцінюючи переклад Півоцького твору В. Зімеровича, серед недоліків бачив те, що видання в порівнянні з оригіналом є недостатнім [6, с.107]. Перед Целевичем поставала необхідність вибіркового підходу до використання джерел для написання розвідки, оскільки, як видно значна їх частина зазнавала в більшості випадків свідомих змін.

На початку статті Ю. Целевич характеризує становище Речі Посполитої: “Три рази стояла Польща у віку 17. На самім краю пропасти” [2, с.230]. Основними причинами цього були повстання Б.Хмельницького 1648 р., похід 1655 р. Хмельницького за підтримки Росії та 1672 р., коли гетьман Д.Дорошенко уклав союз із Туреччиною і пішов війною на Польщу.

Ю. Целевич розкриває внутрішньополітичну ситуацію у тогочасній Польщі. Особливо увагу він звертає на ту обставину, що у 1672 р. посилювалася конфронтація у боротьбі за владу. Проявом боротьби стала поява двох конфедерацій прокоролівської і шляхетсько-магнатської, представники яких прагнули бачити керівником держави свого ставленника. Ю. Целевич зазначав, що такий стан призвів би у кінцевому результаті до збройного протистояння.

Стосовно становища українських земель, Целевич слушно відзначав, що вони були предметом спорів і боротьби Росії, Польщі і Туреччини. Він згадував і Андрусівське перемир’я 1667 р., за яким Росія отримала Лівобережну Україну з Києвом, де владу під зверхністю царя здійснював гетьман Многогрішний, а після його усунення – Самойлович. На Правобережжі гетьманом був Петро Дорошенко, на противагу якому Польща призначила гетьманом Ханенка, намагаючись обмежити вплив П. Дорошенка.

Третьою особою, яка, на думку Целевича, виступала проти всіх загарбників, був запорізький отаман Іван Сірко [2, с.230].

Найбільшу увагу Целевич зосередив на діяльності П. Дорошенка, бажанням якого було об'єднання українських земель в одну державу. Проте, як писав Целевич, не отримавши бажаного результату, він змушений був піти під зверхність Туреччини, через прийняття бунчука. Целевич розкриває коротко дипломатичні відносини між Польщею й Туреччиною і показує ті чинники, які призвели до походу султана Магомета IV. Він звертає увагу на внутрішнє становище, в якому перебувало місто, та показує підготовку Львова до оборони. Целевич подає точні дати появи турків та козацьких військ біля Львова, описує процес їх розміщення навколо міста.

Подіям облоги Львова Целевич присвятив значну частину свого дослідження. Автор дуже скрупульозно показує кожну подію, яка відбувалася у місті. Зокрема, автор розкрив процес підготовки переговорів, подав кількість членів делегації від міста, направлених до султана, висвітлив хід переговорів, а також вказав суму, яку повинно було заплатити місто за свою безпеку та ті труднощі, які виникли при зборі коштів на викуп міста. На основі праці Зімеровича він передав зміст розмови між делегованими представниками та П. Дорошенком. Дослідник показав становище Польщі й шляхти у ній, а також розповів про плани П. Дорошенка разом із турками захопити Варшаву, Краків та Люблін, проте, які були зірвані [3, с.262].

У кінці статті Ю. Целевич охарактеризував становище Львова після закінчення облоги, звернувши увагу на те, що більшість членів магістрату під час облоги покинули місто залишивши його мешканців напризволяще, тому згодом, не було кому здійснювати управління справами міста. Завершуючи дослідження, Целевич відзначав, що війна закінчилась укладенням Бучацького договору (1672 р.) [3, с.263], за яким Польща втратила частину Правобережної України та Поділля. Отже, як бачимо, автор попри характерну спрямованість дослідження, все ж таки подає відомості, що мали безпосереднє відношення до описуваних ним подій, тобто не лише констатує події, але і розкриває історичне тло, на якому вони відбувалися й дає власні оцінки.

У розвідці “Перехід козаків через Покуття до Молдавії в р. 1739” Ю. Целевич показав один з епізодів, що трапився під час російсько-турецької війни (1735–1739 рр.), яка тривала шість років і крім значних втрат, не принесла бажаного результату, який полягав у захопленні Російською імперією захопити півдня України та Криму. Це дослідження ґрунтувалося на 243-й книзі “Актив городських і земських”. В анотації до праці автор зазначав: “Сподіваємось однак, що знайдемо колись подібні маніфестації і в актах інших городів н.пр. львівських і теребовських” [4, с.30] Однак реалізувати свої задуми Целевичу так і не вдалося. Основою для написання розвідки послужили, як зазначає дослідник, найцікавіші звернення (маніфестації) до влади як окремих осіб так і цілих громад.

На початку статті Ю. Целевич пише: “Нам не йти в слід за тими, що добувають із своєї історії самі блискучі, світлі образи, а промовчуєть або затемнюють правду” [4, с.30]. Таким чином автор намагався певною мірою закликати сучасників і наступників не покривати вину своїх предків через висвітлення неправди. Оскільки, на думку Целевича, ті, хто замовчують правду, приречені на довгі пошуки власної сутності.

Розглядувана у статті подія обіймала малий проміжок часу – кілька днів у серпні 1739 року, коли “козаки перелетіли вихром через Покуття та Молдавії” [4, с.30]. Автор, подаючи загальну характеристику козацького походу, відзначав, що козаки руйнували культові споруди, незважаючи на їх належність до певної конфесії, нищили матеріальні цінності, вбивали населення. Водночас дослідник намагався розкрити причини, що призвели “у таке варварство і крайню здичілість славне колись на весь світ лицарство” [4, с.30]. До таких причин він відносить загарбання України сусідами, позбавлення її природних, історичних прав, коли вона стала ареною боїв прикордонних держав. У роз-

відці згадано і про роль старшини, яка втратила віру у власні сили й переходила завжди на бік того, хто пропонував вигідніші для неї умови.

Описуючи долю народу, Ю. Целевич вказував, що до еміграції українців змушувало важке матеріальне становище, податковий тиск, постійні контрибуції, військові зобов'язання. Дослідник ставить питання “Чи ж може бути той здоровим, кого змусять випити тільки отрути?” й одразу дає відповідь: “При тім усім, не згинула ще була давня хоробрість і давня сваволя” [4, с.31]. На підтвердження цих слів, автор показує роль запорізьких і козацьких полків під час військових кампаній, які проводила російська армія, зазначаючи, що остання завдяки сміливості і самовідданості козаків здобувала перемоги у важких битвах, незважаючи на численні жертви.

У розвідці Целевич розкриває участь козаків у російсько-турецькій війні 1735–1739 років. Зокрема, він зазначає, що завдяки козакам російська армія здобула у Криму Перекоп, Бахчисарай та інші міста. Автор зображає лицарство і безстрашність козаків, але говорить, що постійні війни, праця і змагання за власну свободу, а також, гніт зі сторони старшини призвели до упадку козацтва. “Се все нехай служить в доказ, – пише Целевич, – що з одної сторони не угасла ще тоді була між козацтвом хоробрість і жажда бою, так з другої сторони упадати мусіла між ними рівень гуманності і лицарської ніжності” [4, с.31]. Автор визначив і територію, яку зайняли козацькі загони, – “ціле Покуте аж по Станіславів, цілий отже правий берег Дністра понизше Галича аж по молдавську границю” [4, с.31].

М. Драгоманов у листі до І. Франка від 2 січня 1886 р., подаючи оцінку дослідженню Ю. Целевича, писав: “Целевича “Перехід козаків” просто скандал, звісно, окрім актів. Вступ такий міг написати тільки чоловік, котрий у руках не держав Костомарова. Невідомі йому і Дневня Зап. Марковича, котрий був у тому поході” [7, с.144]. А в наступному його листі 14 січня 1886 року зазначалося: “Про Целевича ја писав не к тому, шчо таких статей не печатати, а к тому штоб такого не писати. Не буде добра в краю, поки льуде будуть виховувати свій розум на безпідставному верхоглядстві” [7, с.146].

Богдан Барвінський, проаналізувавши “Дневник Марковича”, відкидає закид М. Драгоманова і говорить: “Дневник Марковича” крім звістки про участь Кантеміра в поході з 1739 р. та факту розграблення Городенки запорожцями, не дає нічого більше для історії покутського епізоду” [6, с.118]. Щодо праць М. Костомарова, то, крім згадки про сам похід, у них немає більше ніяких відомостей про покутський епізод. Своім дослідженням Ю. Целевич пролив світло на неординарну подію пов'язану з перебуванням козаків у Галичині. Це дає нам змогу говорити про нього як про історика, який понад усе прагне не приховувати правду, а показувати її повністю. Недоліком є те, щопри використанні актів Целевич не займався їх глибинним аналізом, а лише до констатував факти.

Дві окремі праці вчений присвятив історії соціально-економічних відносин в Галичині після її включення до складу Австрійської імперії.. Зокрема, в статті “Чи було в Польщі невольниче “підданство? Leibenqenschoff”, що була опублікована в газеті “Діло” в 1880 р., знаходимо ряд цікавих думок і суджень Ю. Целевича щодо обмеження особистої залежності селян Йосифом II в період, коли Галичина перейшла під владу Австрійської імперії. Зокрема, знаходимо в розвідці думки Ю. Целевича про визначну роль для народу законів Йосифа II стосовно простого населення Галичини. Особливо автор звертає та акцентує увагу на “знесення крпацтва,... улешення тягарів панщини, ...рівний розмір податків,... релігійну толеранцію,.. підставу правно-політичної екзистенції” [5]. Обмеження крпацтва передовсім було пов'язане з тим, що фактично з того часу селянин переставав бути безправною власністю. Панщина була обмежена точним числом днів і розподілом між поодинокими групами селян, відповідно до земельних наділів, а також скасовувались додаткові повинності. Наслідком реформи було те, що право поміщиків на примусовий продаж товарів своїм підлеглим було скасовано, забо-

ронені тілесні покарання, селянин отримав право оскаржувати дії поміщика в окружного начальника (мандатора), проте ще залишалась панщина, яку селянин повинен був відробляти, але не в таких обсягах, як раніше, сільські громади отримали більше прав у місцевому самоврядуванні. Целевич особливо акцентує увагу на тому, що за Йосифа II, “стан хлопський” був не лише певною частиною суспільства, а став окремою становою одиницею: “з публічними правами й обов’язками” [5]. Проте далі він цілком слушно пише про те, що основним завданням реформ Йосифа II було “побільшити и зміцнити власть держави в руках монархії, – хотая его система була... бюрократичною абсолютною монархії” [5]. Автор дослідження зазначає, що ці реформи не принесли політичної свободи і автономії, однак мали важливе значення для простого населення Галичини.

Ю. Целевич відмітив наявність єдиних правових засад для усіх верств суспільства; чіткий розподіл урядової і церковної влад він вважав першими ознаками майбутніх свобод для “Галицкои Руси”. Те, що Ю. Целевич торкнувся цієї проблеми, не є випадковим, адже саме реформа Йосифа II, завдяки якій було обмежено залежність більшої частини населення Галичини від сваволі землевласників, стала однією з передумов скасування панщини в 1848 році цісарем Францом Йосифом I.

Аналіз впливу політики на розвиток міста Львова в період правління Йосифа II (1780–1790 рр.) знаходимо в газеті “Діло” за 1880 рік, де Ю. Целевич друкує свою розвідку “Гдещо про Львів перед 100 роками і про триразовий приїзд Іосифа II до того міста” [1].

Підвищена увага до міст в історичному краєзнавстві пояснюється насамперед їхньою функцією збереження історичного минулого. На початку дослідження Ю. Целевич, у притаманному йому стилі, дає коротку характеристику становища Галичини після її входження до складу Австрійської імперії, зокрема описує міграційний процес. Далі Ю. Целевич, посилаючись на автора “Листи про сучасний стан Галиції”, дає опис міста Львова після того, як край увійшов до складу імперії. Проте найбільше значення має та частина праці, в якій Ю. Целевич безпосередньо подає матеріал про перебування цісаря в Галичині, передовсім у столиці краю Львові. Майже щороку Йосиф II здійснював поїздки в найвіддаленіші провінції або за кордон. Цісар вважав за необхідне своїми власними очима побачити, як живуть його піддані. Ю. Целевич наводить дані про перебування Йосифа II в Галичині 1773 року, при цьому подає його висловлювання про ставлення до нових земель: “Мені видиться, що той край не має до нас злої волі; хлоп є тут нещасливий і не має нічого, ...і чекає від нас справедливості...” [1].

Ю. Целевич у своєму дослідженні не обминає і питання міжрелігійних відносин. Зокрема, він дає описи діяльності найбільших конфесій у м. Львові, подає перелік владик і архієпископів, а також показує їх роль, вказує на відмінності обряду латинського від греко-католицького, показує релігійні громади не тільки на релігійному ґрунті, але і їх добродійну діяльність. Хоч автор дає характеристику релігійним відносинам, проте при цьому забуває згадати про дуже важливий “толеранційний патент” Йосифа II, яким було покладено, як пише про нього А. Петрушевич, “в Галиції віротерпимость” [12, с.129]. Фактично, патентом 13 жовтня 1781 року була впроваджена рівність будь-якої релігійної конфесії та було усунуто привілейоване становище католицької церкви в Галичині, зліквідовані релігійні комісії.

Значно більше місця приділяє Ю. Целевич висвітленню перебування Йосифа II у Львові в 1781 році. Цю частину розвідки він написав на основі праці Ігн. Феслера “Погляд (в минуле) на моє 70-и річне пілігримство”. Знову зустрічаємо аналіз Ю. Целевичем зовнішньополітичної діяльності Йосифа II. Він розкриває плани, які мав цісар відносно Росії, а саме: не дати їй заключити союз з Прусією, який був би не бажаним для Австрії [5], як пише про це дослідник. Отже, як бачимо, автор зосереджує увагу на перебуванні цісаря у Львові та на внутрішньому становищі, яке склалося, проте з не-

зрозумілих причин не згадує ряд реформаторських заходів цісаря, що мали відношення до міста.

Безперечно, сам зміст і коло проблем, які піднімав Ю. Целевич, є досить цікавими і неоднозначними в оцінках і по сьогоднішній день. Проте необхідно зазначити, що при написанні своїх праць автор часто використовував не першоджерела, а спирався на дослідження сучасників тих подій, які в основному є біографічними описами і несуть в собі суб’єктивну думку їх авторів. Незважаючи на певні недоліки та упущення, які наявні, не можна відкинути того факту, що історико-краєзнавчі дослідження Ю. Целевича з історії Галичини, посідають чільне місце серед досліджень другої половини XIX ст. з даної проблеми в українській історіографії. На нашу думку, подальшим напрямком дослідження творчої спадщини Ю. Целевича має стати аналіз його творів, із метою вичленення сфери його зацікавлень, щодо інших історичних подій.

1. Андрійчук. Гдещо про Львів перед 100 роками і про триразовий приїзд Іосифа II до того міста / Андрійчук // Діло. – 1883. – № 12. – 13 лютого.
2. Целевич Ю. Облога міста Львова в р. 1672 / Ю. Целевич // Зоря. – 1883. – Ч. 14.
3. Целевич Ю. Облога міста Львова в р. 1672 / Ю. Целевич // Зоря. – 1883. – Ч. 16/17.
4. Целевич Ю. Перехід козаків через Покуття до Молдавії / Ю. Целевич // Зоря. – 1885. – Ч.3, 6.
5. Чи було в Польщі невольничє підданство? Leibenqenschoft // Діло. – 1886. – № 99. – 20 гр удня.
6. Барвінський Б. Д-р Юліан Целевич (23. III. 1843 – 24. XII. 1892) і його наукова діяльність на полі української історіографії і етнографії в світлі давніших та новіших дослідів / Б.Барвінський. – Львів: Накл. НТШ, 1927. – 336 с.
7. Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших. (1881–1886). Ч. 1. – Львів : Накладом Українсько-Руської видавничої спілки, 1906. – 277 с.
8. Історик, етнограф, педагог. Матеріали міжвузівської наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Юліана Целевича. – Івано-Франківськ, 1993.
9. Костомаров М. Дві облоги Львова. Переяславська угода. / М. Костомаров. – Львів : Накл. НТШ, 1905. – 64 с.
10. Мищук А. Дослідження регіональних проблем в творчому доробку Юліана Целевича / А. Мищук, М. Мищук // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2015. – Ч. 27. – С. 196–201.
11. Мищук А. Християнська проблематика у творчому доробку Юліана Целевича / А. Мищук, М. Мищук // Карпати : людина, етнос, цивілізація. – 2014. – Вип. 5. – С. 263–270.
12. Петрушевич А. Сводная Галицко-русская літопись с 1772–1880 года / А. Петрушевич. – Львів : Изд. Типографіи Ставропиг. Института, 1889.
13. Historia miasta Lwowa, królestw Galicji i Lodomerii stolicy; z opisaniem dokładnym okolic i potrójnego obleżenia. — Przez Bartłomieja Zimorowicza Konsula niegdyś tegoż Miasta od najdawniejszych czasów aż do roku 1672, po łacinie napisana i bez wszelkiego użytku przez 162 lat w rękopismie zakątnym ukryta, a teraz na żądanie powszechne pracą Marcina Piwockiego, Nauczyciela wymowy w C. K. szkołach gimnazjalnych Lwowskich na język Polski przełożona i tegoż nakładem z dodanym wizerunkiem Lwowa i wysokiego zamku jeszcze przed rokiem 1600 w Kolonii wyciśnionym, Lwów 1835.
14. Ldziminskigo Z. Materyaly do Historji Oblezenia I obrony Lwowa w 1672 r. / Z. Ldziminskigo. – Krakow : W drukarni Szasu, 1884.

В статті проаналізовані ту частку наукового насліддя Ю.Целевича, непосредственно посвященная изучению малоисследованных проблем истории Галиции в контексте украинской истории. На основе систематизации фактического материала, дана оцєнка его вклада в развитие национальной историографии. Доказано, что при изучении тех или иных проблемных вопросов, Ю. Целевич выдвигал собственные концепции, опираясь на доступные документальные материалы. Большинство идей и мыслей, выдвинутых Ю. Целевич, впоследствии нашли свое подтверждение в работах по истории Галиции.

Ключевые слова: Целевич Ю. А., Галиция, казаки, регионализм, Львов, этнические процессы, Покуття.

The article analyzes the part of the scientific heritage of Y. Tsilevych that which directly deals with the study of hardly explored problems the history of Galicia in the context of Ukrainian history. On the basis of systematization factual material are assesses his contribution to the development of national historiography. Proved that by studying these or other problems Yu Tselevych put forward their own concept, based on available documentary materials. Most of the ideas and opinions put forward by J. Tselevychem later were confirmed in other works on the history of Galicia.

Keywords: Tselevych Yu, Galicia, Cossacks, regionalism, Lviv, ethnic processes Pokuttya.

УДК 069.01: 94 (477)
ББК79.1: 63.3 (4 Укр)

Ігор Дворкін

ВНЕСОК ВАСИЛЯ ДАНИЛЕВИЧА У РОЗВИТОК МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ УКРАЇНИ

Музейна справа Наддніпрянщини к. XIX – початку XX ст. розвивалась в умовах відсутності цілеспрямованої державної музейної політики. За таких умов провідну роль у заснуванні та подальшому розвитку музейних закладів відігравали вітчизняні вчені, діячі культури та мистецтв, а також чисельні меценати. У статті розкривається внесок видатного українського історика та археолога Василя Данилевича у розвиток українського музейництва імперського періоду.

Ключові слова: Василь Данилевич, музейна справа, Наддніпрянська Україна, Харківський університет, Київський університет, Вищі жіночі курси у Києві.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в Україні існувала розгалужена музейна мережа, що охоплювала практично усі наддніпрянські губернії. Музейні установи працювали при вищих навчальних закладах, наукових інституціях та органах місцевого самоврядування. Найбільшими музейними центрами були – Київ, Харків, Одеса, Чернігів, Катеринослав. За умови відсутності цілеспрямованої державної музейної політики, провідну роль у заснуванні та подальшому розвитку музейних закладів відігравали вітчизняні вчені, діячі культури та мистецтв, а також чисельні меценати. Часто саме завдяки їхній активній позиції, власному науковому, організаційному та матеріальному внеску музеї працювали, поступово стаючи центрами просвітництва, науки, громадської активності міст. У діяльності музейних установ брали участь відомі, часто видатні, науковці того часу: В. Антонович, Д. Багалій, М. Біляшівський, М. Сумцов, Д. Яворницький.

Внесок окремих тогочасних особистостей достатньо повно висвітлений в сучасній історіографії. Наприклад, низка статей присвячена роботі на посаді директора Київського художньо-промислового музею відомого історика та музейного діяча М. Біляшівського [1]. Музейна діяльність таких вчених як Д. Яворницький, Д. Щербаківський та М. Сумцов [2] також достатньо вивчена.

Метою даної статті є висвітлення внеску відомого історика, археолога, музейного діяча Василя Юхимовича Данилевича (1872–1936) у створення та діяльність музейних установ українських міст, де він жив та працював – Харкова та Києва наприкінці XIX – на початку XX ст.

На нашу думку, незважаючи на появу протягом останнього десятиліття низки статей, а також дисертаційного та монографічного дослідження [3] саме музейна діяльність вченого потребує подальшого вивчення, аналізу та узагальнення. Певні відомості про його музейну діяльність ми знаходимо у статті О. Кузьминської, вміщеній у біографічному довіднику “Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України” [4]. Крім того, діяльність вченого на посаді хранителя Етнографічного музею Харківського історико-філологічного товариства (ХІФТ) у контексті історії цього закладу була висвітлена у статті В. Фрадкіна [5] тощо.

Василь Данилевич був одним з небагатьох культурно-громадських діячів та науковців, поряд з Миколою Біляшівським та Дмитром Яворницьким, що брали безпосередню участь у створенні та діяльності кількох українських музеїв. Так, він певний час працював хранителем Етнографічного музею Харківського історико-філологічного товариства (ХІФТ), а згодом, після переїзду до Києва, брав участь у роботі Київського художньо-промислового та наукового музею, Музею старожитностей Київського університету, а також був засновником Археологічного музею Вищих жіночих курсів у Києві.

Василь Юхимович Данилевський народився в 1872 р. у Курську в дворянській сім’ї. Вищу освіту отримав у Київському університеті, де його вчителем був видатний

український історик Володимир Антонович, який дуже вдало поєднував наукову та викладацьку діяльність з організаційною у галузі музейництва. В. Антонович у період з 1872 до 1908 р. був хранителем Музею старожитностей та мюнц-кабінету (нумізматичного музею) університету. Можна припустити, що саме під його впливом В. Данилевич подальшу викладацьку кар’єру поєднував з роботою в музеях. Пізніше, аналізуючи роботу свого вчителя в університетському Музеї старожитностей, В. Данилевич відзначав використання музейних експозицій у викладанні університетських курсів, популяризації історичної науки не тільки серед істориків. Так, наприклад майбутній директор Київського міського музею М. Біляшівський, який навчався на юриста, цікавився археологією та відвідував лекції В. Антоновича [6, с.209–210]. Одна з перших наукових розвідок В. Данилевича також була пов’язана з роботою в музейному закладі, а саме мюнц-кабінеті. Він зробив опис монетних скарбів нумізматичного кабінету Київського університету, який був виданий у 1892 р. [7].

Закінчивши у 1898 р. Університет св. Володимира, В. Данилевич викладав у Бакинському та Юр’ївському реальних училищах, а також у Ревельській гімназії. У 1901 р. він був запрошений на посаду приват-доцента у Харківський університет [4, с.170], де активно займався науковою, викладацькою та громадською роботою. Наукові дослідження були пов’язані з археологією, нумізматикою, історією Слобідської України.

Найважливішою подією наукового життя Харкова та університету початку XX ст. став XII Археологічний з’їзд. В. Данилевич взяв активну участь у його підготовці та проведенні. Вчений, який тримав руку на пульсі новітніх віянь європейської історичної та археологічної науки, зробив одну з перших спроб музеєфікації поховання шляхом його вирізки разом з землею. Новий експонат з курганного поховання було доставлено та виставлено у приміщенні Музею красних мистецтв та старожитностей Харківського університету [8]. Також інші, зокрема нумізматичні, знахідки В. Данилевича, були представлені на виставці з’їзду, а згодом надійшли до згаданого університетського музею [9, с.29–30].

Після завершення XII Археологічного з’їзду, у 1902 р. усі експонати його етнографічної виставки надійшли у власність Харківського історико-філологічного товариства (ХІФТ), що працювало при університеті. На основі виставки були створено Етнографічний музей ХІФТ. Засновником та директором музею був видатний український історик та етнограф Микола Сумцов. Поруч з ним плідно працював й В. Данилевич.

Протягом 1905–1907 рр. вчений поєднував посади приват-доцента університету та хранителя (консерватора) Етнографічного музею ХІФТ. Виключно завдяки йому у музеї було створено “кримський відділ”, який складався зі 195 предметів народного побуту кримських татар [10, арк. 1]. У музеї, за ініціативи директора М. Сумцова, було заплановано створення експозицій, присвячених діячам української культури та науки. Зокрема, В. Данилевич взяв участь у створенні “відділу українського генія” у музеї ХІФТ: він зібрав колекцію предметів, пов’язаних з життям І. Котляревського [11, с.71–72]. Крім того, В. Данилевич брав активну участь у систематизації колекцій музею, складав звіти про його діяльність.

У 1907 р. В. Данилевич відвідав Київ, де ознайомився з колекцією етнографічного відділу міського художньо-промислового музею. Тут він робив фотознімки етнографічних експонатів. Ознайомившись з роботою київського музею, В. Данилевич у своєму листі до М. Сумцова відзначав велике значення звітів музею та можливість їх безкоштовного обміну на видання інших закладів з метою збільшення бібліотеки музею [12, арк. 1].

Незважаючи на те, що робота у музеї була, для В. Данилевича так би мовити другорядною у порівнянні з викладанням на історико-філологічному факультеті універ-

ситету, вчений приділяв йому чимало сил і часу, багато в чому завдячуючи йому харківський музей став значним науково-просвітницьким центром.

Важливо відзначити значний внесок вченого в історіографію історії українського музейництва, зокрема у харківський період діяльності. Так, під час святкування 100-річчя Харківського університету він підготував дві праці, присвячені етнографічному музею ХІФТ [13] та Музею красних мистецтв та старожитностей університету [14]. Вони були надруковані у колективній праці “Учебные общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805-1905)” та вийшли окремими брошурами. Ці роботи є одними з найбільш фахових та інформативних робіт, присвячених історії українського дореволюційного музейництва, навіть сучасні дослідники активно ними послуговуються. У розвідках представлено історію створення музейних зібрань, опис та аналіз музейних колекцій, внесок музейних установ у наукові дослідження, університетську освіту, просвітництво широких верств суспільства тощо.

У 1907 р. Василя Юхимовича було запрошено на посаду приват-доцента до Київського університету св. Володимира, де він працював до 1915 р. Тут вчений продовжував активно викладати та проводити наукові дослідження. Ймовірно, через скрутне матеріальне становище, як зазначають дослідники його творчого та життєвого шляху, В. Данилевич поєднував свою роботу в університеті з викладанням на Вищих жіночих курсах. До того ж, вчений мав значні проблеми зі здоров'ям, що завадило йому закінчити дисертаційне дослідження [15, с.159, 162]. Втім, навіть за таких умов, він приділяв значну увагу музейним закладам, розуміючи їх важливість у дослідженні, викладанні та популяризації історичних дисциплін. Постійно проводив археологічні розкопки, знахідки з яких передавав до Музею старожитностей Київського університету.

Безумовно, головним музейним закладом Києва на початку ХХ ст. стає Київський художньо-промисловий та науковий музей. До його роботи долучився й В. Данилевич. Його, як представника Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтв, було обрано членом Комітету, що координував діяльність музею. Крім того, вчений певний час у 1912–1913 рр. очолював комісію по влаштуванню у музеї відділу “Старий Київ” та брав участь у розробці його плану та збиранні експонатів [4, с.172].

Музейним закладом, створеним майже виключно завдяки ініціативі та наполегливості В. Данилевича, став Археологічний музей Вищих жіночих курсів у Києві. Вчений був незмінним директором музею протягом усього періоду його існування (1913–1915 рр.). В. Данилевич, починаючи з 1908 р., читав курс археології на Вищих жіночих курсах у Києві. За відсутності навчально-допоміжних закладів на курсах він був змушений викладати свій предмет на базі Київського художньо-промислового музею. Викладач зміг довести керівництву курсів необхідність створення Археологічного музею з нумізматичним відділом при ньому де слухачки мали б можливість проводити власні наукові дослідження [16, с.2].

Основою фондів музею стали пожертви від наукових установ, приватних осіб, викладачів та слухачок курсів. Серед них найбільшою була колекція, отримана від видатного археолога В. Хвойки, що складалася з 242 предметів старожитностей. Щорічно музей отримував 200 крб. на утримання та стільки ж на придбання нових колекцій. Експонати музею були розподілені у наступних відділах: доісторичні старожитності, історичні старожитності, нумізматична колекція та предмети етнографічного характеру [17, с.88]. В. Данилевич сприяв створенню навколо музею кола ентузіастів серед яких була хранителька музею В. Козловська та відома у майбутньому дослідниця історії України Н. Полонська-Василенко [18]. Музей проіснував до 1915 р., коли його зібрання були передані до Музею старожитностей університету св. Володимира.

У 1915 р. В. Ю. Данилевич покинув Україну та працював у Варшавському університеті. Повернувся він до Києва у 1918 р. Продовжував викладати у київських вишах, працював у Академії наук.

Отже, розвиток українського музейництва к. ХІХ – початку ХХ ст. важко досліджувати, не вивчаючи внесок окремих діячів науки, культури та громадськості. Ми бачимо, що серед них був й Василь Данилевич, що зробив великий внесок у розвиток українського музейництва імперського періоду. Значний вплив на В. Данилевича як історика та музейного діяча мали його вчитель, В. Антонович, колега М. Сумцов та ін. Громадська та організаційна діяльність вченого, наукові розвідки були тісно пов'язані з університетськими та публічними музеями Києва та Харкова. Він став засновником Археологічного музею Вищих жіночих курсів. Подальші біографічні дослідження, присвячені провідникам українського музейництва, на нашу думку, й надалі залишаються актуальними.

1. Див. наприклад: Кілієвич С. Академік М. Ф. Біляшівський – перший директор Національного музею історії України / С. Кілієвич // Київська старина. – 1999. – № 4. – С. 80–86.
2. Див. наприклад: Абросимова С. Академік Д. І. Яворницький і розвиток музейної справи в Україні (3 нагоди 150-річчя Дніпропетровського історичного музею ім. Д. Яворницького) / С. Абросимова // Київська старовина. – 2000. – № 1. – С. 97–105; Шарафутдінова І. М. Данило Щербаківський (1877–1927) / І. М. Шарафутдінова // Археологія. – 1998. – № 3. – С. 140–143.
3. Гомоляко А. Науково-педагогічна діяльність В. Ю. Данилевича : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Андрій Гомоляко, Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – Чернігів : [Б. в.], 2012. – 19 с; Гомоляко А.О. Науково-педагогічна діяльність Василя Данилевича : монографія / Андрій Гомоляко, Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка ; відп. ред. В. М. Ричка.– Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. – 162 с.
4. Кузьминська О. Данилевич Василь Юхимович / О. Кузьминська // Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України. Біографічний довідник. – К., 2005. – Ч. 1. – С. 170–173.
5. Фрадкін В. З. До історії створення і діяльності етнографічного музею ХІФТ / В. Фрадкін // Збірник Харківського історико-філологічного товариства (Нова серія). – 1993. – Т. 3. – С. 5–4.
6. Пічкур С. С. Археологічна освіта в Києві у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття / С. С. Пічкур // Археологія і давня історія України : зб. наук. пр. – К. : ІА НАН України, 2012. – Вип. 9. – С. 208–212.
7. Данилевич В. Монетные клады, принадлежащие мюнц кабинету университета Св. Владимира / В. Е. Данилевич. – К., 1892. – 20 с.
8. Ляшко С.М. Про участь В.Ю. Данилевича у підготовці та роботі XII Археологічного з'їзду в 1902 р. у Харкові [Електронний ресурс] / С.М. Ляшко. – Режим доступу : <http://www.iananu.kiev.ua/archaeology/2003-2/lyashko.htm>.
9. Гомоляко А. О. З історії археологічних досліджень В. Ю. Данилевича на Слобожанщині / А. О. Гомоляко // Література та культура Полісся. – 2009. – Вип. 49. – С. 26–33.
10. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 2017. Харківське історико-філологічне товариство. – Ф. 2017, оп. 1, спр. 439
11. Музей украинского гения // Киевская старина. – 1904. – № 2. – С. 71–72.
12. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 2052, оп. 1, спр. 368.
13. Данилевич В. Е. Этнографический музей / В. Е. Данилевич // Учебные общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905) / под ред. Д. И. Багаля, И. П. Осипова. – Х., 1911. – С. 132–140.
14. Данилевич В. Е. Музей изящных искусств и древностей при Харьковском университете (1805–1905) / В. Е. Данилевич // Учебные общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905) / под ред. Д. И. Багаля, И. П. Осипова. – Харьков, 1911. – С. 52–68.
15. Девільє М.А. Рукописний фонд історика та археолога Василя Юхимовича Данилевича як джерело дослідження творчого та життєвого шляху вченого / М.А. Девільє // Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. – 2003. – Вип. 8. – С. 150–174.
16. Данилевич В. Отчет Археологического музея Высших женских курсов в Киеве за 1912/13 и 1913/14 академические годы / Данилевич В. – Б. м., б. г. – 11 с.
17. Курінний П. Історія археологічного знання про Україну / П. Курінний. – Полтава, 1994. – 140 с.
18. Якімова І. В. Археологическое образование в Украине во второй половине ХІХ в. – 20-х гг. ХХ в. Сквозь призму женского дискурса [Електронний ресурс] / І. В. Якімова. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/arheologicheskoe-obrazovanie-v-ukraine-vo-vtoroy-polovine-xix-v-20-h-gg-hh-v-skvoz-prizmu-zhenskogo-diskursa>.

Музейное дело Надднепрянской Украины к. XIX – начала XX в. развивалась в условиях отсутствия целенаправленной государственной музейной политики. В таких условиях ведущую роль в создании и дальнейшем развитии музейных учреждений играли отечественные ученые, деятели культуры и искусств, а также многочисленные меценаты. В статье представлен вклад выдающегося украинского историка и археолога Василия Ефимовича Данилевича в развитие украинского музейного дела имперского периода.

Ключевые слова: Василий Данилевич, музейное дело, Надднепрянская Украина, Харьковский университет, Киевский университет, Высшие женские курсы в Киеве.

The Russian-ruled Ukraine museum affairs was developed in the absence of a purposeful state museum policy. Under such conditions, the key role in the establishment and further development of museum institutions played scientists, figures of culture and arts, as well as numerous sponsors. The article presents the contribution of the famous Ukrainian historian and archaeologist Vasyl Danylevich to the development of Ukrainian museums development of the imperial period.

Keywords: Vasyl Danylevich, museum affairs, Russian-ruled Ukraine, Kharkiv University, Kyiv University, the Higher Women's Courses in Kyiv.

УДК 639.1: 06.042; 06053 “18/19”

ББК 47.11 (4 Укр)

Олег Проців

МИСЛИВСТВО У ПРОТОКОЛАХ ЗАСІДАННЯ ГАЛИЦЬКОГО СЕЙМУ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

У статті здійснено огляд публікацій зі збірників стенографічних звітів Галицького сейму, пов'язаних з веденням мисливського господарства Галичини кінця XIX – початку XX ст. Згадано виступи у Галицькому сеймі, що стосувались мисливства: голови Галицького сейму графа Станіслава Бадені, депутатів Євгена Олесницького, Йосифа Гурика, Івана Курівця, Кирила Трильовського, Францішека Крамарчука, Яна Стапінського, Шетцеля, Сколишевського, Стадницького, Жардецького, Єджейовича, Гаморака. Проаналізовано відстоювання депутатами інтересів різних соціальних груп Галичини, враховуючи їхню партійну приналежність. Зосереджено увагу на вирішенні основних конфліктів, що виникають при організації мисливського господарства, а саме: на відшкодуванні збитків, завданих мисливськими тваринами сільському господарству, розмірі плати за користування правом полювання, способі організації конкурсів на право полювання, отриманні мисливських білетів та дозволів на вогнепальну зброю.

Ключові слова: мисливство, Галичина, Галицький сейм, державне управління.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій показав, що спеціальних досліджень історіографії мисливства з матеріалів засідань Галицького сейму кінця XIX – початку XX ст. не проводилось. Натомість для обґрунтування соціально-економічних та політичних позицій в галузі мисливства до стенографічних матеріалів засідань Галицького сейму зверталось багато науковців та політиків досліджуваного періоду. Серед них слід виділити: К. Левицького, який у праці “Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 на підставі споминів” (1926 р.) посилався на стенограми Галицького сейму при дослідженні соціально-економічних аспектів щодо права полювання. У статті “3 сейму” (1884 р.), опублікованої у фаховому лісовому часописі, описано розгляд у Галицькому сеймі петиції селян, прийнятої на вічі у Долинському повіті. У петиції вказувалось про незадоволення процедурою відшкодування збитків завданих мисливськими видами тварин. Низка публікацій з посиланням на політичні рішення Галицького сейму оприлюднювала на шпальтах львівського фахового мисливського видання “Ловець”, зокрема у статтях: “Розгляд у минулому році справи мисливського законодавства” (1904 р.), “Деякі зауваження щодо проекту мисливського закону для Галичини” (Р. Балко, 1908 р.), “3 Татр” (Я. Здунь, 1904 р.), “Розпорядження для всіх старост Галичини” (1904 р.), “Звіт” (д-р Соловій, 1904 р.). Про політичні перипетії у Галицькому сеймі йшлося у статті “3 мисливського з'їзду у Львові”, опублікованої у

Варшавському часописі “Ловець Польський”. Матеріали щодо розгляду справ гуманного відношенні до мисливських видів тварин у Галицькому Сеймі опубліковані у статті “Звіт з загальних зборів членів Галицького товариства охорони тварин від 15 липня 1884 року” (1884 р.), яка вийшла у часописі “Місячник” Галицького товариства охорони тварин.

Мисливство становить вид людської діяльності, пов'язаної з правом власності на дичину, допуском до права полювання, оплатою за користування правом полювання, відшкодуванням збитків, завданих мисливськими тваринами. Вирішення означених питань виконує важливу функцію для підвищення ефективності ведення галузі та потребує наукового підходу. Об'єктивною основою для цього може слугувати власний історичний досвід організації галузі мисливства, зокрема, досвід Галичини за часів Австро-Угорської імперії.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні актуальності історичного досвіду організації галузі мисливства у Галичині XIX – початку XX століття для підвищення ефективності мисливської галузі в сучасній Україні.

Для досягнення поставленої мети були сформульовані такі завдання:

- проаналізувати основні конфліктні ситуації у галузі мисливського господарства Галичини досліджуваного періоду;
- розкрити позитивні досягнення при вирішенні конфліктних ситуацій у галузі мисливства в означений історичний період розвитку Галичини;
- обґрунтувати можливості використання історичного досвіду.

Мисливство, як галузь суспільного виробництва, стосується інтересів багатьох соціальних верств суспільства, а саме: власників земельних ділянок, яким відповідно до тогочасного законодавства належала дичина, та власне мисливців, які любіювали найкорисніші для себе умови полювання. Інформація про вирішення проблем мисливства Галичини знайшла своє відображення практично у всіх тогочасних періодичних виданнях. Виходячи з партійних, громадських, корпоративних інтересів, вони тенденційно подавали інформацію з метою вплинути на настрої суспільства. На нашу думку, у порівнянні з іншими історичними джерелами інформації, в стенограмах засідань Галицького сейму відображена об'єктивна інформація щодо суспільних настроїв, так як там зафіксовано висловлювання депутатів різних партій, які представляли інтереси різних соціальних прошарків галицького суспільства.

З матеріалів засідань Галицького сейму випливає, що ряд політиків відстоювали інтереси селян. Так, депутат Євген Олесницький (1860–1917), член Народницької партії, доктор права, депутат від сільських гмін Стрийського повіту [1 с. 68], який *при розгляді Ловецького закону восени 1907 року* виступив на захист селян [1 с. 2308]. Голова Галицького сейму – граф Станіслав Бадені на засіданні 14 лютого 1907 року вказував, що Мисливський закон повинен відповідати господарському значенню розведення мисливської дичини, яку необхідно охороняти. З іншої сторони, слід дотримувати право кожного в найкоротший час отримувати повне відшкодування за спричинені дичиною збитки, і обов'язок відшкодування покладається у запропонованому проекті на орендаря полювання. Він побажав депутатам знайти компроміс при ухваленні Мисливського закону, відзначаючи, що його підтримала Католицька спілка, а експерти вважають цей закон найкращим серед всіх країн Австрійської корони [2, с.4–5].

Про політичні перипетії при ухваленні Мисливського закону йшлося на 26 засіданні першої сесії сьомого періоду Галицького сейму, яке відбулось 8 лютого 1896 року. На цьому засіданні депутат сейму Крамарчук обурювався, що фракція лівих, яка підтримує інтереси селян, при голосуванні була здебільшого відсутня, тоді як політики правого крила всі були на місці. Після голосування за Мисливський закон та його ухвалення голова сейму у своєму виступі відзначив, що цей Мисливський закон на вищому рівні врегульовує відносини між мисливцями та селянами, а також вирішує питання

відшкодування завданих сільському господарству мисливськими тваринами збитків [3, с.986].

На засіданні Галицького Сейму 28 вересня 1907 р. теж піднімали питання про відшкодування збитків, завданих мисливськими видами тварин сільськогосподарським товаровиробникам. З доповідями на захист селян виступав депутат від сільських гмін Станиславівського повіту Йосиф Гурик [4, с.17]. Попередньо на засіданні Галицького сейму у 1903 році він вже обурювався діями держави, в якій закон так ображає селянство [5, с.2099–2100]. Про права селян Богородчанського повіту (з сіл Пороги, Космач, Манява, Кривець, Раковець, Яблінка, Кричка) на відшкодування збитків йшлося у виступі депутата Барабаша 29 жовтня 1903 року. Його підтримали також депутати Король, Гурик, Старух, Остапчук, Могольницький, Крамарчук, Поточек, Мазикевич, Стапінський, Влодек, Бойко, Олесницький, Вільчевич, Богачевський [5, с.2582–2583]. Іван Курівець на засіданні Сейму 16 лютого 1914 року звертав увагу намісника Галичини на зловживання службовим становищем лісничого Юзефа Кисілевського з Великої Тур'ї Долинського повіту. Він при визначенні суми відшкодувань занижував їхню вартість у десять разів, обзиваючи селян “мургами, драбами, злодіями і ріжними гидкими словами”, та змушував їх до виконання замість громадських робіт його домашніх без оплати, лише за горілку або ром [6, с.439–440]. Депутат Кирило Трильовський на засіданні Галицького сейму 4 березня 1914 року в інтересах селян висловив думку, щоб у гуцулів не відбирали зброю, так як з її допомогою вони повинні захищатись від ведмедів та вовків [6, с.1653].

Дебати депутатів Галицького сейму від 23 жовтня 1908 року стосувались внесення змін до Мисливського закону і описані в стенографічних описах. Участь у цих дебатах взяли багато депутатів. Так, депутат Олесницький у доповіді закликав українську та польську інтелігенцію об'єднатись з метою захисту прав селян щодо вільного полювання на власній земельній ділянці. Він нагадав, що у багатьох європейських країнах мисливство було причиною повстань проти влади. На закінчення промови у залі аплодували та вигукували браво. Цікаво, що його виступ українською мовою записано транслітерацією латинським шрифтом.

Також участь у дебатах взяв депутат Король. Його доповідь була також українською мовою і публікувалась транслітерацією. Оpubлікована також промова одного із засновників польського народного руху, журналіста, головного редактора часопису “Товариш народу”, керівника депутатської фракції “Селянська спілка” від сільських гмін Кросненського повіту Яна Стапінського. Він підтримав селян щодо надання їм можливості добувати дичину на своїй землі, і тим самим запобігати збитками від дичини. У цьому томі стенографічних звітів опублікована промова депутата Сколишевського, який розкритикував позицію Олесницького щодо права вільного полювання для власників земельних ділянок. Він також вказував, що проект мисливського закону не відповідає інтересам селян і запропонував внести зміни, щоб організацію права оренди мисливських угідь передати від гміни до мисливської спілки, як це відбувається у Чехії, Нижній Австрії. Об'єм стенографічних описів лише за період діяльності Галицького сейму з 15 вересня по 5 листопада 1908 року складає 2428 сторінок [7, с.2428].

19 жовтня 1903 року у Галицькому сеймі розглядалась справа щодо внесення змін до Мисливського закону, ініційованих депутатом Жардецьким. В обговоренні змін до Мисливського закону взяв участь депутат Могильницький, відзначаючи, що державна влада часто вдається до корупційних дій при проведенні аукціону щодо права полювання, зменшуючи реальну його вартість. Його підтримав депутат Сколишевський, вказуючи на той факт, що до нього кожне друге звернення надходить з питання несправедливості, закладеної у Мисливському законі щодо розпорядження правом полювання. Він запропонував внести зміни, поклавши організацію аукціону на гміни. Великий об'єм займає промова депутата Гурика, який вважав, що Мисливський закон негативно

налаштований до селянина в частині отримання відшкодувань за завдані дичиною збитки. Протилежної думки був депутат Стадницький, вказуючи, що тогочасний Мисливський Закон є добрим, і селяни не можуть на нього жалітись. На думку депутата Сколишевського, мисливство повинно розвиватись, але не ціною кривди для селян. Для вирішення цього питання він пропонував визначити однакові права як для гмінних, так і приватних земель, бо на той час гміни не мали права самостійно здавати в оренду право полювання, тоді як приватні землеволодіння мали. Він також звернув увагу на зміну до Мисливського закону щодо відшкодування збитків, “бо теперішні норми є пародією та карикатурою права”.

На стороні селян був також депутат Жардецький, який відзначав, що теперішній Мисливський закон є дуже поганий і відбивається ехом на народних вічах та зібраннях. Для захисту інтересів селян він запропонував надати можливість організувати аукціони на право оренди полювання гмінам, відмінити мисливські білети та спростити процедуру відшкодування збитків через запровадження гмінних таксаторів, які б на місці мали повноваження визначати та оцінювати збитки.

На захист інтересів мисливців виступив депутат Адам Єджейович. Він звертав увагу, що у випадку прийняття пропозицій попередніх депутатів у Галичині взагалі не буде дичини. Для підтвердження своїх аргументів він вказував, що мисливство приносить у бюджет Галичини великі доходи [8, с.2097–2105].

Про зловживання органів державної влади при проведенні аукціонів у селі Соснівці щодо надання права полювання виступив у Галицькому сеймі 6 лютого 1897 року депутат Гаморак. Він повідомив, що внаслідок махінацій селяни отримують малу платню [9, с.375]. Голова Галицького сейму на засіданні від 30 січня 1897 року відзначив, що Мисливський закон треба змінювати таким чином, щоб зобов'язати орендаря полювання відшкодувати збитки, завдані сільському господарству дичиною, і дозволити власникам земельних ділянок відстрілювати шкідливих тварин [9, с.233].

Цінним для дослідження політичних процесів Австро-Угорщини є не лише дебати депутатів при прийнятті мисливського законодавства, але й зачитування звернень, в яких вони відстоювали різні інтереси тогочасного суспільства. Зокрема, на засіданні сейму від 16 січня 1886 року депутат Гневош розкритикував ідею депутата Абрахамовича щодо запровадження мисливського білету, так як реалізація цієї ідеї негативно відіб'ється на біднішій частині суспільства. Депутат Жировські у своєму виступі звернув увагу на те, що копіювання положень з інших мисливських законів країн Австро-Угорської монархії є не доцільним, оскільки у цих країнах є багато дичини, а мисливство – джерелом доходу, тоді як у Галичині мисливство є лише приємним відпочинком і майже завжди супроводжується великими витратами. Для прикладу він наводив деякі факти і зазначав, “... якщо б мисливство приносило доходи, то жиди б узяти у свої руки оренду мисливських угідь: у Чехії можна оподатковувати прибутки, а у Галичині – хіба що збитки”. Натомість депутат Адам Єджейович вказував, що запровадження мисливських білетів буде сприяти розвитку мисливської галузі [10, с.736–738].

На засідання Галицького сейму від 11 листопада 1904 року було зачитано звернення селян з села Підлісся Колбушівського повіту щодо збитків селянам Янові Кобі і Йозифові Майце відповідно на суму 20 та 43 крони, завданих дичиною, відшкодування яких покривдені не можуть добитись, звернувшись до влади та орендаря полювання [11, с.1558].

На засіданні 29 січня 1896 року виступав Францішек Крамарчук – селянин депутат селянських гмін з Бяльського повіту. Обстоюючи інтереси селян, він вказував, що мисливське законодавство не може обмежувати допуск до оренди права полювання лише особами, які отримали дозвіл на зброю та мисливський білет, так як вони разом коштують 15 золотих – велика сума для незаможних верств населення. Також цього ж дня виступив депутат Теофіл Окуневський із села Яворова, Косівського повіту, який

різко розкритикував запропоновані зміни в частині оренди права полювання. Він запропонував надати більше повноважень громаді при організації аукціону з надання права полювання. Депутат Абрахамович вважав взагалі всі пропозиції опозиції щодо мисливського законодавства шкідливим і неприпустимими. Депутат Вуйцік відзначив, що діючий Мисливський закон є вершиною егоїзму, односторонності щодо мисливства, що лише дикі кабани завдають більше шкоди ніж її покриває дохід всієї мисливської галузі. Мисливський закон має на меті внормувати суспільні відносини між різними соціальними верствами і піднести багатство держави та гміни, щоб вони орендували мисливські угіддя не за 5–10 золотих а за 50–100 золотих. Депутат Крамарчук доповідав, що в сеймі Нижньої Австрії було проведено дослідження, воно встановило, що у 1895 році відшкодування збитків, завданих мисливськими тваринами, становили 256 тис. золотих, а вартість оренди мисливських угідь – 250 тис. злотих. Щодо подання Жардецького про самостійне полювання у вольєрі, яке має свої особливості, то рішення про реєстрацію ухвалює державна влада. Він відзначив позитивність такого рішення, бо якщо, дозволити полювання без рішення державної влади, то це мало б негативні наслідки, так як кожен міг би у зимовий час обгородив частину землі і утворив там вольєр, вибив дичину і вольєр переніс в іншу частину [12, с.477–482].

Крім стенографічних збірок засідань Галицького сейму вийшли друком також додатки (алегати) до них, в яких детальніше подавали економічну, соціальну, політичну інформацію про Галичину. Що стосується мисливства, то у звіті про діяльність промислово-торгівельних шкіл за 1908/1909 рр. повідомлялось, що за оренду права полювання за рік фільварок у Дублянах отримував 50 крон [13, с.64]. У статті “Самостійні фонди” повідомлялось, що гміна у селі Винники біля Львова отримала 909 крон [14, с.940], а у статті “Звіт бюджетної комісії про стан фонду графа Станіслава Скарбка від початку 1907 до половини 1909 р.” повідомлялось, що оренда права полювання у лісах між містом Миколаїв та селом Дроговиж у 1911 році в рік складала 2 тис. крон [15, с.6]. Практично аналогічна інформація містилась у звіті про закриття рахунків фундації графа Станіслава Скарбка за 1908 рік. Граф Казимир Шептицький за оренду права полювання у ревірах, які знаходились біля Львова, сплачував 2819 крон [16, с.64].

Встановлено, що у збірнику стенографічних звітів Галицького сейму публікували матеріали, які висвітлювали соціальні, економічні, політичні аспекти, пов’язані з веденням мисливського господарства Галичини кінця XIX – початку XX ст. Подача матеріалів у стенографічних звітах Галицького сейму дає змогу стверджувати неупередженість викладення матеріалів. Крім власне стенографічних звітів Галицького сейму, виходили алегати (Alegaty), в яких публікувались детальніше, в основному економічного спрямування, описи організації ведення мисливського господарства. Встановлено, що питаннями організації мисливського господарства у Галичині досліджуваного періоду займалися такі депутати Галицького сейму, як граф Станіслав Бадені, Євген Олесницький, Йосиф Гурик, Іван Курівець, Кирило Трильовський, Францішек Крамарчук, Ян Стапінський, Шетцель, Сколишевський, Стадницький, Жардецький, Єджейович, Гаморак. Виявлено, що одними з головних проблем сталого розвитку мисливського господарства Галичини були: узгодження інтересів різних соціальних верств у частині відшкодування збитків, завданих мисливськими тваринами сільському господарству, розмір плати за користування правом полювання, спосіб організації конкурсів на право полювання, отримання права на мисливські білети та дозволів на вогнепальну зброю.

1. Posiedzenie 1-36 // Stenograficzne sprawozdania z pierwszej sesji dziewiątego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskie z roku 1908 od 15.wrzesnia do 5 listopada 1908. – Lwów, 1908. – S 68.

2. Posiedzenie 1-23 // Stenograficzne sprawozdania z trzeciej sesji ósmego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskie z roku 1907 od 14.lutego do 19 marca 1907. – Lwów, 1907. – S. 4–5.
3. Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw sejmu krajowego 26. posiedzenia, 1. sesji, VII.peryodu Sejmu galicyjskiego z dnia 8.lutego 1896. – S.986.
4. Posiedzenie 24-39 // Stenograficzne sprawozdania z trzeciej sesji ósmego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskie z roku 1907 od 16.wrzesnia do 12.października 1907. – Lwów, 1907. – S. 17.
5. Posiedzenie 17-49 // Stenograficzne sprawozdania z pierwszej sesji ósmego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskie z roku 1902/3 od 29. grudnia 1902 do 3.listopada 1903. – Lwów, 1903. – S. 2099–2100.
6. Stenograficzne sprawozdania z trzeciej sesji ósmego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskie z roku 1913/1914 od 5.grudnia 1913 do 14.marca 1914. – Lwów, 1914 – S. 439–440.
7. Posiedzenie 1-36 // Stenograficzne sprawozdania z pierwszej sesji dziewiątego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskie z roku 1908 od 15.wrzesnia do 5 listopada 1908. – Lwów, 1908. – 2428 s.
8. Posiedzenie 17-49 // Stenograficzne sprawozdania z pierwszej sesji ósmego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskie z roku 1902/3 od 29.grudnia 1902 do 3.listopada 1903. – Lwów, 1903. – S. 2097–2105.
9. Posiedzenie 1-16 // Protokoły z 2.sesji VII. peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskie w roku 1896/7 od 28. grudnia 1896 do 15.lutego 1897. – Lwów, 1897. – S. 375.
10. Posiedzenie 1-28 // Stenograficzne sprawozdania z trzeciej sesji piątego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskie z roku 1885/6. – Lwów, 1886. – S. 736–738.
11. Posiedzenie 1-31 // Stenograficzne sprawozdania z drugiej sesji ósmego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskie z roku 1904. – T.1 od 30.wrzesnia do 12.listopada 1904. – Lwów, 1904. – S. 1558.
12. Posiedzenie 1-26 // Stenograficzne sprawozdania z trzeciej sesji ósmego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskie z roku 1895/96 od 28.grudnia 1895 do 8.lutego 1896. – Lwów, 1896. – S.477–482.
13. Szkoły przemyslowe i handlowe w roku szkolnym 1908/1909.// Alegaty do sprawozdań stenograficznych piątej sesji siódmego peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku 1910 przytem index tych alegatów od 713 do 875. – Lwów, 1910, – S.64.
14. Fundusze samoistne.//Alegaty do sprawozdań stenograficznych piątej sesji siódmego peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku 1910 przytem index tych alegatów od 713 do 875. – Lwów, 1910, – S. 940.
15. Sprawozdanie Komisji budżetowej o stanie fundacyi Stanisława hr. Skarbka za czas od początku r. 1907 do połowy roku 1909 // Alegaty do sprawozdań stenograficznych piątej sesji siódmego peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku 1910 przytem index tych alegatów od 713 do 875. – Lwów, 1910, – S.6.
16. Sprawozdanie Wydziału krajowego o zamknięciu rachunków fundacyi Stanisława hr. Skarbka za rok 1908 // Alegaty do sprawozdań stenograficznych piątej sesji siódmego peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku 1910 przytem index tych alegatów od 713 do 875. – Lwów, 1910, – S.64.

В статті проведено огляд публікацій із збірок стенографічних отчетів Галицького сейма, зв'язаних з веденням охотничього господарства Галичини кінця XIX – початку XX в. Упомянуті виступлення в Галицькому сеймі, касаючихся охоты: председателя сейма графа Станіслава Бадене, депутатів – Євгенія Олесницького, Йосифа Гурика, Івана Куровця, Кирилла Трилевського, Францішека Крамарчука, Яна Стапінського, Шетцеля, Сколишевського, Стадницького, Жардецького, Єджейовича, Гаморака. Проаналізовано оттаивание депутатами інтересів різних соціальних груп Галичини, учитывая их партийную принадлежность. Вниманию сосредоточено на решении основных конфликтов, возникающих при организации охотничьего хозяйства, а именно: на возмещении убытков, причиненных охотничьими животными сельскому хозяйству, размере платы за пользование правом охоты, способе организации конкурсов на право охоты, получении охотничьих билетов и разрешений на огнестрельное оружие.

Ключевые слова: охота, Галичина, Галицкий сейм, государственное управление.

This article provides an overview of publications from the collections of Galician Sejm (Parliament) stenographic reports relating to the conduct of hunting in Galicia in late 19th – early 20th century. It was

mentioned the performances in Galician Sejm (Parliament) which were concerning to hunting: performance of Galician Sejm (Parliament) head, count Stanislaw Badeni, deputies Eugene Olesnytskyy, Joseph Huryk, John Kurivitsya, Cyril Trylovsky, Franciszek Kramarchuk, Jan Stapinsky, Shettsel, Skolyshevsky, Stadnitsky, Zhardetsky, Yedzheyovych, Hamorak. It was analyzed the deputies defending the interests of different social groups in Galicia, given their party affiliation. They were focused on solving major conflicts that arise in the organization of hunting, namely the damages caused by hunting animals to agriculture, the amount of fees for the use of the right to hunt, the way of competition for the right to hunt, obtaining the game tickets and permits for firearms.

Keywords: *hunting, Galicia, Galician parliament, public administration.*

УДК 94(477.83)6: 334

ББК 63.3 (4 Укр) 6

Людмила Дрогомирецька

СПІВПРАЦЯ УКРАЇНСЬКИХ КООПЕРАТИВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ З ТОВАРИСТВОМ “СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР” у 20–30-х рр. ХХ ст.

У статті проаналізовано форми та методи співпраці товариства “Сільський господар” з українськими кооперативними організаціями Східної Галичини у 20-30-х рр. ХХ ст. Показано, що взаємодія кооперації і “Сільського господаря” спрямовувалась на піднесення добробуту і господарської культури українського населення краю, виховання національно свідомого громадянина – господаря своєї землі.

Ключові слова: *кооперація, культура господарювання, добробут, просвітницька діяльність.*

Українські громадські господарські організації у 20–30-х рр. ХХ ст. успішно функціонували у Східній Галичині і були невід’ємною частиною національного суспільно-політичного, економічного і культурного життя краю. Віддаючи належне науковцям С.Гелею, Т.Вісиній, С.Злупку, Р.Матейку, Р.Пастушенку, В.Плисюку, З.Струк, І.Танчину та ін., які доволі детально розглянули процес формування та організаційного розвитку системи української кооперації, охарактеризували діяльність кооперативних установ для піднесення матеріального добробуту населення краю та Л.Родіоновій, Г.Шевчук та ін., у працях яких висвітлено діяльність товариства “Сільський господар” як організатора агрономічної допомоги українському селянству та показано значення товариства щодо поглиблення національної свідомості українського села, зауважимо, що співпраця української кооперації і “Сільського господаря”, спрямована на піднесення загальноосвітнього рівня і господарської культури українського населення краю, виховання національно свідомого громадянина – господаря своєї землі, висвітлена в історичній літературі недостатньо.

Тому вважаємо, що існує необхідність відобразити спільну працю товариства “Сільський господар” і українських кооперативних організацій, виділивши їй ґрунтовно проаналізувавши найважливіші форми й напрями їхнього співробітництва з метою захисту економічних інтересів і задоволення матеріальних та духовних потреб українського громадянства.

Як відомо, товариство “Сільський господар” було засновано у 1899 р. в м. Олеську Золочівського повіту зусиллями священиків Томи та Юліана Дуткевичів і ставило своїм завданням поліпшити добробут селян і піднести рівень рільництва, городництва, садівництва та пасічництва у галицькому селі. Після кількох реорганізацій товариство перетворилося на Крайове з центром у Львові та правом організації філій у повітових містах, набуло чіткої організаційної триступеневої побудови, котра передбачала: гуртки по селах, філії в повітах і центрально – керівний центральний апарат [17, с.8].

Метою “Сільського господаря” згідно нового статуту, прийнятого у 1909 р., було покращення добробуту українського народу шляхом розвитку культури господа-

рування, піднесення прибутковості селянських господарств; захист господарських інтересів українського населення перед властями; господарсько-просвітницька робота. За короткий час товариство стало масовою організацією селян і всіх зацікавлених у розвитку сільського господарства [21, с.9]. На кінець 1912 р. “Сільський господар” налічував 90 філій, 1151 гуртків і в них 26612 членів [5, с. 153].

Завдання, які ставив перед собою “Сільський господар”, були співзвучні з ідеологією українського кооперативного руху, що зародився і почав розвиватися у західно-українських землях в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Кооперативи витісняли з сіл приватно-торговельні центри експлуатації українського населення, знижували ціни на споживчі товари, долучалися до організації заготівлі і збуту сільськогосподарської продукції, тобто ставали засобом економічного самозахисту українців. За останніми статистичними даними, зібраними перед Першою світовою війною, через спеціалізовані кооперативні союзи (Крайовий кредитний союз, “Народну торгівлю”, Крайовий господарсько-молочарський союз, Союз господарсько-торгівельних спілок і Крайовий союз для хову і збуту худоби) Крайовому ревізійному союзу, котрий став ідейно-організаційним центром української кооперації, підпорядковувалися 557 кооперативів, що налічували 180 тис. осіб [9, с.ХVІІ].

Перша світова та українсько-польська війни завдали значних збитків господарству краю, руїну матеріальну доповнювала, як образно висловився І. Витанович, “руїна зраненої душі народу” [6, с.6]. Практично було знищено систему української кооперації: припинили діяльність фахові осередки, приміщення більшості кооперативів були зруйновані й пограбовані. Мешканці зруйнованих військовими подіями західно-українських сіл дуже болісно реагували на нестабільність свого соціального статусу, відчували невпевненість у майбутньому. Захистити економічні інтереси і задовольнити матеріальні та духовні потреби дрібних і середніх товаровиробників була покликана українська кооперація.

На думку провідного діяча кооперативно-просвітницької діяльності серед селянства А.Гаврилка, кооперація для українців стала “сама собою метою і водночас засобом до мети”, оскільки вона була здатна “краще і дешевше, ніж приватний підприємець, задовольнити матеріальні потреби своїх членів, сприяти розвитку українського промислу і села, піднімати світогляд нації” [2, с.12]. “Віднова і перебудова кооперативів – це кличі дня, – стверджував А. Гаврилко, – вони мають спонукувати до діла, до творчості. Під цими кличами мають лучитись всі класи і стани, бо всіх є метою: гоїння повоенних ран і добробут країни, оснований не на ласці дужчих, а на власній самостійній організації. Від нічого так не залежить наше будуче – як від тої ж власної економічної організації” [3, с.7].

Одним з головних ініціаторів відбудови господарства краю власними силами стало товариство “Сільський господар”, яке відіграло основну роль у створенні низових сільських кооперативів. Після відступу російської армії у 1915 р. “Сільський господар” почав відбудовувати знищені війною господарства, але відновити свою організаційну структуру товариство не змогло: бракувало як керівних кадрів, так й рядових членів товариства, зв’язки між повітовими філіями і місцевими гуртками було втрачено. Позбавлення субсидій, що складала основу довоєнної діяльності, змусило керівництво товариства “Сільський господар” в лютому 1921 р. взяти курс на перебудову зі станової в кооперативну організацію. На такий несподіваний поворот також вплинуло існуюче законодавство, що дозволяло одній установі поєднувати ведення господарської та освітньої праці.

11 лютого 1921 р., спираючись на рішення проведених перед цим дев’яти окружних конференцій просвітньо-економічних і кооперативних установ, Головна рада “Сільського господаря” прийняла рішення про відновлення діяльності та перебудову своїх гуртків та повітових філій на кооперативи [38, арк. 3]. Далі вони мали злитися з

кооперативною системою в краї й створити єдину структуру як основу економічної самостійності українського населення [15, с.46–54].

План відбудови системи українських кооперативних організацій, затверджений на першому Крайовому з'їзді українських кооператорів, що відбувся у Львові 9–10 червня 1921 р., передбачав, що після розбудови кооперативної мережі “Сільський господар” має обмежити свою діяльність “до заступництва й оборони станових селянських інтересів”, а до того часу першочерговим завданням товариства було визначено перетворення гуртків “Сільського господаря” на кооперативи за зразковим статутом Ревізійного союзу [5, с.325].

Виконуючи це рішення, керівники філій і гуртків “Сільського господаря” реорганізовували свої низові організації, де це було можливо, найчастіше на господарсько-споживчі кооперативи. Частими були випадки, коли керівники гуртків автоматично ставали провідниками кооперативів (членами спостережних рад, дирекцій та ін.). Таким чином, ціною власної організаційної структури “Сільський господар” зміцнював кооперацію.

У зв'язку з тим, що кооперація і “Сільський господар” мали “одну мету, одне завдання – підняти дохід селянського господарства”, перший з'їзд голів філій і агрономів “Сільського господаря”, що відбувся у Львові у 1928 р., прийняв ухвалу про розмежування діяльності кооперативних організацій та “Сільського господаря”. Згідно з цим рішенням, справу піднесення агрономічної культури села взяло на себе товариство “Сільський господар”, а на кооперативи покладалося завдання “тільки налагодити збутопостачання, що є надзвичайно важливим, зорганізувати виробництво й продукцію” [25, с.185].

Учасники з'їзду агрономів товариства “Сільський господар” у 1930 р. підтримали це рішення і ухвалили резолюцію, в якій “на українську споживчу кооперацію в проводі з “Центросоюзом” покладалося завдання проводити збут усіх сільськогосподарських продуктів, бо при чужому ринку і порядках на ньому подальший агрокультурний поступ села неможливий і ведення господарства не окупується” [8, с.498].

У кінці 1930 р., з ініціативи товариства “Сільський господар”, Ревізійний союз українських кооперативів (РСУК), “Маслосоюз” та “Центросоюз” провели ряд нарад, на яких обговорили і ухвалили основні положення спільної діяльності в напрямі активізації агрономічної праці в краї. Після цього, на підсумковій конференції, ухвалили такі зміни: “1) всю агрономічну роботу в краї буде вести виключно товариство “Сільський господар” у Львові за допомогою своїх філій та кружків; 2) всі агрономи, які працюють в суспільно-агрономічній ділянці при українських кооперативних установах, переходять під безпосереднє керівництво “Сільського господаря”; 3) “Сільський господар” буде опрацьовувати плани своєї агрономічної роботи в порозумінні з зацікавленими центральними установами; 4) утримання агрономів при філіях “Сільського господаря” налагодити так, щоб всі кооперативні установи повіту розділили між себе всі видатки, пов'язані з удержанням агронома та працею філії” [7, с.4].

Ці положення закріпив з'їзд повітових союзів кооперативів, що відбувся 6 грудня 1930 р. у Львові, після чого вони стали базовими у порозумінню щодо спільної праці головного товариства “Сільський господар” та центральними кооперативними установами. Відтак були розроблені детальніші плани праці кожної зацікавленої установи [16, с.10; 27, с.11].

Зокрема, учасники VII Кооперативного з'їзду, що відбувся у Львові у червні 1932 р., визначили, що налагодження спільної роботи з товариством “Сільський господар” є одним з головних завдань закупівельно-збутової кооперації. “Центросоюзіві” – фаховому центру закупівельно-збутової кооперації – з'їзд доручив укласти угоду з “Сільським господарем”, відповідно до якої товариство мало взяти на себе обов'язок “вести в округах пропаганду та навчання такої продукції, яка відповідає вимогам ринків збуту” [16, с.10]. Кооперація зобов'язувалася фінансувати діяльність товариства “Сільський господар”, виділяти кошти на утримання повітових агрономів, сільсько-

господарських шкіл, видавництво двотижневика “Сільський господар” та фахової сільськогосподарської літератури [5, с.425].

Річна сума, яку кооперація виділяла на потреби “Сільський господар”, доходила до 10 тис. зл. У другій половині 30-х років склалася система, коли “Маслосоюз” призначав щороку по 3-5 тис. зл., “Центросоюз” – щомісячно по 100 зл. на філії “Сільського господаря”, а осередки РСУК мали перераховувати на їхню користь по 3% від свого прибутку [29].

Виходячи з того, що головними організаторами фахової допомоги селянам були агрономи, при підтримці товариства “Сільський господар” до повітових і окружних союзів кооперативів було введено посаду штатних агрономів. До кінця 1928 р. в 26 повітах їх було 29 осіб [9, с.23]. Села, де працювали агрономи, виказували швидкий господарський поступ. Наприклад, на Рогатинщину, що мала 100 сіл, агроном приїхав у березні 1928 р. Хоча весна вже була в розпалі, фахівець встиг згуртувати навколо себе активістів, які розгорнули пропаганду за раціональний обробіток землі, сівозміну та ефективне використання різних мінеральних добрив, проведення меліорації тощо. В результаті дотримання цих рекомендацій селяни зібрали стільки сільськогосподарської продукції, що для її завантаження знадобилося 200 додаткових вагонів [4, с.73–74].

Кооперативні організації були зацікавлені у налагодженні суспільної агрономії, практично у кожному повіті при філії “Сільського господаря” було створено окремі організаційні секції, до яких входили представники повітових кооперативних та просвітньо-культурних установ. Ці секції мали завдання заслуховувати звіти агрономів про їхню працю, висловлювати свої побажання щодо планів їхньої діяльності тощо [26, с.19].

З представників кооперації й “Сільського господаря” було створено постійний інспекторат, який планував і контролював працю агрономів. За неповними даними, на початок 1939 р. агрономічний персонал “Сільського господаря” становив 151 чол., серед них 71 – з вищою освітою, 19 – із середньою, 61 – з фаховими курсами [17, с.17].

Товариство “Сільський господар” спільно з українськими кооперативними організаціями підвищувало агротехнічний і культурний рівень галицького селянства. Закупівельно-збутову діяльність “Центросоюз” почав з реалізації збіжжя. Це диктувалося тим, що у кооперативах, а ще більше у повітових союзах, які закуповували безпосередньо від селян різне збіжжя, постійно збільшувалися його запаси. Ринок вимагав якісного збіжжя, тому кооперативи намагалися поширювати в окрузі добірне насіння. Так, проведені у Станіславському воєводстві польові дослідження засвідчили, що ґрунтам і кліматичним умовам Галичини найкраще відповідав сорт жита “Спельчанське”, завезений з Познанщини. Господарі с. Іванівки Богородчанського повіту з 1936 р. почали засівати свої поля виключно цим насінням, а згодом сільський закупівельно-збутовий кооператив став почав розповсюджувати посівний матеріал цього сорту жита на всю округу, обмінюючи 130 кг місцевого жита на 100 кг сортового [14, с.24].

Однак, при реалізації збіжжя траплялися труднощі із неоднорідністю сортів, різною вологістю, класом засміченості, що знижувало якість продукту та вимагало додаткової праці. Тому, кооперативи почали купувати машини для очищення збіжжя, прилади для контролю за його вологістю тощо. Деякі кооперативи (Борщів, Городенка, Сокаль) збудували нові елеватори з механічним устаткуванням. Склалася система, коли кооперативи щоденно оголошували про кількість готової до продажу продукції, а “Центросоюз” на цій основі забезпечував їхню продажу на біржі [13, с.8].

Централізованих шляхів для придбання кооперативами високоякісної техніки не існувало, тож з ініціативи товариства “Сільський господар” набула поширення практика придбання сільськогосподарської техніки за рахунок виплати товарних зворотів. Це означало, що кооперативи скуповували сировину і товари у своїх членів, реалізовували її, а в кінці року виплачували “товарові звороти” відповідно до обсягів придбаної раніше продукції. У 1926 р. кооперативи почали змінювати цю засаду таким чином,

щоб не виплачувати своїм членам “товарових зворотів”, а переадресувати їхню вартість до гуртка “Сільського господаря” на закупівлю рільничих машин, якими користувалися всі кооператори. Початок такої акції заклав кооператив с. Говилова Великого Копичинського повіту, де в 1926 р. закуплено спільну сівалку. Селяни переконалися в позитивних наслідках механізованого сіяння, тож за Говиловом пішли інші села. Там, де була одна сівалка, купували другу, а далі почали закуповувати спільні молотарки, тресери та інше знаряддя, в результаті чого у 1928 р. у повіті утворився великий машинно-кооперативний парк [11, с.21].

Незабаром такий досвід став поширювати “Центросоюз” у цілому краї, укладаючи договори з найкращими фабриками сільськогосподарських машин Польщі. З 1928 р. він розгорнув кампанію за створення “машинних відділів при кооперативах”. Під час її проведення селянам роз’яснювали економічну ефективність використання нової сільськогосподарської техніки, наголошуючи, що вона окуповується за один-два роки, а потім 15-20 років працює на прибуток кооперативу. Водночас сімба машинним способом заощаджує по 45 кг зерна на 1 га [30, арк.1, 4,].

Таким шляхом кількість сільськогосподарської техніки в українських кооперативах швидко зростала. Вже у 1931 р. при кооперативах для загального закупу і збуту працювали 945 машинних відділів з 1770 рільничими машинами, що значно допомагали селянам вести господарство [16, с.13].

У співпраці з товариством “Сільський господар” українська кооперація здобувала пошану до праці українського селянства. “Маслосоюз” у своїй діяльності керувався прагненням домогтися високої якості продукції. З 1925 р. після вказівок його керівництва молочарні ввели оплату не за кількість, а за якість молока. У результаті селяни почали приділяти більше уваги раціональному годуванню корів, дбати про купівлю високопродуктивних тварин [24, с.4].

П’ятого листопада 1930 р. відбулася нарада керівників “Сільського господаря”, дирекції “Маслосоюзу” та очільників РСУК, на якій було затверджено спільний план організації контролю молочарства. Згідно з цим планом, передбачалося створення при гуртках “Сільського господаря” та молочарських кооперативах секцій годівлі і плекання молочної худоби, на які покладалося завдання “перевіряти правильність годівлі корів і контролювати якість готової продукції”. Для підготовки “контролерів молочної” при господарській школі “Сільського господаря” в с. Коршеві поблизу Коломиї на Станіславщині, відкрили шеститижневі курси [23, с.2].

Перша секція годівлі і плекання молочної худоби була організована в с. Балинцях поблизу Коломиї під керівництвом директора місцевої районної молочарні І.Микитюка. За час проведення експерименту, який тривав 40 днів, виявилися переваги правильної годівлі худоби: при точному виконанні рекомендацій фахівців “молочність” корів в середньому збільшилась на 50% [22, с.4]. Це свідчило про величезні приховані можливості, які мало українське село для свого економічного піднесення. Цей досвід стали поширювати по всій Галичині. У 1931–1932 рр. “секції годівлі і плекання молочної худоби” чи “пункти контролю молочної”, як їх іще називали, працювали у 28 селах Станіславського воєводства. У 1934 р. контроль молочної проводився у 23 селах та 910 селянських господарствах [22, с.6].

“Наше галицьке село напередодні Другої світової війни, – писав відомий кооператор А. Качор, – змінило свій зовнішній і внутрішній вигляд до невпізнання. Воно не тільки поволі перебудувало свої стайні, обори й подвір’я, але будувало вже кращі, світліші хати, які були зі смаком улаштовані. Багатші селяни розводили великі сади й городи, краще обробляли поля...” [12, с.72].

Одним з напрямів співпраці української кооперації і товариства “Сільський господар” була економічно-просвітницька діяльність. Поширенню сільськогосподарських знань сприяла видавнича діяльність товариства. “Сільський господар” видавав одно-

іменний часопис “Сільський господар” з постійним додатком – двотижневиком “Сільськогосподарська кооперація”; а також місячники “Український пасічник”, “Сад і город”; щорічний календар-альманах “Сільського господаря”. Проблеми теоретичної підготовки молоді до праці в сільському господарстві піднімалися на сторінках журналу “Хліборобська молодь” [5, с.426].

Утім, одним з найважливіших своїх завдань товариство вважало розвиток фахового шкільництва. На березневого 1926 р. з’їзді товариства “Сільський господар” проголосили, що українське сільськогосподарське шкільництво має виступити основним чинником розвитку “господарської культури взагалі, а сільсько-господарської з окрема”, тому воно повинно було “стати першим питанням в шкільній політиці українського народу” [20, с. 164]. У резолюції з’їзду було визначено основні форми і засоби розбудови сільськогосподарської освіти (курси, школи, видання навчально-методичної літератури тощо) та стверджувалося про необхідність розгортання масового господарського просвітництва з-поміж дорослого населення.

З метою реалізації цих завдань у 1928 р. при централі “Сільського господаря” було створено секцію сільськогосподарського шкільництва, мета якої полягала в тому, щоб “дати українській молоді ґрунтовнішу господарську освіту в своїх національних фахових сільсько-господарських школах та підготувати не тільки досвідчених господарів, а й кадри своїх заступників-провідників хліборобського стану на майбутнє”. Її очолив відомий педагог-агроном о. Й.-Чайковський, а одним з найдієвіших членів виступив педагог-інженер-агроном Є. Храпливий [20, с.93].

Товариство “Сільський господар” заснувало сільськогосподарські школи в Коршеві біля Коломиї, в Янчині Перемишлянського повіту, у Скнилові біля Львова, у Шибалині Бережанського повіту, рільничий ліцей у Черниці Жидачівського повіту, господарсько-садівничу школу в Милованню Товмацького повіту, молочарську школу “Маслосоюзу” у Стрию. Прогресуючим напрямом організації навчального процесу в даних навчальних закладах став кооперативний, розвиток якого всіляко підтримували і стимулювали українські фінансово-економічні установи. Користувалися популярністю господарські й ветеринарні курси, які проводили районні молочарні спільно з гуртками “Сільського господаря” [19, с.57].

З метою теоретичної і практичної підготовки селянства до більш продуктивної праці в сільському господарстві керівник товариства “Сільський господар” Є.Храпливий у 1932 р. організував хліборобський вишкіл молоді. Мета агрономічної освіти юнацтва, як було відзначено у “Правильнику Секції Хліборобського Вишколу Молоді”, укладеному Є.Храпливим у 1930 р., полягала в “ознайомленні теоретично й практично з веденням з початку поодиноких ділянок праці в сільському господарстві, а потім із працею в цілому господарстві, рівно ж як і з працею в різних кооперативах, господарських, культурно-освітніх та громадських установах свого села”. У підсумку це мало призвести до того, “що така молодь, коли прийде час, повинна буде взяти в свої руки працю в своєму власному господарстві чи в організації або й в громаді” [18, с.61–64]. Якщо у 1934 році хліборобський вишкіл молоді був лише у 16 повітах, то в 1935 році – поширився на всю Галичину й Волинь, станом на 1938 р. налічував 1 180 гуртків, де гуртувалася 13 041 особа, а напередодні Другої світової війни – охоплював близько 2 000 гуртків, у яких налічувалося майже 20 000 “змагунів” [1, с.34]. У гуртках хліборобського вишколу молоді юнаки і дівчата оволодівали теоретичними знаннями і практичними навичками з різних галузей господарювання [10, с.59].

Товариство “Сільський господар” дбало про обдаровану молодь, яка не мала змоги оплатити навчання. Для матеріальної допомоги юнакам і дівчатам, які “бажали навчатися в сільськогосподарських школах”, було створено стипендійний фонд імені о. митрата Тита Войнаровського. За короткий час цей фонд становив понад 10000 зл. [10, с.51].

Отже, для розгортання українського кооперативного руху у Східній Галичині важливе значення мала співпраця кооперації з українськими громадськими культурно-освітніми й господарськими організаціями. Спільна робота української кооперації і товариства “Сільський господар” у 20-30-х роках ХХ ст. спрямовувалась на піднесення господарської культури українського населення Східної Галичини і виховання національно свідомого громадянина – господаря своєї землі.

1. Білавич Г. Розвиток неперервної сільськогосподарської освіти в Галичині на початку ХХ ст / Г. Білавич, Б. Савчук // Молодь і ринок. – 2014. – № 2. – С. 32–36.
2. Гаврилко А. “Значення кооперативної свідомості і як її ширити”/А.Гаврилко// Господарсько-кооперативний часопис. – 1921. – Ч.5–6. – С.12.
3. Гаврилко А. Як відновлювати старі і організувати нові кооперативи / А.Гаврилко // Господарсько-кооперативний часопис. – 1921. – Ч.1. – С. 7.
4. Вакуловський І. Півторарічна суспільна праця агронома на Рогатинщині / І.Вакуловський // Сільський господар. – 1930. – Ч.4. – С.73–74.
5. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / І.Витанович. – Нью-Йорк : Товариство української кооперації, 1964. – 624 с.
6. Витанович І. Між двома війнами // І.Витанович // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1943. – Ч. 23. – С. 6.
7. До відома кооператорів // Сільський господар. – 1931. – Ч.2. – С. 4.
8. Доманицький В. Контроля сільськогосподарського виробництва/ В.Доманицький // Сільський господар. – 1930. – Ч.22. – С. 498.
9. Західноукраїнська кооперація під Польщею в р.1928. – Львів, 1929. – 29 с. + ХІХХ с.
10. Звіт Сільськогосподарського Краєвого Товариства “Сільський господар” з діяльності за 1938 рік. – Львів : Сільський господар, 1939. – 82 с.
11. Є.Г. Сільськогосподарські машини в наших кооперативах / Г.Є. // Господарсько-кооперативний часопис. – 1932. – Ч.12. – С.21.
12. Качор А. Мужі ідеї і праці: Андрій Палій і Андрій Мудрик, творці “Маслосоюзу” / А. Качор. – Вінніпег ; Торонто ; Клівленд, 1974. – 344 с.
13. Корчинський М. Краплі, що в ріку розлілються / М.Корчинський // Господарсько-кооперативний часопис. – 1932. – Ч.4. – С.8.
14. Левко В. Яке насіння, такий і урожай/ В.Левко// Господарсько-кооперативний часопис. – 1936. – Ч.8. – С.24.
15. Окружні конференції представників філій “Сільського господаря” і економічних та місцевих організацій // Господарсько-кооперативний часопис. – 1921. – Ч. 7–8. – С. 46–54.
16. Резолюції VII краєвого кооперативного з’їзду. – Львів, 1932. – 97 с.
17. Родіонова Л. Роль товариства “Сільський господар” у розвитку сільського господарства західноукраїнських земель у 20–30-х рр ХХ ст. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : 08.01.04 / Л.Родіонова. – К., 2001. – 19 с.
18. Романенко А. Для чого нам потрібний Хліборобський Вишкіл Молоді? / А. Романенко // Ілюстрований господарський календар “Сільський Господар” на звичайний рік 1937.– Львів, 1936. – Ч. 132. – С. 61–64.
19. Сеньків М. “Сільський Господар”: пропаганда агротехнічних знань серед західноукраїнського селянства у 1919–1939 роках / М.Сеньків // Вісник Львівської комерційної академії. – Львів, 2013. – Вип. 11. – С. 55–59.
20. Творидло М. Сільсько-господарське шкільництво / М. Творидло // Сільський Господар. – 1927. – 15 липня. – Ч. 14. – С. 164.
21. Шевчук Г.Й. Фахово-господарська та культурно-освітня діяльність товариства “Сільський господар” (1899–1944) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 / Г. Й. Шевчук. – Львів : Інститут українознавства, 2006. – 21 с.
22. Холєвчук М. Контроля молочности в селянських господарствах (праця секції годівлі і плекання рогатої худоби Краєвого господарського товариства “Сільський господар” за рр. 1930–1933) / М. Холєвчук. – Львів : Накл. госп.тов-ва “Сільський господар” у Львові, 1934.
23. Холєвчук М. Організація контролю молочности/ М.Холєвчук. – Львів: Накл. краєвого молочарського союзу “Маслосоюз”, 1930. – 33 с.
24. Храпливий Є. Наші молочарські кооперативи в 1925 р. / Є.Храпливий. – Львів : Накл. РСУК, 1927. – 14 с.
25. Храпливий Є. Ще до питання про наладнання агрономічної роботи в краю / Є. Храпливий // Кооперативна республіка. – 1928. – Ч. 4. – С. 182–185.

26. Храпливий Є. Шляхи праці нашої суспільної агрономії / Є. Храпливий. – Львів : Накл. Крайового госп.товариства “Сільський господар”, 1932. – 35 с.
27. Храпливий Є. Як піднести наше хліборобство / Є.Храпливий. – Львів : Накл. Крайового госп. товариства “Сільський господар”, 1932. – 38 с.
28. ЦДІА України у м. Львові, ф.302, оп.1, Крайове сільськогосподарське товариство “Сільський господар”, м. Львів. 1899–1944, спр.91, арк.3.
29. ЦДІА України у м. Львові, ф. 302, оп. 1, спр. 428, арк. 8-10.
30. ЦДІА України у м. Львові, ф.302, оп. 1, спр. 668.

В статті проаналізовані форми і методи співпраці громади “Сільський господар” з українськими кооперативними організаціями Східної Галичини в 20-30-х рр. ХХ ст. Показано, що взаємодія кооперації і “Сільського господаря” націлена на підвищення економічного благополуччя та культурної освіти українського населення краю, виховання національно свідомого громадянина - господаря своєї землі

Ключові слова: кооперація, культура господарства, благополуччя, просвітительська діяльність.

The article analyzes the forms and methods of cooperation of Association Silskyi Hospodar (Village Farmer) with cooperative organizations of the Ukrainian Eastern Galicia in the 20-30's. in XX century. It is shown that interaction of cooperation and Village Farmer was aimed at raising the economic welfare and culture of the Ukrainian population, the education of nationally conscious citizen - the owner of his land.

Keywords: cooperation, culture management, welfare, educational activity.

УДК 372.48

ББК 63.3 (4 Укр)

Олександра Троханяк

ІСТОРИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ ПІДПІЛЛЯ ОУН В ДРУГІЙ ПОЛ. 30-х рр. НА ТЕРЕНАХ БЕРЕЖАНЩИНИ

У даній статті досліджується та аналізується боротьба Організації українських націоналістів у другій половині 30-х років ХХ ст. в Галичині та й зокрема на Бережанщині. На основі різних джерел доведено, що діяльність ОУН була підпільною, з метою уникнення арештів та ув'язнень, які постійно проводила польська, а потім і радянська влада, але існували й відкриті акти протесту проти польської мови в школах, заборони української культури, організації тощо.

Ключові слова: Організація українських націоналістів, боротьба, підпілля, протести, виступи, відозви, поліція, арешти, ув'язнення.

Діяльність Організації українських націоналістів увійшла в історію України як одна зі сторінок багатогранної подвижницької боротьби українського народу за свою незалежність, значення якої важко переоцінити, особливо в сучасний період, коли на сході країни йде нова боротьба, яку вже можна назвати війною. Але Польська держава, на теренах якої перебувала Західна Україна, не могла дозволити існування такої організації, яка боролась за відокремлення своїх територій, тому діяльність Організації була неймовірно конспіративною. Не можна сказати, що на даний час є мало досліджено про цю громадсько-політичну організацію, але такі дослідження здійснені взагалом і мало по окремих округах, тому опрацювання теми по Бережанському повіту дасть глибше розуміння даної теми, а отже важливим аспектом дослідження саме підпільної діяльності Організації українських націоналістів (ОУН) на Бережанщині знайшло своє відображення в даній статті.

Розглядаючи означену проблему, основна увага відведена питанням боротьби ОУН за свою незалежність, а так як поляки боялись збройного повстання українців, то проводили широку розвідувальну роботу і масові арешти та ув'язнення українських активістів, тому підготовку до різних акцій приходилось робити дуже утаємничено. І в архівних документах є вказано про факти уже здійснені. Восени 1939 р. приходять радянська влада, яка не хетує документами таємної польської поліції і всіх хто хоч в

чомусь підозрювався польською владою – були заарештовані та ув'язнені. Тому й тепер оунівцям прийшлося діяти надто підпільно.

Питання підпільної діяльності ОУН на Тернопільщині і особливо в Бережанському повіті, є ще недостатньо вивченим, тому автор ставить за мету висвітлити основні події, що проходили в даному регіоні, і які були великою складовою всього національного руху Західної України за свою незалежність.

Дане питання є продовженням вивчення історії Галичини і зокрема провінції Бережанщини, яке бере початок з відносин польського уряду до українців з моменту відновлення Польської держави у ХХ ст. та боротьба українців зі всіма негативними проявами її політики. Про факти діяльності різних українських політичних сил та їх боротьбу не мало сказано учасником боїв Ю.Борцем [12] та іншими, що залишили свої спогади в 3-томній праці по історії Бережанщини [9–11], багатьма українськими істориками та зокрема про Галичину і в її складі Бережанщину написано автором даної статті – О.С. Троханяк [16–20]. А також важливими дослідниками означеної проблеми по галицькому краї є Н.Мизак [14], Т. Гривул [13], М. Посівнич [15] та інші, і хоч в даній статті не цитовані, та їх дослідження відіграють велику роль у трактуванні всіх фактів.

Для підготовки статті використано численні факти збережені в архівах, аналізуючи сказане в них можна чіткіше окреслити дану проблему. Достатньо детальні матеріали отримано з Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного історичного архіву України у Львові та з Державного архіву Тернопільської області. Вони дають можливість деталізувати всю картину історичних подій.

Становище Західної України в другій половині 30-х рр. ХХ ст. було дуже важким, польський уряд старався всіма засобами насаджувати тут свої порядки, а головне, скривджуючи українське населення, впроваджувати всі “вольності” для поляків. Звичайно, що українці не хотіли з цим миритись, адже закрилось багато українських шкіл, заборонялась українська культура, українці не могли знайти роботу, а головне тяжко було перебувати на хорошій посаді чи займатись підприємництвом, переслідувались українські громадські організації, всі заперечення чи вимоги карались арештами та ув'язненнями, тому українці перейшли до активної боротьби за свої права на що польський уряд відповів масовими покараннями.

Н.Мизак засвідчує, що перші масові арешти національно-свідомих громадян Східної Галичини почалися з 16 на 17 червня 1934 р. та під час цієї великої поліційної акції власті схопили усіх, кого вважали неблагонадійними. Усі місцеві поліційні постерунки, повітові в'язниці були заповнені патріотами краю. З тих пір у Польщі запрацював тюремний конвеєр, який ні на мить не зупинявся до її розвалу в умовах початку Другої світової війни. Найбільш відомих патріотів та підпільників відправляли до концтабору – Берези Картузької [14, с.43]. Польський уряд боявся українських національних повстань які могли б призвести до революційного спалаху, тому кожний, навіть самий малий факт, був переслідуваний польською поліцією, а всі активісти введені до списку “неблагонадійних”, поширювались арешти, ув'язнення, тортури.

З часом, бачачи великий супротив українства, польська влада розпочала репресії, особливо над молодістю інтелігенцією Галичини, багатьох заарештували та ув'язнили. Боячись тюремних знущань, всі односельці хто попав на допит часто здавали всіх хто на їх думку були в ОУН, тому діяльність чим більше утаємничувалась, в селах створювались маленькі групи тільки тих які собі довіряли і діяли з крайовою організацією. В “Бережанській землі” читаємо, що “члени ОУН були організовані “п'ятками”, і бувало, що в селі існували й по кілька п'яток, що про себе не знали” [9, с.285]. С.Левицький пише дещо ширше про склад ОУН: “1938 р. мене призначено надрайонним провідником. У склад надрайону входило 28 сіл. Бережанський повіт мав три надрайони. Організаційна побудова сітки ОУН в тому часі виглядала так: станиця або одне

село, підрайон – три села, район – дев'ять сіл, надрайон – 28 сіл, повіт – три надрайони... В початках існування ОУН райони й надрайони були в одноособових складах... 1938 р. всі села Бережанщини мали сильну і справну сітку ОУН” [10, с.228]. Така ж мережа організованості існувала по всіх повітах Західної України, головним завданням було дотримуватись неймовірної конспірації, залучати лише самих стійких і сильних духом, які б в разі арешту не видали своїх побратимів.

В другій половині 30-х років польська поліція все більше вистежувала і натрапляла на членів ОУН тому конспіративність дій була першочерговим завданням. Для прикладу, зі спогадів Василя Галаса – “Орлана”, дізнаємось, що “приблизно в жовтні 1939 року у Бишківському лісі відбувся збір керівних кадрів ОУН Бережанського повіту. Збір був організований з такими строгими вимогами до його учасників, що нам було категорично заборонено знайомитись, розмовляти з іншими учасниками. Збір відбувся темної ночі на лісовій поляні. Коротка палка промова когось із вищих керівників – і розхід” [11, с.227]. Таких тверджень від учасників ОУН можна почути багато. Керівники організації розуміли, що в разі арештів, дехто може не винести тих надмірних знущань в катівнях і розкаже про інших, а коли не знає, то й нічого не скаже.

І незважаючи на те, що в 1939 р. ОУН розпалась на дві групи ОУН-Р або ОУН-Б – революційну чи інакше бандерівську, і ОУН-М – мельниківську, та все ж їх боротьба зводилась до головної мети – вибороти незалежність України. Провід Українських Націоналістів (ПУН) або ОУН-М очолений А.Мельником в більшості перебував в еміграції, їх боротьба була більш поміркованою, а молоді радикали – ОУН-Б чи ОУН-Р на чолі з С.Бандерою вели постійну підпільну боротьбу в Західній Україні. Шляхи досягнення мети державотворення обох груп також різнились: бандерівці бажали радикальних змін “уже” (тобто з початком війни) і тому 30.06.1941 р. проголосили відновлення незалежної Української держави, а мельниківці обрали “поступовий” шлях переходу. Обидві групи плекали надію здійснення своїх мрій за допомогою Німеччини, але якщо на початковому етапі мельниківці планували самостійний поступовий перехід, та побачивши неможливість, понадіялись на німецькі війська вкінці війни, то бандерівці очікували на підтримку вже з початком війни, але коли німці розігнали новоутворений очолений Я.Стецьком уряд у Львові – зрозуміли, що можна надіятись тільки на себе і власні сили. Різні погляди у методах боротьби та управлінні ще глибше розколювали ОУН.

Здійснюючи антиукраїнську національну політику, польський уряд усвідомлював, що в разі війни, українці стануть на сторону Німеччини проти поляків і тому по селах проводили розвідку за діяльністю членів різних українських організацій, особливо за членами ОУН. Поляки боялись збройного повстання українців. У повідомленні від 4 травня 1939 р. в Інформаційних записках львівської поліції вказувалося, що ОУН видала розпорядження своїм членам та прихильникам в якому наголошувало, що у разі військової мобілізації у Польщі, щоб від неї ухилилися і чекати наступних інструкцій та наказів [2, арк. 37]. Якщо ж світова війна не почнеться, від загальної мобілізації не ухилилися, щоб не бути заарештованим поліцією. Також, згідно з даними МВС Польщі щодо майбутніх планів і підготовки повстання ОУН, Генеральний інспектор Збройних сил, маршал Е. Ридз-Смігли наказав 22 серпня 1939 р. тримати бойову готовність армійським частинам 6-го Львівського корпусу [2, арк. 37], для того щоб можна було відразу придушити це повстання і не дати йому розгорнутись по всій Галичині. Побоювання були ненамарними – протипольське повстання українськими активістами таки готувалось і про це можемо знайти в дослідженні Т.Гривул [13, с.230].

Підтвердженням підготовки українського повстання послужила виявлена відозва до польського населення Галичини “Поляки” (“Polacy!”), яку, як вказувала польська поліція, було розіслано зі Львова у всі повіти листами до місцевої польської інтелігенції. В даних акціях поліція підозрювала представників українських партій чи орга-

нізацій, насамперед ОУН, так як саме їм, в першу чергу, потрібно нагнати дестабілізаційні процеси на українських етнічних землях проти польської держави, твердження спирались на те, що оскільки у тексті було багато орфографічних помилок, його писав представник не польського походження [2, арк. 232–233, 236, 240, 244, 255.].

Про що ж відозву говорить і М.Посівнич, вказуючи, що автори цієї відозви закликали польське населення Західної України, напередодні Другої світової війни, до повного розуміння та співпраці між сусідніми народами. Вони зазначали, що у вихорі світової війни Польща й Україна можуть зникнути з політичної карти світу. Тому Комітет поляків із східних кресів закликав співвітчизників до співпраці з українцями, інакше – їх чекає смерть або вигнання. У ній автори ніби пророкували подальшу долю і закликали до свідомого вибору, поки ще не пізно виправити свої попередні помилки. В ній зазначалося, що “ми зуміли налаштувати [українців] так, що вони проти поляків готові йти навіть з чортом” та, що “кожна пацифікація українців на кресах [Західній Україні] це копання гробу для всього польського на цій землі”. Наприкінці відозви автори ще раз закликали до спільного порозуміння між братніми народами. На жаль, на ці застереження ніхто з політиків й суспільства не звернув уваги, тож найгірші прогнози з літа 1939 р. справдилися у 1942–1948 рр. [15, с.346–347]. Та все ж не відомо хто написав дану відозву поляки чи українці, але очевидно, що поляки розуміли силу українських організацій і боялись їх виступів, а українці уже були на стільки налаштовані проти поляків, що готові в любую хвилину йти на боротьбу.

Підготовлені оунівці створювали боївки, на Бережанщині вони розташовувались переважно в нараївських та бережанських лісах. На противагу бойовикам ОУН польська влада створила “Народну оборону” з молодих поляків, роздали їм зброю і надіслали в українські села для проведення віча які закликали до оборони Польської держави. Українці ж розганяли їх, часто такі віча закінчувались бійкою, на яку викликали польську поліцію і заарештовували учасників, та поляків скоро відпускали, а от українців або ув’язнювали, або відпустивши ще довго переслідували.

Українські зібрання молоді проходили біля могил Українських січових стрільців, часто на горі Лисоня біля м. Бережани, яку самі й насипали. 1933 року ОУН виступила проти запровадження польської мови в школах. Ці акції проходили у різній формі. У с. Ценеві, наприклад, підпільники вночі зірвали зі стін у класах портрети польських вождів і написали: “Хай живе Україна!”, “Геть з польськими школами” [14, с.37]. Поліція негайно розпочала арешти. Інший приклад наведений Н.Мизак: у с. Криве відбувся шкільний бойкот, коли під керівництвом ОУН дівчата не ходила до школи кілька тижнів. З повіту приїздило начальство й просило йти до школи, а потім і погрожувало. Селяни вимагали введення навчання українською мовою. Уряд змушений був поступитися і незабаром до села приїхали двоє молодих учителів української мови – Галина Бородайківна і Марія Питлівна. У шкільному протесті підпілля ОУН вийшло переможцем і ще більше зміцнило свої позиції. Часто підпільники ОУН у знак протесту нищили польські прапори, і влада змушена була організувати їх охорону. Отже, революційна боротьба ОУН з польським окупаційним режимом загострювалася з вини польської сторони, яка не визнавала права українців на вільне життя. ОУН виступала захисником українських інтересів й отримувала від народу загальне схвалення та підтримку [14, с.37].

Таємна польська поліція вела постійне спостереження за українським населенням і всіх підозрілих вносили до спеціальних списків, потім ретельно перевіряли, особливо до таких “ворогів народу” було віднесено представників ОУН, УНДО, “Лугу”, “Просвіти”, “Соколів”, “Пластів” та всю інтелігенцію Західної України. Працівники поліції складали на них довідки для майбутнього в разі необхідності, та в 1939 р. цими документами скористалась нова радянська влада і, не розбираючись конкретно, почали за даними списками заарештовувати всіх до в’язниці. На прикладі Бережанщини

можна сказати про Франца Коковського, який був адвокатом Г.Дуди, котрого польські власті звинувачували у переховуванні зброї, одночасно вказуючи, що дана особа належить до ОУН. Але справу Г.Дуди було оформлено так, що в час приходу радянської влади під переслідування, арешт та ув’язнення попав і його адвокат – Ф.Коковський [6, арк. 17, 39]. З даної справи, як і з багатьох інших, була можливість звинуватити людину у всяких злочинах і тому енкаведисти вказали, що Ф.Коковський був заарештований у грудні 1939 р., оскільки входив до “фашистської організації ОУН, яка готує збройне повстання проти радянської влади” і являється “ворогом” радянського народу [6, арк. 4].

Засудивши більшість за вказаними списками польської поліції, представники радянського уряду на початку 1940 р. звинуватили ОУН в “антирадянській діяльності за кількома напрямками” [4, арк. 84] і сказали, що більшість уже “викрито й знешкоджено в деяких районах, насамперед Бережанському, Бучацькому, Зборівському і Козівському” [6, арк. 12]. О. Вадіс, виступаючи в лютому 1940 р. перед партійним керівництвом, заявив, що з допитів заарештованих не видно “активної підготовки збройного повстання з метою насильного повалення радянської влади і створення самостійної України” [6, арк. 84] так як не було здійснено “проведення терористичних актів над партійно-радянськими працівниками й особами української національності з місцевого населення”, що є серйозними “аргументами” того, що ОУН на даному етапі не є сильною організацією [6, арк. 85]. О.Вадіс сказав, що за весь період було лише два напади на колгоспи з метою пограбування і спроба роззброїти міліціонера, така несуттєва діяльність не викликає особливого занепокоєння [6, арк. 84].

Але думка про те, що ОУН дуже слабка виникла через велику конспірацію, її представники готовились до значно більшого заходу. Кожен крок членів Організації українських націоналістів був відчутним серед населення, українці відзивались дуже позитивно і очікували на покращення, а поляки побоювались такої боротьби. Очевидці цих подій згадують, що Діяльність ОУН в Галичині за неповні десять років важко переоцінити. Це найперше, масова виховно-пропагандивна робота, себто, поширення підпільної літератури, пропаганда культу героїв, висипання могил та вшанування пам’яті борців за Україну; виховно-організаційна праця в легальних організаціях, школах, “Просвітах”, “Соколах”, “Лугах”, “Рідній школі” [12, с.33].

Спируючись на документи польської влади, радянські урядники розпочали не тільки ув’язнення, а й масову депортацію “осадників-поляків, що осадили Західну Україну в Сибір і на північ Росії” [7, арк. 139]. Говорилось, що депортації підлягають поляки-чиновники і куркулі, та майже всі вони відступили разом з польським фронтом, тому дана акція застосовувалась до українців, переважно інтелігенції та представників різних організацій. 3 лютого 1940 р. Тернопільським обласним комітетом КП(б)У було прийнято “Рішення політбюро ЦК ВКП(б) запропоноване від 19 січня 1940 р. як “Питання, пов’язані з виселенням осадників” [7, арк. 139-140]. За даним рішенням з Тернопільської області було депортовано понад 9 тисяч сімей, особливо тих яких підозрювали в причетності до ОУН.

Виходячи з такої постановки питання, оунівці визначали для себе конкретну мету боротьби, а це – “збройна боротьба з окупаційними московськими військами, очищення всієї української землі від ворожих сил, оборона української держави і її кордонів, безпека життя, праці і майна всіх громадян Української держави” [1, арк. 2]. Розуміючи, що самостійно буде важко відірватись від Радянського Союзу, вирішили на початковому етапі піти на зближення з Німеччиною, вказуючи, що “головна роль у першій стадії війни на Сході належить німецькій армії. Поки німці будуть битися з москалями, ми мусимо створювати свою сильну армію, щоб потім спільними зусиллями приступити до поділу світу і до його впорядкування” [1, арк. 6], розуміючи під цим відокремлення всієї України як самостійної незалежної держави, створюючи “Українське військо” і складаючи присягу на “вірність і карність нації, Українському

урядові і Проводові українських націоналістів” [1, арк. 6-7]. Згідно такого плану дій і у великій конспірації ОУН розпочала свою наполегливу роботу по створенню військових загонів. Але ця діяльність велась надто підпільно, не даючи уже новій владі причин до масових арештів та ув'язнень.

Отже, на початку 30-х рр. ХХ ст. польський уряд розпочав масові переслідування членів Організації українських націоналістів, арешти та ув'язнення стосувались дуже багатьох українців, навіть і тих, хто не мав відношення до українського національного руху. Тому в другій половині 30-х оунівці перевели свою діяльність у повністю підпільну, але дуже активну. Готуючись до революційних подій, українство по всіх селах і містах таємно створювало малі групи, які мали б стати провідниками революційних повстань. Одночасно велись і відкриті виступи проти польських шкіл, польської мови навчання, святкування польської державності, проводились бойкоти і саботажі всій антиукраїнській політиці і простим проявам. З осені 1939 р. прийшла радянська влада, яка також розпочала переслідування й арешти українських активістів. Тому українці підпільно готувались до великого революційного повстання шляхом створення таємних шкіл по підготовці до великої боротьби за незалежність України.

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 41.
2. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУ у Львові). – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 500.
3. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 500.
4. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 969.
5. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 1545.
6. ДАТО. – Ф. 3429. – Оп. 3. – Спр. 384.
7. ДАТО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 6.
8. ДАТО. – Ф. П.1. – Оп. 13. – Спр. 3.
9. Бережанська земля. Історико-мемуарний збірник / [упоряд. В. Бемко] – Видавець : Комітет “Видавництва Бережани”. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1970. – 783 с.
10. Бережанська земля. Історико-мемуарний збірник. Т. 2 / [упоряд. Л. Бабій, В. Берднарський, Б. Мельник]. – Торонто ; Нью-Йорк ; Лондон ; Сідней ; Бережани ; Козова, 1998. – 899 с.
11. Бережанська земля. Книга пам'яті. Т. 3 / [упоряд. В.Савчук] – Тернопіль : Збруч, 2006. – 795 с.
12. Борещь Ю. Шляхами лицарів ідеї і чину / Ю. Борещь. – К., 1995. – 294 с.
13. Гривул Т. Протипольське повстання на Західній Україні у вересні 1939 р. / Т. Гривул // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: історичні науки. – Острог : Нац. ун-т “Острозька академія”, 2003. – Вип. 3.
14. Мизак Н. За тебе свята Україно. Бережанський повіт у визвольній боротьбі ОУН, УПА. (Козівський район) / Н. Мизак // Питання історії України : у 7 кн. К. 6. – Чернівці, 2007. – 272 с.
15. Посівнич М. Відозва комітету поляків зі східних кресів 1939 року/ Посівнич М. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність/ НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Вип. 13: Україна у Другій світовій війні: україно-польські стосунки. – Львів, 2005. – С. 346–347.
16. Троханяк О. С. Важке становище західних українців під польською окупацією у другій половині 1919–1920 рр. (на прикладі Бережанщини) / О. С. Троханяк // Мандрівець. Всеукраїнський науковий журнал / гол. ред. Б. Фенюк. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – Вип. 2. – С. 33–38.
17. Троханяк О. С. Польська репресивна політика початку 1930-х рр. у Галичині / Троханяк О. С. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія. / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – Вип. 2. Ч. 4 – С. 16–20.
18. Троханяк О. С. Причинно-наслідковий зв'язок Виникнення та діяльності Української військової Організації / Троханяк О. С. // Гілея : науковий вісник : зб. наук. праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2015. – Вип. 103 (№ 12). – С. 28–32.
19. Троханяк О. С. Соціально-економічне і політичне становище українців Бережанщини на початку 20-х рр. ХХ століття / О. С. Троханяк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія : Історія / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – Вип. 2. – С. 49–54.

20. Троханяк О. С. Українсько-польські відносини (на прикладі Бережанщини) / О. С. Троханяк // Гілея : науковий вісник : зб. наук. праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2012. – Вип. 61 (№ 6). – С. 48–50.

В даній статті досліджується і аналізується боротьба Організації українських націоналістів во второй половині 30-х годов. в Галиции и в частности на Бережанщине. На основе различных источников доказано, что деятельность ОУН была подпольной, во избежание арестов и заключений, которые постоянно проводила польская, а затем и советская власти, но были и открытые акты протеста против польского языка в школах, запрета украинской культуры, организаций и т.д.

Ключевые слова: Организация украинских националистов, борьба, подполье, протесты, выступления, обращения, полиция, аресты, заключения.

This article examines and analyzes the struggle of the Ukrainian nationalists in the second half of the 30-th century. Galicia and in particular Berezhany. Based on various sources proved that the OUN underground was, to avoid arrests and imprisonments that are constantly held Polish and Soviet power, but there were open acts of protest against the Polish language in schools, ban Ukrainian cultural organizations, etc.

Keywords: Organization of Ukrainian Nationalists, fight, underground, protests, speeches, proclamations, police, arrests, imprisonment.

УДК 94(477): 93/1991

ББК 63.3 (4 Укр)

Віталія Дем'янчук

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І. ГЕЛЯ У ПЕРІОД РОЗВАЛУ КОМПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР (СІЧЕНЬ – СЕРПЕНЬ 1991 р.)

Проаналізована громадсько-політична діяльність відомого українського дисидента, політв'язня, публіциста Івана Геля напередодні відновлення української державності у 1991 р. Зазначено, що основну увагу у цей період дисидент приділяв роботі у Львівській обласній раді першого демократичного зокремлення, Президія якої відіграла надзвичайно важливу роль в ослабленні комуністичних сил на Львівщині зокрема та регіоні – загалом. На посаді заступника голови радянського органу влади він утверджував національні ідеали, викривав комуністичні злочини, гостро критикував усіх тих, хто своїми діями безпосередньо або ж опосередковано перешкоджав наблизенню суверенітету Української держави. Зроблено висновок, що найбільшим досягненням Львівської обласної ради І. Гель вважав мобілізацію патріотичних, державницьких сил Галичини на розвал і демонтаж комуністичної системи.

Ключові слова: І. Гель, громадсько-політична діяльність, Львівська обласна рада, ухвала, КПУ.

Іван Гель – відомий український громадсько-політичний діяч, політв'язень, дисидент, публіцист, голова Комітету захисту УКЦ, депутат Львівської обласної ради. М. Маринюк, проаналізувавши його життєвий шлях, відзначав: “Виростав Іван Гель... в силовому полі змагань за національну державу, а тому змалечку знав, що рідну землю українець має боронити. Чи так уже несподівано, що формування програми “боротьби за державність України”, розповсюдження самвидаву, організація протестних акцій в ув'язненні та на волі, співредагування “Українського вісника”, співучасть в організації Української Гельсінкської Спілки й Народного Руху України, а врешті й праця на посаді першого заступника голови Львівської обласної ради першого демократичного скликання – все це його особисті офіри, складені до жертвовника незалежної України?” [12].

Чимало українських сучасних політологів відзначають, що боротьба за відновлення суверенітету України між комуністичними силами і національно-демократичними вступила в останню фазу у січні 1991 р., що пов'язано із подіями в Литві. Актуальність представленої статті, яка присвячена аналізу політичної та громадської діяльності І. Геля у контексті суспільно-політичних процесів січня – серпня 1991 р., зумовлюється не тільки, і не стільки, відсутністю публікацій із окресленої проблеми, а, передусім, внеском дисидента у відновлення Української державності. На жаль, громадсько-

політична діяльність І. Геля розглядається істориками та політологами, здебільшого, у руслі значно ширших проблем. З цих причин, стаття базується на архівних документах Центрального державного архіву громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), Державного архіву Львівської області (далі – ДАЛО) (ф.Р-221 “Львівська обласна рада”), мемуарах тогочасних відомих політиків, матеріалах періодичної преси. Мета розвідки – всебічний аналіз громадсько-політичної діяльності Івана Геля в останній місяці існування СРСР (січень – серпень 1991 р.)

Власне наприкінці 1990 р. – на початку 1991 р. розгорнувся новий виток протистояння між націонал-демократами Львівщини та місцевим обкомом Компартії України (КПУ). Скликання т. зв. Галицької асамблеї, підготовка до місцевого та всесоюзного референдуму, події у Литві – далеко не вичерпний перелік питань, які викликали розбіжності в обох антагоністичних сторін. Політичний досвід І. Геля у цей доленосний період став особливо корисним для опозиційних сил.

Зазначимо, що більшість свого часу І. Гель проводив у стінах Львівської обласної ради першого демократичного скликання, обіймаючи посаду першого заступника голови цього радянського органу влади. Саме Облрада і, особливо, її Президія, до якої окрім І. Геля, входили В. Чорновіл, М. Горинь, С. Давимука та ін. стала у цей період основним генератором ідей, та загалом стратегічним фор-постом національно-демократичних сил, звідки, як слушно зауважував І. Гель, поширювалася “чума непокірності” на всю Україну [6, с. 13].

Все ж Компартія України на початку 1991 р. з останніх сил намагалася стримати національно-демократичні сили як в Україні так і загалом в СРСР, свідчення чому – уведення радянських військ до Литви. Ця подія викликала особливе занепокоєння в І. Геля та його однодумців, стала предметом прискіпливого аналізу депутатів Львівської обласної ради. Зважаючи на можливе введення військ на територію західноукраїнських областей, Облрада прийняла ухвалу, в якій (а) просила Верховну Раду УРСР терміново розглянути питання про незаконність введення в містах України військового режиму і (б) звернулася до командування Прикарпатського військового округу з клопотанням подати органам внутрішніх справ та народним (робітничим) дружинам необхідну матеріальну та технічну допомогу та ін. [15, с. 1].

Важливий тогочасний напрям діяльності І. Геля, який відійшов від організації проведення Галицької асамблеї, – робота над поверненням на Батьківщину кардинала М.-І. Любачівського. Напередодні приїзду кардинала митрополит В. Стернюк нагородив медалями за заслуги у відродженні УГКЦ відомих громадсько-політичних діячів Львова, зокрема І. Геля, В. Шпіцера, Б. Котика, Я. Кендзьора, Е. Миська, І. Юхновського та ін. (загалом вручено 50 пам'ятних медалей) [13, с. 3].

І. Гель, як колишній голова Комітету захисту УГКЦ, очолив оргкомітет, який опікувався поверненням М.-І. Любачівського до УРСР. 30 березня 1991 р. він прибув на Батьківщину, де в аеропорту його зустрічали вищі церковні ієрархи УГКЦ на чолі з митрополитом В. Стернюком, керівництво Львівської обласної та міської рад (І. Гель, В. Шпіцер, В. Чорновіл), місцеві та народні депутати УРСР. Виступаючи перед присутніми, кардинал подякував тим, хто сприяв його поверненню на Україну. Він зауважив, що “чимало цих людей є сьогодні тут між нами” [4, с. 1].

Після виконання гімну “Ще не вмерла Україна”, делегація вирушила до Собору Святого Юра. На подвір'ї храму перед львів'янами виголосив вітальне слово В. Чорновіл. У неділю 31 березня 1991 р. кардинал відслужив святкову літургію у Соборі. Не обійшлося також без слів подяки відомих громадсько-політичних діячів. Особливо емоційним був виступ экс-голови Комітету захисту УГКЦ І. Геля, який зауважив, що саме УГКЦ “врятувала Галичину від національної смерті, витворила з неї справжнє ядро українського національного духу” [17, арк. 9–10].

Велика заслуга І. Геля на обійманій посаді – боротьба за українізацію національно-культурної сфери. Зокрема на брифінгу Львівської обласної ради 6 червня 1991 р. І. Гель розкритикував дії львівського Обкому Компартії України, який блокував передачу Музею Леніна Національному музею, для розміщення експозиції ікон XIV–XVIII ст. “Обком вперто не хоче вступатися із цього приміщення, ігноруючи рішення влади, – обурювався заступник голови Львівської обласної ради. – Виявляється, обком не має жодного документа на право володіння будинком. У 1949 р. облвиконком передав його обкому, як кажуть, за спасибі... Ніякої орендної плати за цей будинок не сплачувалося” [1, с. 1].

Не менш активно І. Гель проводив розслідування злочинів радянської влади проти українців. Він став ініціатором ухвали “Про заходи допомоги жертвам репресій” від 18 червня 1990 р. [7, арк. 145], згідно з якою упродовж 1990 р. було реабілітовано 492 осіб (за два місяці 1991 р. – 405) [5, с. 1]. Заступник голови Львівської обласної ради неодноразово брав участь у засіданні комісії, яка розслідувала факти масового знищення енкаведистами мирного населення на Дрогобиччині. “Нашій делегації, – зазначив І. Гель, – вдалося відстояти позицію, що ці вбивства є злочином проти людства і не мають строку давності. Не було допущено спроб окремих прокурорських чиновників згладити гостроту фактів геноциду. Урядова комісія погодилася дати цьому юридичну і політичну оцінку” [14, с. 1].

19 червня 1991 р. газета “За вільну Україну” опублікувала статтю “Уроки Сталіна”, в якій йшлося про долю 3600 замордованих енкаведистами у Львівській області. У відповідь відділ зв'язків УКДБ у Львівській області у газеті “Вільна Україна” від 2 липня 1991 р. намагався обґрунтувати іншу кількість загиблих – 400 осіб [9, арк. 81]. І. Гель підготував лист начальникові управління УКДБ у Львівській області С. Малику та прокуророві Львівської області Л. Ізосімову, в якому зауважив, що цифра 400 з'явилася на підставі опитування, яке здійснювали представники органи КДБ, страх перед якими не зник і сьогодні [14, с. 1].

За словами дисидента, “ще в 1970–1971 роках, працюючи в Добромилі та Княжполі як висланець зі Львова після повернення з концтабору, я проводив власне розслідування солоновацької бійні (тоді живих очевидців було значно більше, ніж сьогодні, і люди ставилися до мене з довірою і без страху) шляхом розпитувань, розмов про події тих страшних дій. І переважна більшість опитаних однозначно називала цифру 3600. Хоча були й такі, які боялися назвати відому їм кількість убитих або говорили: то були тисячі й тисячі” [14, с. 1].

Розкритикувавши статтю, що побачила світ у газеті “Вільна Україна”, І. Гель констатував: “Вшановуючи пам'ять в Солонватці, Дрогобичі, Золочеві, Комарні, – нема, повторюю, числа тим селам і містам, – ми виявляємо всього лиш нашу національну скорботу і біль за невинно убієнних. Для нас – це священна пам'ять. Та взиваємо нею не до відплати – до катарсису, до суду совісті. А совісті у більшовицьких імперських структур як не було, так і нема – саме вони в центральній, республіканській пресі і по телебаченню створюють із Галичини образ ворога, сіють ненависть, спотворюють факти” [14, с. 1].

УКДБ у Львівській області не залишив без відповіді лист-звернення І. Геля та на сторінках преси опублікував спростування. Зазначено, що УКДБ у Львівській області поділяє прагнення дисидента дошукатися істини у питанні про кількість розстріляних військами НКВС. “Хочемо нагадати, – йдеться у повідомленні, – що саме з ініціативи старосамбірського райвідділу УКДБ було розпочато у 1990 році офіційне розслідування відомих населенню фактів масових розстрілів громадян співробітниками НКВС та німецькими окупантами” [16, с. 3].

Навівши власні аргументи, УКДБ у Львівській області доводив, що кількість загиблих не могла перевищувати 600 осіб – цифри “котра ближча до 400 ніж до 3600”

[16, с. 3]. Із приводу завершальної частини листа І. Геля УКДБ зауважив, що “ніяким чином не приховує і не применшує “злочини озвірих катів”, а допомагає конкретизувати масштаби та обсяг злочинної діяльності НКВС, своє ставлення до якої неодноразово офіційно висловлювало...” [16, с. 3].

Забігаючи наперед зазначимо, що восени 1991 р. І. Гель звернувся до Голови Верховної Ради України Л. Кравчука, прем'єр-міністра України В. Фокіна, міністра фінансів України Г. П'ятаченка з проханням виділити для відшкодувань і компенсацій реабілітованим жертвам репресій в Україні на листопад-грудень 1991 р. – 180 млн. крб.; 1992 р. – 800 млн. крб.; 1993 р. – 600 млн. крб.; 1994 р. – 500 млн. крб.; 1995 р. – 500 млн. крб. [8, арк. 159]. У пояснювальній записці вказано, що після ухвалення Закону УРСР “Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні” тільки у Львівській й області до УВС було передано 6 тис. заяв, а наступного – 1992 р. – очікується ще 150 – 200 тис. заяв [8, арк. 160].

У цей період СРСР, як держава, неухильно рухалася до свого розвалу. Кожен політичний крок національно-демократичних сил мав бути зваженим, логічним та таким, що наближав би цю подію. На жаль, серед опозиціонерів було чимало недалеких політиків, а той й провокаторів. Серед останніх, на думку І. Геля, – лідер Української націоналістичної спілки О. Вітович.

Дисидент гостро розкритикував методи діяльності націоналіста, назвавши його провокатором, що відбулося на одній із сесій Обласної ради. “З початком червня в російській центральній пресі, по телебаченню нагнітається істерія антиукраїнської пропаганди, – зауважив він. – Намагання створити образ ворога з нашої Галичини і галичан, приписати їм кровожадність, спроби силовими методами здобути державність України – аж ніяк не відповідає нашим намірам і цілям. Правда, ми хочемо державності України, її розбудови, але воліємо будувати її на основі християнських цінностей, парламентським шляхом. І навіть якщо хтось хотів би шляхом збройної боротьби зараз щось здобути, то це або крайній дурень, або провокатор...” [3, с. 1].

І. Гель не тільки вважав О. Вітовича “провокатором”, але й нищівно розкритикував методи його діяльності. “Методи, до яких закликає Вітович, треба розцінювати як провокативні або забавки недолугого хлопчика, що зібрав навколо себе таких же дітей, котрі хочуть бавитися у політику, – продовжував І. Гель. – Власне і той націоналізм Олега Вітовича є, з одного боку, цирковим, клоунадою і водночас расистським... Вітович у Львові, Вільховий у Дрогобичі добре прислужились імперській пропагандистській машині. Власне таких як вони й демонструють по телебаченню для залякування обивателя і компрометації місцевої демократичної влади” [3, с. 1].

Окрім О. Вітовича, заступник голови Львівської обласної ради розкритикував її депутатів за відсутність державницької позиції. “Сесія обласної Ради у питанні про Вітовича виявилася не на висоті, – зазначав І. Гель. – Їй не вистарчило мужності сказати своє слово на захист законності і демократичної влади. Після зачитання листів, в авторстві яких зізнався Вітович, про спільні дії УНС і КДБ, про змикання і насильство цих двох кланів над народом, після того, як Вітович заявив, що він диверсант у Раді і що Облрада – це окупаційна влада, сесія не змогла протиставити себе Вітовичу, не дала справедливої оцінки його діям” [3, с. 1].

Проте всі “внутрішні питання”, які розглядала Львівська обласна рада, та ті проблеми, які було порушено на львівських мітингах, втратили актуальність 19 серпня 1991 р. – у СРСР розпочався державний переворот. Владу намагалися захопити члени Державного комітету надзвичайного стану (ДКНС). “Власне ГКЧП спричинив розпад Советського Союзу й те, що Єльцин став президентом Російської Федерації, а 12 грудня 1991 року підписали знаменитий договір у Біловезькій Пущі в Білорусі про ліквідацію СРСР”, – зазначав згодом І. Гель [2, с. 3].

Проте на початку перевороту ініціативою володів саме ДКНС. І. Гель вважав, що у цей день більшість не вірила, що ГКЧП програє [2, с. 3]. Події в Москві застали зненацька членів Львівської обласної ради, яка 19 серпня 1991 р. була “обезглавлена”, – В. Чорновіл перебував у відрядженні в Запоріжжі, а М. Горинь – у відпустці. Прийшовши того дня на роботу, дисидент зустрів актив ради в кабінеті С. Давимуки, де зібралось бл. 20 осіб. На запитання: “Що робити?”, він відповів: “Панове, ми вже так далеко зайшли, так багато наобіцяли людям, так багато сподіваємося отримати, що в будь-якому разі нас усіх посадять, а мене і ще декількох осіб, можливо, навіть розстріляють. Тож відступати нікуди, потрібно працювати й заявити про свою позицію” [2, с. 3].

Після цих слів було складено Звернення Львівської обласної ради. “Потім я зачитав його на Львівському телебаченні. Щоправда, нам намагалися завадити зробити це, – згадував І. Гель. – На Львівському телебаченні працював такий собі Борис Шайдецький – людина партійна, член обласного бюро й, очевидно, агент КГБ. Він не хотів пропускати нас. Уявляєте, на телебачення не пропускали першого заступника голови обласної ради. Пустили тільки тоді, коли надійшла відповідна команда з Києва” [2, с. 3].

20 серпня 1991 р. Комітет громадянської згоди скликав мітинг біля Львівського державного університету імені Івана Франка. “Стривожені, серйозні обличчя, сувора стриманість щодо зовнішніх аксесуарів, бо і прапорів, і лозунгів набагато менше, ніж завжди – так мітинг перестав бути звичною розвагою, люди прийшли, щоб довідатися як діяти, відчути рамена співгромадян”, – писала “Молода Галичина” [11, с. 2]. Після виступу С. Давимуки (зачитав заяву Львівської обласної ради), М. Гориня (зачитав звернення до Верховної Ради України), А. Пашко (закликала до збереження спокою та витримки), до присутніх на мітингу звернувся І. Гель, який “під оплески” оприлюднив текст телеграми на підтримку Б. Єльцина [11, с. 2].

Із першого дня державного перевороту у Львівській обласній раді було встановлено оперативне чергування. “Першого дня та ночі на посту чергував Степан Давимука, а вже наступного дня, коли розгорнувся наступ танків на Москву та Ленінград, чергував я”, – зауважив дисидент. Тоді ж І. Гель зателефонував до канцелярії Б. Єльцина і поспілкувався із Г. Бурбулісом. Він, відповідаючи на запитання заступника голови Львівської обласної ради: “Що нам робити?”, констатував: “Пане Гель, якщо ГКЧП переможе у Москві, воно переможе і у Львові. Тому, якщо у Вас немає наступу, не провоюйте ситуацію. Зараз потрібно робити все, щоб перемога була в Москві” [2, с. 3].

Після повернення В. Чорновола із Запоріжжя, ввечері 21 серпня 1991 р. він провів прес-конференцію, на якій високо оцінив дії Львівської обласної ради та її керівництва. “Відразу наголошу, що дуже задоволений своїми заступниками – С. Давимукою, І. Гелем, М. Горинем, котрі поводили себе в критичній ситуації чітко і виро-зуміло, – констатував В. Чорновіл. – Документи, які були підготовлені в облраді, були чіткі і виважені, хоча йшлося про те, що від кожного слова, від кожного вчинку залежала доля людей. Проявлено певну мужність, оскільки Львівська обласна Рада..., як справжній орган державної влади, дала чітку оцінку тому, що відбулося. Причому незалежно і паралельно з оцінкою Президента Російської Федерації” [9, арк. 102].

“Їхній [ДКНС – авт.] “заколот” виглядав дуже млявим і нерішучим, настільки, що ми навіть почали підозрювали, що це була просто якась гра”, – згодом згадував І. Гель [2, с. 3]. Нова суспільно-політична ситуація в СРСР дозволила не тільки “придушити бунт”, але й проголосити 24 серпня 1991 р. відновлення незалежності України. 5 вересня 1991 р. І. Гель підписав Звернення представників української інтелігенції до народу України. У документі закликало Верховну Раду України “твердо й неухильно втілювати в життя Акт незалежності України, протидіяти всіляким спробам політичного й економічного тиску” [10, с. 2]. Інтелігенція висловила повагу до російської демократії і висловила сподівання, що “російський народ поставиться з розумінням... до вікових устремлінь українців” [10, с. 2]. Наголошено, що українці “не відступляться від

боротьби за повне завершення процесу створення незалежної Української держави” [10, с. 2].

Отже, після завершення виборів до Верховної Ради УРСР та місцевих органів влади, І. Геля було обрано депутатом Львівської обласної ради першого демократичного скликання. На посаді заступника голови цього радянського органу влади він утверджував національні ідеали, викривав комуністичні злочини, гостро критикував усіх тих, хто своїми діями перешкоджав наближенню суверенітету Української держави. Дисидент справедливо зазначав, що сьогодні “немає сенсу називати й аналізувати сотні рішень, прийнятих упродовж чотирьох років діяльності Обласної ради, чи хоча б десятки тих, що лягли в основу всеукраїнських законів та постанов, уже прийнятих Верховною Радою України” [6, с. 13]. Найвищим досягненням Львівської обласної ради першого демократичного скликання І. Гель вважав мобілізацію сил Львівщини та Галичини загалом на розвал і демонтаж комуністичної системи не тільки у західних областях УРСР, але й в Україні, наслідком чого стало відновлення української державності.

1. Брифінг в обласній Раді // За вільну Україну. – 1990. – 8 червня. – С. 1.
2. Вихопень Н. “Ми очікували, що будь якої хвилини у Львів запустять військову техніку” / Н. Вихопень // Львівська газета. – 2007. – 9 червня. – С. 3.
3. Вітович погрожує? // За вільну Україну. – 1991. – 23 липня. – С. 1.
4. Вовк Б. Народ Галичини вітає Главу Української Греко-Католицької Церкви Блаженнішого Мирослава-Івана Кардинала Любачівського / Б. Вовк // За вільну Україну. – 1991. – 2 квітня. – С. 1.
5. Вовк Б. Перспектива в конструктивізмі / Б. Вовк, Я. Якимович // За вільну Україну. – 1991. – 29 березня. – С. 1.
6. Гель І. Які підсумки можемо підвести через 20 років? / І. Гель // Перша Львівська демократична. 1990–1994. – Львів : Сполом, 2012. – С. 13–15.
7. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. Р-221, оп. 1, спр. 1188.
8. ДАЛО, ф. Р-221, оп. 1, спр. 1216.
9. ДАЛО, ф. Р-221, оп. 1, спр. 1229.
10. Звернення представників української інтелігенції до народу України // Молода Галичина. – 1991. – 5 вересня. – С. 2.
11. Львів, 20 серпня, Майдан біля університету // Молода Галичина. – 1991. – 22 серпня. – С. 2.
12. Маринович М. Слово про бл. п. Івана Геля [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zaxid.net/news>.
13. Медалі вручив митрополит // За вільну Україну. – 1991. – 30 березня. – С. 3.
14. Паранчак М. Брифінг в обласній Раді / М. Паранчак // За вільну Україну. – 1991. – 20 червня. – С. 1.
15. Про збереження політичної стабільності в області і ставлення до референдуму щодо Союзного договору. Ухвала Львівської обласної Ради народних депутатів // За вільну Україну. – 1991. – 5 лютого. – С. 1.
16. Управління КДБ повідомляє // Молода Галичина. – 1990. – 15 серпня. – С. 3.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 32, спр. 2922, арк. 9–10.

Проанализирована общественно-политическая деятельность известного украинского диссидента, политзаключенного, публициста Ивана Геля накануне восстановления украинской государственности в 1991 г. Отмечено, что основное внимание в этот период диссидент уделял работе во Львовском областном совете, Президиум которого сыграл чрезвычайно важную роль в ослаблении коммунистических сил на Львовщине и регионе. В должности заместителя председателя этого советского органа власти он утверждал национальные идеалы, разоблачал коммунистические преступления, остро критиковал всех тех, кто своими действиями непосредственно или косвенно препятствовал приближению суверенитета Украинского государства. Сделан вывод, что самым большим достижением Львовского областного совета И. Гель считал мобилизацию патриотических, государственных сил Галичины на развал и демонтаж коммунистической системы.

Ключевые слова: И. Гель, общественно-политическая деятельность, Львовский областной совет, решение, КПУ.

The public-political activity of the well-known Ukrainian dissident, political prisoner and public figure Ivan Gele on the eve of the restoration of Ukrainian statehood in 1991 the analyzed. The dissident paid attention during this period to the work of the Lviv Regional Council of the First Democracy, whose Presidium played an

extremely important role in the weakening of the communist forces in Lviv region, in particular, in the region. As deputy chairman of the Soviet government, he affirmed national ideals, exposed communist crimes, sharply criticized all those who by their actions directly or indirectly hindered the approximation of the sovereignty of the Ukrainian state. It was concluded that I. Gel, the biggest achievement of the Lviv regional council, considered mobilization of the patriotic, state power forces of Galicia to collapse and dismantle the communist system.

Keywords: I. Gel, public-political activity, Lviv regional council, decree, CPU.

УДК 94 (323)
ББК 63.3 (4 Укр) 66

Сергій Адамович

ВСЕУКРАЇНСЬКІ З'ЇЗДИ ДЕПУТАТІВ ВСІХ РІВНІВ У 1991, 2004, 2008, 2014 рр. ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ ВЛАДИ ПРОРОСІЙСЬКИХ ПАНІВНИХ ВЕРСТВ

У статті проаналізовано проведення маріонеткових з'їздів депутатів усіх рівнів Півдня і Сходу України в 1991, 2004, 2008, 2014 рр. Автор обґрунтовує, що з'їзди депутатів організовувалися місцевими проросійськими владними групами та російськими імперськими структурами і спецслужбами задля збереження домінуючого впливу Російської Федерації на внутрішню та зовнішню політику незалежної України.

Ключові слова: з'їзд депутатів, сепаратизм, проросійські панівні верстви, російський імперіалізм, автономія, органи місцевого самоврядування, федералізація.

У кінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ століття в Україні розпочалися процеси національно-державного відродження. Утворення та становлення Української незалежності отримало висвітлення в дослідженнях О.Бойка, О.Гараня, Я.Грицака, Г.Касьянова, С.Кульчицького, В.Литвина, В.Марчука. Однак на сучасному етапі наукових досліджень недостатньо проаналізовано і вивчено спротив проросійських еліт формуванню Української державності.

Автор статті ставить перед собою завдання проаналізувати спроби використання колабораціоністськими панівними верствами України з'їздів депутатів всіх рівнів Півдня і Сходу України у 1991, 2004, 2008, 2014 рр. для шантажу і тиску на проукраїнські демократичні сили, а також роль і місце російських імперських структур у цих процесах.

Відзначимо, що національно-державне відродження в Україні кінця 80-поч. 90-х рр. ХХ ст. не влаштовувало проросійські еліти східних і південних областей України, що виявилось в посиленні сепаратизму, ініціюванню планів створення автономної Донецько-Криворізької республіки, суверенізації Криму та Новоросії. Для збереження ситуації під контролем партноменклатура поширювала в суспільстві чутки, що розпад СРСР призведе до дезінтеграційних процесів у рамках України, а до того ж значною мірою сама ініціювала сепаратистські рухи (політичне русинство, новоросійство і т.д.). Важко оцінити роль у цих процесах на завершальному етапі розпаду СРСР центрального керівництва імперії і КДБ, але є докази того, що дезінтеграційні процеси в Україні були санкціоновані вищим керівництвом КПРС та КДБ [4, с.650].

У результаті невдалого державного перевороту 24 серпня 1991 р. Верховна Рада Української РСР приймає постанову “Про проголошення незалежності України”. Відповідно до неї 24 серпня 1991 р. Україна проголошувалася “незалежною демократичною державою”, а 1 грудня мав бути проведений референдум на підтвердження Акту проголошення незалежності [2].

Із наближенням всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. консервативні компартійні структури та проросійські імперські організації задля збереження своїх впливів розгорнули агітацію за федералізацію держави та окремий автономний статус для областей Півдня і Сходу країни.

Зокрема, активна робота проти української незалежності була розгорнута на русифікованому Донбасі. Так, в Маріуполі восени 1991 р. була створена ініціативна група "Руху на захист інтересів російськомовного населення Донбасу", яка виступала за федеративний (земельний) державний устрій України, статус суб'єкту федерації для Донбасу і російську земельну мову для регіону [30, с.6]. Діячі іншого місцевого руху "Демократичний Донбас" визначили головною небезпекою для краю "ползущую українізацію" [33, с.7].

Проти незалежності України виступав Інтерфронт Донбасу, який протиставив загальноукраїнському референдуму, натомість прагнув провести свій – донбасівський [15, с.1]. Водночас Луганський обласний комітет молодіжної революційно-патріотичної спілки "Проміні Чучхе" закликав "докласти всіх зусиль", щоб Донбас був не частиною самостійної України, а Незалежною Комуністичною Республікою [24, с.1].

24 вересня 1991 р. відбулося засідання Донецької обласної ради з залученням депутатів всіх рівнів з метою створення Донецької автономії. Поновилася діяльність Донецького страйкому, який теж виступав за автономізацію краю [1, арк.17].

У жовтні 1991 р. сесія Донецької облради розглянула питання про статус області. 6 жовтня 1991 р. в багатьох містах були проведені мітинги під лозунгом "Ні – Донецькій Апаратній республіці". 8 жовтня 1991 р. під цим же лозунгом відбулося пікетування будівлі облради, в якому взяли участь представники національно-демократичних організацій і шахтарі. У той же час на центральній площі м. Донецька члени Інтерруху Донбасу проводили збір підписів на підтримку вимоги автономії Донбасу. У результаті сесія Донецької облради прийняла Звернення до Верховної Ради України з пропозицією внести в нову Конституцію положення про федеративний устрій держави [8].

Однак апогеєм спротиву українській незалежності стала спроба компартійних проросійських еліт подати свої зусилля як позицію більшості населення південно-східної частини країни. Зокрема, 26 жовтня 1991 р. в м. Донецьку відбулась "Нарада народних депутатів всіх рівнів Півдня і Сходу України", до яких звернулися делегати установчої конференції Демократичного руху Донбасу "Братство" з закликом підтримати ідею федералізму, яка дає можливість "зберегти історичну, економічну, національно-культурну самобутність регіонів". Однак голова Донецької облради Ю.Смірнов, уже відкриваючи нараду, заперечив будь-які сепаратистські наміри і задекларував дорадчий характер зборів. Цікаво, що делегація Дніпропетровської області в складі 23 осіб зразу ж заявила, що не буде брати участі в роботі наради, яка є неправомочною.

Результатом наради стало прийняття Звернення до народу України і Заяви до Верховної Ради України, в яких значилося: "Внести положення про федеративно-земельний устрій України в проект Конституції України; протягом листопада 1991 р. обговорити проект нової Конституції України і винести його на всенародне обговорення. Натомість проти федералізму виступали Донецькі обласні організації Української республіканської партії, Демократичної партії України, Партії демократичного відродження України, Народного Руху України, Товариства української мови імені Т.Шевченка та ін. [8].

Однак спроба шантажу центральних органів влади України не мала підтримки ні зі сторони ослабленої центральної влади в Москві, ні з боку мешканців Донбасу. Так, готовність донеччан сприйняти незалежність проявилася в результатах всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. У Донецькій області в ході референдуму 1 грудня 1991 р. проголосувало 76,6% громадян і 84% підтримали незалежність. У Луганській області відповідні цифри становили 80,7% і 83,9% [21, с.472].

Удруге проросійські владні структури спробували використати форму з'їзду депутатів всіх рівнів у 2004 р. для збереження владних та економічних впливів Партії регіонів. Помаранчева революція, що вибухнула внаслідок масових зловживань і порушень законодавства влади під час виборів, спровокувала опір владних структур Сходу і

Півдня України. Для тиску на помаранчевий майдан прихильники В.Януковича почали погрожувати розколом і створенням чи то окремої держави, чи переформатуванням України у федерацію.

28 листопада 2004 р. прем'єр-міністр В.Янукович та міський голова Москви Ю.Лужков прибули до Луганська для обговорення створення автономії на півдні і сході України. Далі вони вирушили у Сіверськодоонецьк для участі в т. зв. з'їзді представників органів місцевого самоврядування південного сходу України [7, с.1]. Цей з'їзд зібрав більш як 3,5 тис. представників з 14 областей України, Криму і Севастополя. Участь у форумі взяли також 30 народних депутатів [6, с.5], акредитацію отримало 108 журналістів, які представляли в тому числі агентство "Рейтер", газету "Вашингтон-таймс", російські телекомпанії РТР, НТВ, ОРТ.

Офіційно тема з'їзду звучала: "Суспільно-політична ситуація в країні і захист конституційного устрою". Головним питанням з'їзду було обговорення можливості організації робочої групи з формування окремої податкової, банківської та фінансової систем південно-східних областей України.

На з'їзді вирішили створити Міжрегіональний союз органів місцевого самоврядування України і регіональної влади з центром його дислокації в Харкові [6, с.5]. На думку Б.Колесникова, "столицею" мав стати Харків, щоб не рахували Донецьк таким, що претендує на цю роль. Було також утворено виконавчий комітет союзу в Харкові, до якого мали увійти по 2 представники від названих областей [4, с.592].

У зверненні з'їзду до громадян України закликали до створення "міжрегіональних органів місцевого самоврядування і регіональних властей з метою об'єднання та координації їхніх зусиль для вироблення позицій і дій, спрямованих на стабільний розвиток територій, забезпечення життєдіяльності населення" [9, с.5]. Водночас було доручено на обласному та районному рівні почати розробляти структуру й положення про виконкоми [22, с.5].

Було вирішено визнати В.Януковича вибраним президентом України, делегати закликали ігнорувати повторне голосування, якщо таке рішення прийме Верховний Суд. До того ж, дії опозиції були названі антидержавними й антинародними, а у випадку визнання президентом В.Ющенка південно-східні області задекларували готовність провести референдум щодо автономії [32, с.2].

Народний депутат України Р.Богатирьова закликала не йти на повторні вибори Президента, а провести народний референдум з утворення Південно-Східної республіки, до якої ввійдуть регіони, що проголосували за В.Януковича. Своє бачення дії влади в даній ситуації озвучив голова Луганської облдержадміністрації О.Єфремов: на місцях створювати комітети із захисту Конституції і робітничі дружини зі збереження порядку в країні. Делегати не приховували своїх симпатій до Росії, а голова Харківської облдержадміністрації Є.Кушнар'єв однією фразою окреслив можливі перспективи: "Від Харкова до Києва – 480 км., а до Москви – лише 400" [6, с.5].

Як окрема думка, прозвучав заклик донецької облдержадміністрації про можливість створення навіть окремої Південно-Східної країни [13, с.4]. В кулуарах з'їзду висловлювались ще неймовірніші ідеї: створити Новоросійську республіку в складі Росії на чолі з мером Москви Ю.Лужковим [14, с.32].

Ставлення до сепаратистських ідей, які прозвучали в Сіверськодоонецьку, прем'єр-міністр В.Янукович висловив у своєму виступі на з'їзді: "Я ніколи не зраджу вас, я завжди буду йти разом із вами. І те, що ухвалите ви, буде для мене законом" [27, с.5]. 29 листопада 2004 р. він заявив, що допускає можливість територіального розколу України і відокремлення від неї східних і південних регіонів. Це мало відбутися, зі слів В.Януковича, якщо не був би знайдений компроміс між опозицією і владою. Хоча уже на наступний день прем'єр заявив, що на з'їзді в Сіверськодоонецьку він просто стримував сепаратистів [14, с.34].

Гасла Всеукраїнського з'їзду народних депутатів і депутатів місцевих рад у Сіверськодонецьку підпадали під статтю 110 Кримінального кодексу України (ККУ). Крім того, відповідно до ст.73 Конституції України питання про зміну території України вирішується виключно на всеукраїнському референдумі, а не регіональному, а ст.157 Основного закону взагалі не допускає будь-яких змін до Конституції, які торкаються цілісності держави [4, с.594].

Кримінально відповідальними можна було трактувати також дії, спрямовані на порушення Конституції, змістом яких було проголошення нової автономії в Україні, що не тягнуло за собою зміни меж території або державного кордону України. Такі дії за певних обставин слід було вважати перевищенням службових повноважень, – як дії, що вочевидь виходять за межі наданих відповідним службовим особам прав чи повноважень (ст. 365 ККУ). Якщо дії, пов'язані зі створенням нової автономії неконституційним шляхом, вчинюються не службовими особами, то вони можуть кваліфікуватися як злочин, передбачений ст.353 ККУ – самовільне присвоєння владних повноважень службової особи, а заклики до вчинення таких дій не службовими особами – як підбурювання до цього злочину [3, с.2].

Дії і рішення, які носили незаконний сепаратистський характер, уже в момент їх здійснення були достатньо задокументовані. На думку доктора юридичних наук М.Мельника, запізнена і неадекватна небезпеці здійснених дій правова реакція була зумовлена зовсім не труднощами встановлення фактичних обставин чи проблемами їх правової оцінки, а політичною кон'юнктурою [31, с.4].

Пізніше учасники Сіверськодонецького з'їзду відмовлялися від сепаратистських гасел і виправдовували свою участь у зібранні іншими причинами. Так, Є.Кушнар'ов всередині грудня 2004 р. заявляв, що займав на Сіверськодонецькому з'їзді державницьку позицію, оскільки “за рахунок присутності помірних політиків ми змогли вивести цей з'їзд в рішеннях на абсолютно нормальний рівень”. Чи не найвідвертіше свої сепаратистські заклики під час Помаранчевої революції Є.Кушнар'ов мотивував під час інтерв'ю радіо “Ера” 14 січня 2005 р. Зокрема, він зазначив: “Поговоримо про сепаратизм. Я абсолютно переконаний, що це слово... було дуже влучно і своєчасно кинуто в суспільну свідомість з тим, щоб відволікти увагу принаймні половини України від того безладдя, беззаконня, яке творилося на Західній Україні і в Києві” [4, с.595].

Натомість голова Луганської облради В.Тихонов відстоював думку, що Сіверськодонецьк став наслідком негативного ставлення влади до місцевого самоуправління. Негативний відгук сил на чолі з В.Ющенком на сепаратистський з'їзд він пояснював страхом перед “новою децентралізованою системою державного управління, в якій важливу роль буде відігравати місцеве управління” [34, с.6].

Політика залякування сепаратизмом яскраво проявилася у висловлюваннях одного з керівників виборчого штабу В.Януковича В.Коновалюка. Так, на запитання “Чи є в Донбасу можливості формувати свій бюджет, армію, грошову одиницю?” політик відповів: “Можна спробувати. Але сьогодні так питання не стоїть” [17, с.36]. Апологети Сіверськодонецького з'їзду пояснювали сепаратизм також тим, що для п'ятнадцяти мільйонів українців В.Ющенко уже ніколи не буде президентом, ні після п'ятнадцятого голосування, ні після десятого рукопокладання на Біблію [18, с.9].

Чинний на той час Президент України Л.Кучма досить обережно висловився щодо дій, скерованих на порушення територіальної цілісності України. Під час зустрічі з В.Литвином 28 листопада 2004 р. він зазначив: “Ідеї, які висловлюють органи місцевого самоуправління, керівники місцевих органів державної влади, не відповідають ні Конституції, ні українському законодавству” [4, с.596]. Така поведінка гаранта засвідчила, що сепаратистські дії робились з його відома. Довести факт особистої координації дій регіональних керівників Півдня і Сходу, складно, хоч деякі розмови з головами облдержадміністрацій відбувалися при свідках. Але на користь версії активної по-

зиції Президента в даному випадку свідчить участь у Сіверськодонецькому з'їзді відданих Л.Кучмі і врівноважених губернатора Дніпропетровської області В.Яцуби і голови Верховної Ради Автономної республіки Крим Б.Дейча [25, с.4].

Заяви про розкол також створювали необхідний фон, щоб Л.Кучма міг ввести надзвичайний стан для збереження територіальної цілісності країни. Багато хто сподівався, що це допомогло б звести нанівець акції опозиції і відновити електоральні позиції В.Януковича. Народний депутат Є.Жовтяк стверджував, що сепаратистські заклики керівників східних областей – це політична технологія, яка розроблялася російськими політтехнологами в штабі В.Януковича [12, с.А5].

Участь у сепаратистських закликах мера Москви Ю.Лужкова, як професійного провокатора, шовініста і українофоба, засвідчила, що за цією технологією стояли високоставлені російські політики. Відзначимо, що соратники мера Москви по партії “Єдина Росія” висловилися на підтримку колеги, що взяв участь у Сіверськодонецькому з'їзді.

Крім того, за словами народного депутата І.Осташа, Російський клуб, що був пов'язаний з головним стратегом В.Януковича – Г.Павловським, фрахтував літаки, на яких завозилися учасники Сіверськодонецького зібрання [20, с.22].

Відсутність відповідальності за сепаратизм у зв'язку зі зближенням Президента В.Ющенка з керівною верхівкою Партії регіонів України спровокували проросійські сили використати механізм з'їзду знову для спротиву спробам формування єдиних поглядів на історію України. Так, під час проведення в листопаді 2007 р. в Криму фестивалю “Велике російське слово” голова Луганської облради В.Голенко озвучив ідею проведення в січні-лютому 2008 р. у Сіверськодонецьку ще одного Всеукраїнського з'їзду депутатів усіх рівнів. Тут же було прийнято звернення до керівників країни, в якому наголошувалося, що скликання Сіверськодонецького з'їзду – не політичний прийом, а захист інтересів російськомовного населення України. На думку В.Голенка, укази Президента про святкування річниці УПА й визнання Р.Шухевича Героєм України дестабілізували ситуацію в суспільстві, зумовлювали серйозні суперечності й нівелювали зусилля, спрямовані на об'єднання західної та східної частин країни. Саме тому позиція організаторів форуму була така: щоб у країні не було розколу, потрібно визнати російську мову другою державною [5, с.3].

Оголошення цієї ініціативи луганськими регіоналами, а не верхівкою партії, свідчило про використання ідеї Сіверськодонецька-II як засобу тиску на Президента України напередодні роботи Верховної Ради України VI скликання і спроб створення парламентської коаліції під егідою Партії регіонів України [26, с.6].

Ще одну, чи не найголовнішу ціль проведення II Сіверськодонецького з'їзду розкрили В.Голенко і В.Тихонов, які зазначили, що проведенням з'їзду було направлено сигнал НАТО про ставлення українського народу до входження країни в альянс [10, с.289].

М.Левченко напередодні з'їзду заявив, що “давню пора і Росії втрутитися і допомагати нам”. Він також запропонував принципи організації руху Півдня-Сходу країни: “російська мова – це мова України; на російській розмовляти модно і правильно; не буде ніякої українізації” [10, с.26]. Лейтмотив Другого Сіверськодонецького з'їзду оголосив нардеп-регіонал В.Колісниченко. Він закликав захистити Україну від “насильницької українізації”, яку можна вважати “етноцидом російськомовного населення” [28, с.18].

На з'їзді 1 березня 2008 р. зареєструвалося 3,67 тис. осіб з 24 областей України, Криму і Севастополя, в т.ч. 159 народних депутатів. На ньому були присутні представники 24 партій і громадських організацій і ряд зарубіжних представників [19, с.5].

Виступи на з'їзді відзначалися відвертою ворожістю як до української історії та культури, та загалом до державності. Д.Табачник зазначав, що сьогодні практично

заборонено вивчення української історії останніх трьохсот років, а культурна експансія українських націоналістів спрямована на формування “неосвіченого, неінформованого, неконкурентоздатного в сучасному світі виборця, який заражений комплексом неповноцінності і до смерті заздрить більш успішним сусідам, і ненавидить їх за успішність” [10, с.109].

Політик стверджував, що націонал-патріоти борються з російськомовними українськими письменниками і “вірою предків”, а також закликав до федералізації. Більше того, Д.Табачник зазначав: “якщо місцеві органи влади в Галичині рахують, що вони мають право вибірково визнавати легітимність київських властей, то, значить, аналогічне право має і регіональна влада Півдня-Сходу” [10, с.112–114, 117].

У підсумку II Сіверськодонецький з’їзд прямо не закликав до розколу України, але позначив курс на подальше виховання південно-східного електорату та інших симпатиків у російській культурно-духовній парадигмі. Це проявилось у трьох глобальних напрямках, що були накреслені під час самого з’їзду: мова, релігія, розуміння історії [38, с.3]. Журналісти назвали цей курс “сепаратизмом духовним”. Присутні на з’їзді дали зрозуміти, що українська нація, культура, духовність, історія і мова для них – ніщо [19, с.1].

На з’їзді була прийнята резолюція, яка передбачала подальший розвиток місцевої й регіональної демократії, широку децентралізацію влади, удосконалення розділу XII Конституції України “Місцеве самоврядування”, посилення фінансового забезпечення місцевого самоврядування та вдосконалення системи територіальної організації влади [10, с.268–269].

З’їзд виступив з ініціативою формування всеукраїнського комітету щодо проведення референдуму з питань НАТО і підготовки звернення до НАТО про неприєднання України до Плану дій щодо членства в альянсі. Крім того, на зібранні було проголошено за проведення всеукраїнського громадського форуму “Проти мілітаризації України” і створення громадської організації “Рада правозахисників” для контролю над діями влади в етнокультурній сфері та щоб привернути увагу світової громадськості до проблем захисту російської мови в Україні й видати для цього “білу книгу насильницької українізації і порушення прав людини” [35, с.5].

Учасники з’їзду у Сіверськодонецьку вважали за необхідне звернутися до МЗС України з вимогою внести в новий базовий договір між Україною і ЄС спеціальний розділ про зобов’язання держави дотримуватися міжнародних зобов’язань і прав людини. Органи влади також було попереджено про відповідальність за антиконституційні дії, перевищення повноважень і надання свідомо неправдивої інформації насамперед щодо проблеми Голодомору, діяльності нацистських злочинців і ОУН-УПА. Було ухвалено декларацію прав російської культури і культур інших народів України і вирішено запропонувати власний проект гуманітарного розвитку України [35, с.5].

Однак проблеми, які ставилися на Сіверськодонецькому з’їзді, не відносилися до нагальних потреб абсолютної більшості громадян. Згідно з опитуванням Центру проблем громадянського суспільства, проведеного в 14 містах Дніпропетровської, Донецької і Запорізької областей, громадян турбували наступні питання: низькі зарплати і пенсії (53%), високі ціни на комунальні послуги (51%), алкоголізм і наркоманія (50%), погіршення стану навколишнього середовища (41%), низький рівень медичного обслуговування (33%), корупція (20%), посилення розшарування на багатих і бідних (19%), безробіття (17%), втрачені збереження Ощадбанку (17%) [29, с.7].

Прихід до влади у 2010 р. В. Януковича і проросійських еліт призвів до політико-економічної інтеграції з Російською Федерацією, побудови антидемократичної політичної системи та втягування українців в культурно-духовні основи “Русского міра”. Однак восени 2013 р. в країні розпочинається Революція гідності, що продемонструвала підтримку політики євроінтеграції та несприйняття українцями антидемократичного політичного режиму В.Януковича, який втрачав національний суверенітет

на користь Росії.

Після перемоги революції та втечі В.Януковича з Києва керівна верхівка Росії спробувала зупинити революцію шляхом військового втручання. Однак військову інтервенцію необхідно було легітимізувати черговим маріонетковим з’їздом. Відповідно у Харкові 22 лютого 2014 р. відбувся так званий “З’їзд депутатів усіх рівнів південно-східних областей, Севастополя та Автономної республіки Крим”. Його ініціював рух “Український фронт” на чолі з головою облдержадміністрації Харківщини М.Добкіним [36].

На думку політолога С.Тарана, від’їзд В.Януковича з Києва був не втечею, а поїздкою до Харкова на сепаратистський з’їзд, де він мав підтримати створення Південно-Східної Республіки, військову допомогу якій мала надати Росія [23]. Однак у Харкові південно-східні еліти, імовірно, не були готові до такого сценарію, і він продовжив втечу.

На з’їзді були присутні делегації з Херсонської, Донецької, Луганської, Дніпропетровської, Харківської областей і АР Крим. Зокрема, участь у з’їзді взяли голови Луганської, Дніпропетровської, Донецької та Харківської облдержадміністрацій, міський голова Севастополя, а також губернатори Ростова-на-Дону, Воронежа і Белгорода [37]. Водночас голова Одеської облдержадміністрації М.Скорик наголосив, що перебуває на робочому місці, а до Харкова на з’їзд ніхто з представників Одеської області не поїхав. Міський голова Дніпропетровська І.Куліченко та депутати міськради від фракції Партії регіонів теж повідомили, що не брали участь у роботі харківського з’їзду [36].

Відсутність на з’їзді представників частини областей Півдня і Сходу України, а також протестний мітинг активістів Майдану під час проведення заходу стали свідченням того, що маріонеткове зібрання не користувалося серйозною підтримкою суспільства.

На з’їзді звучали сепаратистські заяви, заклики до засудження подій у Києві, а лідер проросійської злочинної організації “Оплот” Євген Жилін навіть вимагав: “Дайте зброю, будемо воювати” [16]. За підсумками роботи з’їзду була прийнята резолюція, у якій зазначалося, що оскільки опозиція не виконала свою частину угод, “в країні тривають захоплення і вбивства, а законність рішень Верховної Ради викликає сумніви”, то “органи місцевого самоврядування всіх рівнів, Верховна Рада Автономної республіки Крим, місто Севастополь вирішили взяти на себе відповідальність за забезпечення конституційного ладу, виконання закону та прав громадян на своїй території”, а повноваження, делеговані центральній владі, відкликаються [37; 36].

Учасники з’їзду також звернулися до Міністерства внутрішніх справ України із проханням взаємодіяти з місцевою владою, а також закликали населення до самоорганізації, а Збройні сили України – забезпечити цілісність збройних складів та не втручатися у ситуацію.

Але всі пункти ухваленої на з’їзді резолюції були зведені нанівець втечею за кордон голови облдержадміністрації Харківської області М.Добкіна та міського голови Харкова Г.Кернеса. За організацію з’їзду та сепаратистські заяви проти М.Добкіна та Г.Кернеса СБУ порушила кримінальні справи [36]. У свою чергу організатори з’їзду намагалися спростувати свою причетність до розколу країни [11].

Харківський сепаратистський з’їзд 2014 р. не призвів до будь-яких змін в суспільно-політичному житті країни, бо політики, що його організували, не користувалися підтримкою значної частини населення і не були самостійні в своїх політичних кроках. З’їзд, імовірно, був складовою стратегічних планів Росії в її геополітичній боротьбі за контроль над пострадянським простором і мав легітимізувати вторгнення російських окупаційних військ в Україну. Однак чи внаслідок незначного регіонального представництва на зібранні, чи через тиск світового співтовариства, а можливо в ре-

зультаті неготовності південно-східних еліт погоджуватися на інтервенцію російські імперіалісти відмовилися скористатися скликанням з'їзду.

Отже, організовані проросійськими панівними верствами у 1991, 2004, 2008 рр. з'їзди депутатів всіх рівнів Півдня і Сходу України скликалися для мобілізації проросійського електорату та шантажу демократичних проєвропейських українських сил. Натомість з'їзд у Харкові у 2014 р., імовірно, був скликаний для запрошення російських окупаційних військ вторгнутися на територію України і для відновлення владного режиму В.Януковича. У процесі організації дезінтеграційних з'їздів в Україні значну роль відіграли російські політичні чинники та спецслужби, які мали досвід скликання маріонеткових з'їздів для виправдання власного втручання у внутрішню політику незалежних держав ще з часу проведення більшовицького Всеукраїнського з'їзду рад 11–12 грудня 1917 р. у м. Харкові. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в аналізі форм і засобів впливу зі сторони російських імперських сил на розгортання дезінтеграційних процесів у незалежній Україні.

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 271, оп. 1, спр. 20, 38 арк.
2. Постанова Верховної Ради УРСР “Про проголошення незалежності України”, 24 серпня 1991 р. ЦДАВО України, ф.1, оп.16, спр.4630, арк.1. [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://www.archives.gov.ua/Sections/17-Nez/index.php?68> (дата звернення 26.01.2009).
3. “Про запобігання проявам сепаратизму в Україні, які загрожують суверенітету й територіальній цілісності держави”. З виступу Голови Верховної Ради України В.М. Литвина 30 листопада 2004 року // *Голос України*. – К., 2004. – 1 грудня. – С. 2.
4. Адамович С. В. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України / С. В. Адамович. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 884 с.
5. Антипова А. І знову Северодонецьк... / А. Антипова // *Голос України*. – К., 2007. – 15 листопада. – С. 3.
6. Антипова А. Стабільності хочуть усі. А хто розблокує ситуацію? / А. Антипова // *Голос України*. – К., 2004. – 30 листопада. – С. 5.
7. Балюк Н. Шантаж чи передумова надзвичайного стану? / Н. Балюк // *Високий замок*. – Львів, 2004. – 29 листопада. – С. 1.
8. Болбат Т. В. Проблема государственного устройства Украины в деятельности общественных организаций Донбасса в начале 1990-х гг. [Електронний документ] / Т. В. Болбат. – Режим доступу : http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/1_2005/articles/stat22.html (дата звернення 23.05.2009).
9. Бублик М. Донбас із столицею в Харкові і рукою Москви у своїх нутрошах? / М. Бублик, А. Іриніна // *Україна молода*. – К., 2004. – 30 листопада. – С. 5.
10. Голенко В. Н. Северодонецк: точки не будет / В. Н. Голенко, В. Н. Тихонов. – Луганск : ПЦ “Максим”, 2008. – 296 с.
11. Добкін, Шишацький і Кернес відхрещуються від звинувачень у сепаратизмі [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2014/02/22/7015694/> (дата звернення 25.01.2017).
12. Жовтяк Е. Чрезвычайное положение продлилось один час / Е. Жовтяк // *Еженедельник “2000”*. – К., 2004. – 3–9 декабря. – С. А5.
13. Зварич О. “Махновщина” під проводом гаранта / О. Зварич // *Україна молода*. – К., 2004. – 30 листопада. – С. 4.
14. Зущик Ю. Запад – Восток / Ю. Зущик // *Корреспондент*. – К., 2004. – 4 декабря. – С. 32–36.
15. Інтерфронт. Спочатку Прибалтика. А тепер Донбас? // *Молода Галичина*. – Львів, 1991. – 1 жовтня. – С. 1.
16. Кернес сепаратистським мітингом і штурмом показував Києву, хто в Харкові лідер – Балута [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/a/27589884.html> (дата звернення 25.01.2017).
17. Коновалюк В. Сепаратна криза / В. Коновалюк // *Галицькі контракти*. – К., 2004. – 6 грудня. – С. 36.
18. Кононов С. Запад есть Запад, Восток есть Восток... / С. Кононов // *Событие*. – Х., 2004. – 23–29 декабря. – С. 9.
19. Короташ О. Северодонецк-2: фальш и надругательство над Украиной / О. Короташ // *Вечерние вести*. – К., 2008. – 4 марта. – С. 5.
20. Кульчинський Р. Начальник Донбасу / Р. Кульчинський // *Галицькі контракти*. – 2004. – 6 грудня. – С. 22–24.
21. Куромая Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське пограниччя, 1870–1990-і роки / К. Гіроакі. – К. : В-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 510 с.

22. Куш П. “Януковича або Україну” / П. Куш // *Україна молода*. – К., 2004. – 30 листопада. – С. 5.
23. Мокрик Д. Втеча Януковича: що сталося в ніч з 21 на 22 лютого? [Електронний документ] / Д. Мокрик. – Режим доступу : <http://osp-ua.info/politicas/29785-vtecha-janukovicha-scho-stalosja-v-nich-z-21-na-22-lutogo.html>. (дата звернення 25.01.2017).
24. Молода Галичина. – Львів, 1991. – 8 жовтня. – С. 1.
25. Мостовая Ю. Украина разбилась на счастье? / Ю. Мостовая // *Зеркало недели*. – К., 2004. – 11 декабря. – С. 4.
26. Мустафин А. Фальстарт / А. Мустафин // *Зеркало недели*. – К., 2007. – 17 ноября. – С. 4.
27. Олійник М. Як у Северодонецьку у князків бавилися / М. Олійник // *Вечірня газета*. – К., 2004. – 3–9 грудня. – С. 5.
28. П'єщук М. Привид сепаратизму / М. П'єщук // *Новинар*. – К., 2008. – 7–13 березня. – С. 18.
29. Палий А. Цирк из Верховной Рады едет в Северодонецк / А. Палий // *Газета по-харьковски*. – Х., 2008. – 28 февраля. – С. 7.
30. Печальне ремесло // *Літературна Україна*. – К., 1991. – 7 листопада. – С. 6.
31. Примаченко А. Дело И.Брюховецкого... оказалось уголовным / А. Примаченко // *Зеркало недели*. – К., 2004. – 4 декабря. – С. 4.
32. Сегодня. – К., 2004. – 30 ноября. – С. 2.
33. Соколов В. Думаю і вибираю! Відкритий лист моєму донецькому другові / В. Соколов // *Літературна Україна*. – К., 1991. – 21 листопада. – С. 7.
34. Тихонов В. Есть ли выход из тупика? / В. Тихонов // *Комсомольская правда в Украине*. – 2004. – 17 декабря. – С. 6.
35. Тракало Я. Без права на сепаратизм / Я. Тракало // *Україна молода*. – К., 2008. – 4 березня. – С. 5.
36. У Харкові відбувся з'їзд депутатів південно-східних областей і Криму [Електронний ресурс]. – Режим перегляду : <http://dw.com/p/1BDqv> (дата звернення 25.01.2017).
37. Харківський з'їзд оголосив про контроль над частиною Півдня і Сходу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/02/140222_kharkiv_pk (дата звернення 25.01.2017).
38. Шибалов Є. Інша Україна: підміна понять / Є. Шибалов // *Дзеркало тижня*. – К., 2008. – 8 березня. – С. 3.

В статті проаналізовані проведення маріонеточних съездів депутатів всіх рівнів Юга і Востока України в 1991, 2004, 2008, 2014 Автор обосновує, що съезди депутатів організовувались місцевими проросійськими властними групами і російськими імперськими структурами, а також спецслужбами для збереження домінуючого впливу Російської Федерації на внутрішню і зовнішню політику незалежної України.

Ключевые слова: съезд депутатов, сепаратизм, пророссийские господствующие слои, российский империализм, автономия, органы местного самоуправления, федерализация.

The carrying out of the puppet congresses of deputies of all levels of the South and East of Ukraine in 1991, 2004, 2008, 2014 is analyzed in the article. The author proves that the congresses of deputies were organized by local pro-Russian power groups as well as by Russian imperial structures and special services to maintain the dominant influence of the Russian Federation on the internal and foreign policy of the independent Ukraine.

Key words: congress of deputies, separatism, pro-Russian ruling strata, Russian imperialism, autonomy, local governments, federalization.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 133.4: 57.9 (477.86/87)
ББК 63.3 (5 Укр)

Лілія Бурачок, Євген Лизень

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ФРН ПІСЛЯВОЄННОГО ПЕРІОДУ

У статті проаналізовано зовнішню політику Західної Німеччини часів канцлерства Конрада Аденауера в контексті міжнародних відносин початкового періоду "холодної війни". Розглянуто формування та втілення в життя безальтернативного прозахідного зовнішньополітичного курсу К. Аденауера, а також хід його безкомпромісної боротьби в цьому напрямку з опозицією.

Ключові слова: Конрад Аденауер, ФРН, Окупаційний статут, "холодна війна", ЄОВС, ХДС, ХСС, СДПН, канцлер, Рада Європи, план Шумана.

Незмірні жертви Другої світової війни не принесли Європі безпеки: невдовзі континент був поділений на два протилежні військово-політичні блоки, чия енергія марнувалася мало не півсторіччя. Величезні ресурси були використані для непродуктивних завдань, надто на Сході; вкрай мало країн мали змогу дотримуватись нейтрального статусу, а побудову європейської єдності всякчас відсували на потім. На щастя для тих, хто прагнув зцілити рани, поділ Європи посприяв розвитку найпотужнішого європейського руху, який зародився ще до війни і формувався тепер на Заході. Спершу як кампанія за реформу міжнародних відносин з позиції моралі, а згодом як розвиток економічної кооперації він допоміг створити нове чуття єдності [8, с. 1089].

Дві німецьких держави в залах очікування світової політики – такою була серйозна зміна німецького питання. Замість однієї Німеччини в центрі Європи у 1949 р. з'явилися дві Німеччини, обидві опинилися в небезпечному просторі силових систем і тому користувалися заступництвом держав-гегемонів – США і Радянського Союзу [15, с. 223]. Останні розкрили атомну парасольку над своїми сферами впливу і контролювали країни, які туди входили. Традиційні домагання національних держав на самовизначення поступилися місцем біполярної політиці. Розкол Європи означав обопільне мовчазне визнання наддержавами їх сфер контролю в існуючих кордонах. Розділена Німеччина разом з Берліном стала несучою опорою будівлі світової безпеки, руйнування якої загрожувало новою світовою війною [10, с. 215]. Розкол Німеччини та утворення ФРН і НДР з усією очевидністю поставили на порядок дня питання про майбутнє німецької нації, а в зв'язку з цим і проблему зовнішньополітичних пріоритетів. На час свого утворення ФРН займала площу у 248 тис. км. і межувала з НДР, Данією, Нідерландами, Бельгією, Люксембургом, Францією, Швейцарією, Австрією та Чехословаччиною і таким чином посідала важливе геополітичне й стратегічне становище в Європі. Міжнародна ситуація склалася так, що Західна Німеччина опинилася у центрі подій, пов'язаних із повоєнною конфронтацією між Сходом і Заходом [5, с. 572].

У зовнішньополітичному плані 1949–1963 рр. були позначені насамперед "холодною війною", в яку ФРН втягнули ухвали щодо Німеччини, прийняті представниками колишньої антигітлерівської коаліції. Це виявлялося, зокрема, у питанні переозброєння. Під керівництвом США обговорювалася – після початку війни у Кореї – проблема обороноздатності Федеративної республіки і психологічно готувалася розбудова збройних сил, попри те, що більшість німців були ще до цього не готові [3, с. 347].

Конфлікт між Сходом і Заходом у другій половині 40-х рр. надавав ширші можливості для свободи дій ФРН. Західнонімецькі політичні сили і широкі кола громадськості були солідарні щодо необхідності європейської єдності. У цьому полягав також шанс Федеративної республіки прорвати політичну та моральну ізоляцію, в якій Німеччина опинилася після дванадцятих років націонал-соціалістичного панування. Власне лише у наднаціональній оборонній системі невелика молода держава могла здобути

свою безпеку й опору супроти радянської силової політики. Віддавши ініціативу в області економіки Л. Ерхарду, К. Аденауер доклав особливі зусилля для зміцнення міжнародного положення Західної Німеччини. Тому зовнішня політика К. Аденауера від самого початку була спрямована на те, щоби забезпечити участь ФРН у політичному, військовому та економічному об'єднанні західного світу [7, с. 451]. К. Аденауер заявив, що назавжди повинна бути виключена будь-яка можливість повторення колишньої політики лавірування між Заходом і Сходом, яка постійно приводила до ізоляції Німеччини [9, с. 216].

У 1949 р. канцлер ФРН К. Аденауер виклав держсекретарю США розроблений ним план об'єднання західноєвропейської індустрії, що повинно було стати першим кроком до створення Європейського економічного співтовариства. В ньому він наголошував, що єдина Європа неможлива без Німеччини, а тому остання повинна якнайшвидше стати членом Європейського оборонного союзу та Північноатлантичного альянсу [13, с. 236].

У післявоєнний період головним завданням канцлера ФРН у зовнішній політиці було довести усьому світові, і перш за все європейським країнам, що німецький націонал-соціалізм як ідеологія нацизму назавжди залишилася в минулому, а тому їм більше не має потреби боятися Німеччину. Тобто перед ним постало завдання створити новий імідж своєї країни у світі. І К. Аденауер завдяки своїй наполегливості та здібностям блискуче впорався з цим завданням. Та, мабуть, цього було б неможливо досягти без конкретних справ [11, с. 176].

Період з 1949 по 1955 рр. можна охарактеризувати як час становлення зовнішньої політики ФРН та набуття нею формального зовнішньополітичного суверенітету. Згідно Окупаційного статуту, зовнішня політика була вилучена з компетенції федерального уряду (в ньому було відсутнє міністерство закордонних справ) і поставлена під контроль держав-переможниць. К. Аденауер поставив перед собою завдання подолати міжнародну ізоляцію країни і домогтися рівноправності у відносинах з іншими державами [2, с. 407].

Та не зважаючи на те, що в першому кабінеті К. Аденауера не було міністерства закордонних справ (воно появилось в березні 1951 р.), важливою віхою початкової історії ФРН є саме її зовнішня політика. Порівняно з попередніми епохами радикально змінилась ступінь її свободи. Західна Німеччина залишалась "спільним протекторатом трьох західних держав" – підкреслював Т. Ешенбург, та об'єктом виховання, яка була обмежена значною частиною власного суверенітету. Її східна політика зводилась до пропандистської риторики, а західна політика визначалась ззовні. США, Великобританія і Франція, визнаючи особливу роль ФРН в протистоянні комунізму на європейській арені, не поспішали випускати зі своїх рук важелі контролю. Все законодавство проходило перевірку Союзної комісії, і тільки при відсутності заперечень звідти, рішення бундестагу набирали силу закону. Символічно, що її резиденція розміщувалась на вершині гори, розташованої на високому правому березі Рейну, нависаючи над провінційним Бонном, яке так і не відчуло себе справжньою столицею. Регулярні походи канцлера К. Аденауера і його міністрів на гору Петерсберг для спілкування з представниками трьох західних держав замінювали собою на перших порах міжнародні контакти тільки-но створеної молоді держави.

Той факт, що вже в перші роки свого існування ФРН повернула собі роль суб'єкта європейської політики, не можна записувати виключно на рахунок К. Аденауера. На її користь складалась і кон'юнктура "холодної війни", і внутрішньополітична стабільність. І все ж треба віддати належне тактичній майстерності і постійності цього політика в умовах, коли в його дипломатичному арсеналі була тільки сила переконання. К. Аденауер не випускав ні єдиного шансу для того, щоби довести своїм зовнішньополітичним покровителям доцільність мати на передньому фронті конфронтації

з комунізмом сильну, процвітаючу і озброєну Західну Німеччину. Вибудувавши для себе систему пріоритетів, він крок за кроком просувався до поставленої мети, не зупиняючись ні перед звинуваченнями зі Сходу в поглибленні розколу держави, ні перед критикою опозиції, яка вважала його “бундесканцлером союзників”, – вважав Курт Шумахер [4, с. 197–198].

Підкреслення того, що К. Аденауер поєднував посади канцлера та міністра іноземних справ, засвідчує і пріоритетність зовнішньої політики, яка інколи уособлювалась у самому К. Аденауєрові. Основним питанням федеральної зовнішньої політики була інтеграція Федеративної республіки на Захід. Метою політики К. Аденауєра було возз'єднання Німеччини, проте найбільше Аденауєр прагнув здобути спершу повну незалежність Федеративної Республіки Німеччини. На його думку, в цьому йому було не обійтись без підтримки США. Їхній допомозі ФРН завдячувала безпрецедентному економічному злету, який зробив країну гідним партнером на перемовинах з багатьма державами. Визнавши вину німців за знищення євреїв у часи Третього рейху й висловивши готовність її спокутувати, Федеративна республіка так само повернула втрачену повагу [3, с. 347–348].

Безумовно, на зовнішньополітичній арені ФРН в лиці К. Аденауєра мала єдину мету – крок за кроком розширювати німецькі права та свободи, перетворити ФРН з об'єкта у повноправного суб'єкта міжнародних відносин. Понад усе, для К. Аденауєра було відновлення своєї держави – політично, економічно, духовно. Дилеми, яку модель обрати при цьому – радянську чи західну – для нього не існувало. З перших же повоєнних днів він визначився: курс на атлантичну співпрацю. Важко погодитися з твердженням, що К. Аденауєр був “канцлером союзників”, як досвідчений політик він володів майстерністю тактичного маневрування, не роблячи при цьому винятку і для союзників, керувався лише національними інтересами; а західних союзників використовував для досягнення власної мети – відродження Німеччини, унеможливлення контролю СРСР над обома частинами розшматованої країни [15, с. 225].

Прихильник західної орієнтації ФРН, канцлер К. Аденауєр підтримував лозунг ідеолога південнонімецького лібералізму першої половини XIX століття К. Роттека: “Краще свобода без єдності, ніж єдність без свободи” [12, с. 320]. Зовнішньополітичну концепцію К. Аденауєра сформував сумний досвід німецької історії. Перший федеральний канцлер пережив за своє довге життя крах зовнішньої політики кайзерівської імперії, Веймарської республіки, Третього рейху, і був сповнений рішучості радикально переорієнтувати німецьку зовнішню політику – навіть ціною розколу Німеччини. Він якось сказав, що “неможливо жити плідно, якщо не розлучитись з помилковими ілюзіями минулого” [14, с. 44]. Епоха Великого німецького рейху підійшла до кінця, і нині Німеччина, на його глибоке переконання, повинна тісно співпрацювати з демократичними державами в рамках західноєвропейської спільноти. Така політика означала кінець “німецького особливого шляху” і знімала загрозу відродження німецького націоналізму. Єдиний засіб відновлення економічної потужності, суверенітету та єдності країни К. Аденауєр бачив у початку західноєвропейської інтеграції і повноправну участь в ній Німеччині. Своє європейське кредо він виклав 20 вересня 1949 р. у першому виступі в Бундестазі після обрання на пост канцлера: “За своїм походженням, за своїм духом ми належимо до Європи... У всіх наших справах нами керуватиме дух християнської цивілізації Заходу і повага до прав і гідності людини. Ми сподіваємося, що з Божою допомогою зможемо забезпечити кращі часи для нашого народу і сприяти миру в Європі і в усьому світі” [1, с. 270].

Перші практичні кроки до міцного прив'язування ФРН до Заходу К. Аденауєр зробив практично відразу після утворення федерального уряду. 31 жовтня 1949 р. Західна Німеччина вступила як рівноправний партнер у Організацію європейського економічного співробітництва (ОЄЕС), яка координувала дії західноєвропейських країн що-

до виконання “плану Маршалла”. Ця організація, що була заснована 16 квітня 1948 р. у Парижі, мала за завдання розподілити кошти, виділені згідно з “планом Маршалла”, для координування програм відбудови й лібералізацію торгівлі між її учасниками [7, с. 452]. 22 листопада 1949 р. на Петерсберзі в ході тривалих переговорів з Верховними комісарами трьох західних держав К. Аденауєр зміг переконати їх підписати угоду про завершення демонтажу промислового обладнання в особливо значущих секторах економіки в обмін на зобов'язання суворого дотримання західними німцями Рурського статуту. Петерсберзькі угоди, поряд з Окупаційним статутом, визначали відносини між західними державами і ФРН, обмежували її зовнішньополітичний суверенітет – присутністю іноземних військ на території ФРН і правами Верховних комісарів. Петерсберзькі угоди, разом з тим, поклали початок міжнародному визнанню ФРН. Західна Німеччина отримувала право перебувати в консульських відносинах із західними державами та вступати в міжнародні організації. Вона отримала запрошення стати асоційованим членом Ради Європи, а також входити до Світового банку, Міжнародний валютний фонд, Міжнародну організацію праці тощо.

Для прискорення інтеграції з Заходом К. Аденауєр використовував стан “холодної війни”, розуміючи, що підтримка з боку ФРН буде необхідна Заходу для протистояння радянському блоку. У той же час об'єктивно західноєвропейська інтеграція не могла відбутися без участі Німеччини [2, с. 417–418].

Той факт, що США опікувалися долею післявоєнної ФРН слід віднести до заслуг К. Аденауєра. Канцлер ФРН зумів таким чином побудувати відносини з могутньою заокеанською державою, що остання, порушуючи власні традиції і всупереч власним інтересам, не поспішала виводити з Західної Німеччини свої війська і взяла на себе довгострокові договірні зобов'язання в рамках союзу. К. Аденауєр писав у своїх “Спогадах”: “Коли я в 1949 р. став канцлером, то найважливішим завданням для мене була нормалізація стосунків зі США, Англією та Францією. Вся Європа мала усвідомити нашу добру волю до співробітництва. Вона мала зрозуміти нашу поведінку як свідчення нашого прагнення до відновлення” [5, с. 573].

К. Аденауєр розумів також, що без німецько-французького примирення не може бути й мови про єдину Європу. Дві держави постійно конфліктували між собою, тримаючи тим самим у постійній напрузі всю Європу. Канцлер справедливо зауважив: “Союз між Францією та Німеччиною вдихнув би нове життя в Європу. Я вважаю, що це єдиний шлях до об'єднання”. Такого роду міркування підштовхнули К. Аденауєра до вступу 1950 р. у Європейське об'єднання вугілля й сталі. “Якщо ми доведемо, що серйозно ставимося до контролю за стратегічними ресурсами, то страх щодо нас зменшиться”, – переконував канцлер ФРН членів свого уряду [1, с. 273].

31 березня 1950 р. Комітет міністрів Ради Європи запросив ФРН і Саар до вступу у статусі дружніх членів. Для них було виділено 18 і 3 місця у Європейській консультативній асамблеї. Невизначеність відносин власності і долі індустрії Рурського регіону гальмувала необхідні інвестиції і приводила до скорочення експорту з нього, нагадуючи про сумний результат окупації Руру в 1923 р. Щоб розрубати гордіїв вузол, у п'яту річницю перемоги над Німеччиною, 9 травня 1950 р., французький міністр закордонних справ Робер Шуман запропонував проект утворення Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС). Поміж мотивів, якими керувалися автори проекту, домінували політичні розрахунки. Політичною метою Франції при висуненні проекту “Європейського об'єднання вугілля і сталі” (Montanunion) було пов'язання економіки ФРН із економіками інших держав таким чином, щоби вона не могла стати основою нової, самостійної військової потуги [15, с. 226].

К. Аденауєр беззастережно підтримав запропонований в травні 1950 р. французьким міністром закордонних справ Шуманом план створення Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), за яким вуглевидобувна і сталеливарна промисловість

Франції, ФРН і ряду західноєвропейських країн мала поєднатися на наднаціональному рівні. Але головне полягало в тому, що створення ЄОВС давало ФРН першу реальну можливість обмежити контроль з боку країн-переможниць у ключових галузях промисловості (скасовувався Рурський статут і знімалися всі обмеження на виробництво сталі). Політичні та економічні аспекти плану Шумана стали предметом гострих дискусій в Бундестазі. Участь ФРН в західноєвропейській інтеграції викликало неоднозначну реакцію, породжувало стурбованість частини суспільства, чи не буде сприяти тісна інтеграція з Заходом поглибленню розколу Німеччини і перешкоджати відновленню єдності – головного завдання уряду. Виступаючи 13 червня 1950 р. перед депутатами, К. Аденауер говорив про те, що договір про створення ЄОВС повинен покласти початок будівництва єдиної Європи, підкреслюючи тим самим, що план Шумана має в першу чергу політичне значення. Канцлер доводив критикам цього плану, що саме активна участь у процесі європейської інтеграції дозволить ФРН стати по-справжньому рівноправним партнером держав Західної Європи. Підписання договору про утворення такого об'єднання відбулося 18 квітня 1951 р. У ньому поряд із п'ятьма іншими державами (Бельгією, Францією, Голландією, Італією, Люксембургом) взяла участь і ФРН. Західна Німеччина, зацікавлена в нормалізації відносин з “спадковим ворогом”, підтримала цю ідею [4, с. 199]. Утворення ЄОВС відкрило шлях до підвищення рівня суверенітету Федеративної республіки. 9 липня 1951 р. уряди Великої Британії, Франції та США оголосили схвалену парламентами декларацію про формальне закінчення стану війни з Німеччиною. Ще раніше, 19 вересня 1950 р., міністри закордонних справ цих держав, що зібралися у Нью-Йорку, розширили повноваження Федеративної республіки, дозволивши їй створити Міністерство закордонних справ, яке очолив сам канцлер К. Аденауер, і встановити дипломатичні відносини з третіми державами [7, с. 452–453].

Невизнання ФРН “колективної вини” німців за злочини нацистського режиму супроводжувалися широкими жєстами примирення по відношенню до його жертв, хоча фінансові виплати проводилися тільки тим з них, хто проживав в західноєвропейських державах і США. Особлива увага приділялась відносинам з Ізраїлем, який отримав від ФРН стартову допомогу в об'ємі біля 3,5 млрд. марок [4, с. 198].

А от в стосунках ФРН і Франції існувало питання, в якому їхні погляди кардинально розходилися. Це стосувалося проблеми ремілітаризації ФРН. Відомо, що за рішеннями Вашингтонської конференції від 8 квітня 1949 р. Західну Німеччину було позбавлено права мати армію та здійснювати мілітаризацію країни. Проте відкритість політики ФРН, її прагнення до співпраці призвели до припинення стану війни з нею. 2 травня 1950 р. Західна Німеччина ввійшла як повноправний учасник до Ради Європи та до Комітету міністрів. ФРН надано також право на провадження власної зовнішньої політики. 19 вересня цього ж року Західній Німеччині було дозволено створити Міністерство закордонних справ і налагодити дипломатичні відносини з усіма державами [6, с. 63].

Тож у зовнішній політиці уряд Західної Німеччини спрямовував свої зусилля на зміцнення економічної могутності та вирішення проблеми консенсусу німецького суспільства, інтеграцію ФРН у західну демократію. Для цього склалися досить сприятливі умови. У спільних діях Заходу та ФРН не слід шукати виключно антикомуністичні прагнення. Вирішувалися проблеми всередині демократичного світу, відбувалося становлення європейської інтеграції та рівноправних союзницьких стосунків, внаслідок чого Західна Німеччина стала невід'ємним компонентом Західної Європи. У зовнішній політиці західнонімецький уряд вживав найактивніших заходів щодо здобуття юридичної рівноправності ФРН з державами-переможницями та іншими країнами Європи, найшвидшого входження у військово-політичні та економічні структури Заходу.

1. Аденауер К. Воспоминания / К. Аденауер. – М. : Прогресс, 1969. – 434 с.

2. Бонвеч Б. История Германии : в 3 т. / Б. Бонвеч, Ю. Галактионов. – М., 2008. – Т. 2. – 544 с.

3. Брокгауз Ф. А. История Германии у светлинах / Ф. А. Брокгауз ; пер. з нім. І. Андрущенко, Л. Сандига, О. Кислюк. – К. : Юніверс, 2010. – 568 с.
4. Ватлін А. Германия в XX веке / А. Ватлін. – М. : Рос. политическая энциклопедия, 2002. – 336 с.
5. Іваницька О. Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2013): навч. посіб. / О. Іваницька. – К. : Вид-чий Дім “Слово”, 2014. – 1056 с.
6. Касперович П. М. История современной Германии (XX столетия) / П. М. Касперович. – Донецьк, 1998. – 126 с.
7. Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки (1945 р. – початок ХХІ ст.) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М. М. Швагуляка. – Львів ; К. : Тріада плюс, Алерта, 2011. – 700 с.
8. Норман Дейвіс. Європа: Історія / Дейвіс Норман ; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 1463 с.
9. Новейшая история стран Европы и Америки: XX век : учеб. для студ. высш. учеб. заведений : в 3 ч. / под. ред. А. М. Родригеса и М. В. Пономарева. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – Ч. 2 : 1945–2000. – 336 с.
10. Патрушев А. И. Германская история / А. И. Патрушев. – М. : Весь Мир, 2003. – 256 с.
11. Патрушев А. И. Германия в XX веке / А. И. Патрушева. – М. : РОССПЭН, 2002. – 334 с.
12. Патрушев А. И. Германские канцлеры от Бисмарка до Меркель / А. И. Патрушев. – М. : Изд-во Московского ун-та, 2009. – 432 с.
13. Політична історія ХХ століття: навч. посібник / В. Ф. Салабай. – К. : КНЕУ, 2001. – 376 с.
14. Уильямс Ч. Аденауэр. Отец новой Германии / Ч. Уильямс. – М. : Наука, 2002. – 134 с.
15. Шульце Г. История Германии / Г. Шульце; пер. з нім. О. Насико. – К. : Наука, 2010. – 280 с.

В статье проанализированы внешнюю политику Западной Германии времен канцлерства Конрада Аденауэра в контексте международных отношений начального периода “холодной войны”. Рассмотрены формирование и проведение в жизнь безальтернативного прозападного внешнеполитического курса К. Аденауэра, а также ход его бескомпромиссной борьбы в этом направлении с оппозицией.

Ключевые слова: Конрад Аденауэр, ФРГ, Оккупационный устав, “холодная война”, ЕОУС, ХДС, ХСС, СДПГ, канцлер, Совет Европы, план Шумана.

The article analyzes the foreign policy of West Germany's Konrad Adenauer chancellor ship times in the context of international relations initial period of “cold war”. Forming and implementing the pro-Western foreign policy uncontested K. Adenauer, and the course of his uncompromising struggle in this direction with the opposition.

Keywords: Konrad Adenauer, West Germany, occupational status, “cold war”, ECSC, CDU, CSU, SPD chancellor, the Council of Europe, Schuman plan.

УДК 94 (4)
ББК 63. 3(4)

Лілія Щербін, Христина Федунь

КОНСТИТУЦІЙНА МОНАРХІЯ У БЕЛЬГІЇ: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧ. ХХІ ст.)

Стаття присвячена особливостям конституційної монархії Бельгії у ХХ – ХХІ ст. Висвітлено обов'язки Короля бельгійців, який відіграє не тільки символічну роль, але й політичну. Особисті якості та професійні компетентності королів Бодуена I, Альберта II, Філіпа I сприяли зростанню престижу, демократизації та модернізації монархії.

Ключові слова: Королівство Бельгія, Король бельгійців, конституційна монархія.

Європа займає друге місце у світі за кількістю монархічних держав. Важливі події життя вінченосних родин сприяють розгортанню дискусій у суспільстві про доцільність монархічної форми як такої. Прихильники монархічного ладу вказують на потребу збереження традицій, тяглість історії, противники – на історичний атавізм, втрату реального впливу монархів, великі фінансові витрати на їх утримання.

Проте у нових геополітичних умовах довіра до монархій серед населення поступово зростає. Монарх є не просто символом нації, учасником протокольних засідань парламенту. Він повинен підняти престиж монархії на новий рівень, сприяти єдності

країни. Під час криз люди сприймають королів і королев як символ стабільності у політичних перепитях.

Серед європейських монархій особливе місце займає Бельгія, яку називають “серцем Європи”, “символом єдності та багатоманітності Європи” [3].

Вивченню специфіки Королівства Бельгії присвячено дослідження правознавців, істориків та журналістські розвідки [2; 4; 6–13]. Проте обмаль узагальнюючих історичних досліджень присвячених еволюції європейських монархій в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття, зокрема Бельгії.

Мета статті – вивчити еволюцію та особливості Королівства Бельгії в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття.

Королівство Бельгія – наймолодша європейська монархія. У 1815 році Бельгія за рішенням Віденського конгресу увійшла до складу королівства Об'єднані Нідерланди. Однак населення було незадоволене такими подіями. У 1830 році відбулася Бельгійська революція, в результаті якої Бельгія вийшла зі складу Нідерландів і здобула незалежність. 22 листопада 1830 р. Національний конгрес проголосував за конституційну монархію. У лютому 1831 р. була прийнята конституція, а 4 червня королем Бельгії був обраний Леопольд Саксен-Кобургський – син герцога Франца Саксен-Кобург-Заальфельдського. 21 липня Леопольд I урочисто в'їхав до Брюсселя на білому коні. 15 листопада 1831 р. він присягнув парламенту Бельгії на вірність конституції країни. З 1866 р. в Бельгії відзначають 15 листопада як День королівської династії – Свято Короля, День Короля. Урочистості проводяться на честь святого Альберта – покровителя королівської сім'ї.

Король Бельгії має офіційний титул Король бельгійців, який відображає концепцію “народної монархії”. Засновник Саксен-Кобург-Готської династії король Леопольд сформулював місію монархії: “Радити. Заохочувати. Попереджати”.

Монарх Бельгії визначається за принципом прямого престолонаслідування (ст. 85). У разі відсутності прямого спадкоємця монарх може за згодою обох палат парламенту призначити свого наступника. Вік повноліття для монархів – 18 років. Якщо після смерті монарха його спадкоємець не досяг повноліття, обидві палати бельгійського парламенту об'єднуються в єдину асамблею для встановлення регентства та опіки: “З моменту смерті Короля і до складання присяги його спадкоємцем на трону чи Регентом, конституційні повноваження Короля здійснюються від імені бельгійського народу відповідальними міністрами, об'єднаними в раду” [1]. Для Бельгії був характерний салічний спосіб престолонаслідування, за яким жінки не мали права успадкувати владу. З 1991 року правом престолонаслідування володіють і жінки з королівської сім'ї.

Бельгійські королі складають присягу, текст якої регламентований статтею 91 конституції: “Я клянуся дотримуватися конституції і законів бельгійського народу, підтримувати національну незалежність і територіальну цілісність” [1]. Особливістю бельгійської монархії є відсутність корони та коронації.

Монарх Бельгії має обов'язки в процесі утворення уряду. Процедура починається з номінації монархом “інформатора”. Після загальних виборів інформатор офіційно повідомляє монарху про головні політичні сили, котрі формуватимуть уряд. Після цієї фази, монарх може призначити іншого інформатора або призначити відповідального за формування уряду, і хто в разі успіху місії посідає посаду прем'єр-міністра.

Монарх призначає і звільняє міністрів, він відповідальний за виконання законів, прийнятих федеральним парламентом, може представляти законопроекти федеральному парламенту і управляє міжнародними відносинами. Король Бельгії підписує і оголошує всі закони, прийняті парламентом. Відповідно до статті 106 Конституції, монарх не може діяти без підпису-контрасігнації відповідального міністра, хто приймає на себе політичну відповідальність за дію [1].

Монарх щотижня приймає прем'єр-міністра в Брюссельському Палаці, а також регулярно запрошує інших членів уряду до палацу для того, щоб обговорювати політичні питання. Протягом цих зустрічей монарх має право бути інформованим щодо пропозицій урядової політики, має право радити і попередити уряд. Монарх також зустрічається з лідерами всіх головних політичних партій, також як і з рядовими парламентаріями. Всі ці зустрічі організовує особистий Політичний Кабінет (щоб не бути змішаним з Кабінетом міністрів) монарха, який є частиною Королівського Дому. Право на скликання позачергових сесій належить виключно королю: “Палати збираються щорічно, у другий вівторок жовтня, якщо тільки Король не скликатиме їх раніше” [1].

Король бельгійців є Головнокомандувачем бельгійських збройних сил і призначає вищих офіцерів. Імена запропонованих кандидатів направляються монархові Міністерством оборони. Військові обов'язки монархів здійснюються з допомогою Військової ради, яку очолює Загальний офіцер. Король Леопольд III був останнім бельгійським королем, який брав під особисте командування діючу армію під час Другої світової війни.

Король виступає з промовами. Бельгійські ЗМІ регулярно інформують про заходи за участю короля та транслюють його промови. Король ніколи не дає інтерв'ю [11]. Король представляє країну на публічних заходах і міжнародних зустрічах.

Король та члени Королівської родини також підтримують тісний зв'язок з громадянами Бельгії, сприяючи приватним та громадським ініціативам, які допомагають забезпечити покращення соціальних умов. Король та члени королівської сім'ї представляють Бельгію на найвищому рівні (державні візити, торгові місії, участь у міжнародних зустрічах) [8].

Бельгійський історик Жан Стенгерс стверджує, що “деякі іноземці вірять, що монархія є невід'ємною частиною національної єдності. Це дуже наївне бачення. Він є фігурою на шахівниці, причому ця фігура має значення” [8].

Короля бельгійців Леопольда II (1865–1909 рр.) називали “король-реформатор”: запровадив усезагальне виборче право для чоловіків – 1893 р., закріпив права працівників на створення профспілок, ініціював закони проти дитячої праці; “король-будівельник”: спорудив палаци, парки, музеї, громадські об'єкти; “король-ділок” (ліві уточнювали – “король-геноцид”, комерційно-військовим способом Леопольд II оголосив своєю приватною власністю територію в басейні ріки Конго й почав експлуатувати величезні природні багатства цих земель, маючи фантастичний особистий зиск; при цьому, за деякими підрахунками, загинуло до восьми мільйонів конголезців, про що писали Артур Конан Дойль і Джозеф Конрад; у 1908 р. “Вільна Держава Конго”, персональне володіння Леопольда II, була ліквідована, і ці землі офіційно стали колонією Бельгійської держави) [10].

Важким випробуванням для Королівства Бельгії стали світовій війни ХХ ст. Король Альберт I (1909–1934 рр.) очолив опір німецьким окупантам під час Першої світової війни. Король Леопольд III (1934–1951 рр.) капітулював перед нацистськими загарбниками 1940 р., відмовився очолити уряд у вигнанні під час окупації країни німцями. Його виправдали і в 1950 р. провели референдум щодо його майбутнього: 57% виборців проголосували за повернення [12, с. 159].

Король прибув у Брюссель і відновив правління, однак суспільство розкололось між соціалістами і валлонами, які виступали проти короля, та християнськими демократами і фламандцями, які його підтримували. Почались сутички на політичному й національному підґрунті, страйки; країна опинилась під загрозою громадянської війни. За цих умов 16 липня 1951 року Леопольд III зрікся престолу на користь сина Бодуена I, який до того часу став повнолітнім. Вступивши на престол в момент, коли довіра до монарха в країні сильно похитнулася, Бодуен I зумів повернути авторитет престолу. Його величність брав участь в організації рятувальних робіт, наданні допомоги постраждалим від катастроф і стихійних лих. Бодуен I активно підтримав ре-

форму, що привела до федералізації Бельгії і утворення фламандської і валлонської автономій.

У період правління Бодуена I був навіть випадок – квітень 1990 року, – коли король, щоб не ускладнювати політичну ситуацію в країні, на деякий час відрікся від престолу. Це сталося в момент, коли парламент обговорював питання про скасування заборони на аборти, накладеного владою багато років тому під впливом католицької церкви.

Упродовж 39 годин Бельгія була без короля, який прийняв рішення не стояти на шляху легалізації абортів, але і не бути до неї причетним. Бодуен I направив прем'єр-міністру листа, в якому закликав парламент і уряд знайти юридичне рішення, яке примирило б право короля не робити вчинків, що суперечать його совісті, і необхідність нормального функціонування парламентської демократії. Парламент скористався 82 статтею конституції для вирішення проблеми. Такий “компроміс по-бельгійськи” врятував монархію від конфлікту з Ватиканом і зі своєю громадськістю [9].

Діяльність в Бельгії його дружини королеви Фабіоли в основному зосереджувалась на соціальній сфері. Королева Фабіола присвячувала багато часу, сил і енергії надання допомоги хворим і потребуючим. Вона створила в лакейському палаці секретаріат, де щодня вивчалися безліч справ громадян, що гостро потребують соціальної допомоги. Великий інтерес проявляла королева до проблем дитинства і материнства, дітей-інвалідів. Королева часто відвідувала дитячі медичні та навчальні заклади. Один з таких закладів носить її ім'я. Королева написала книгу для дітей “12 чудових казок королеви Фабіоли”. Всі гонорари від видання і перевидання цієї книги надходять на благодійні цілі для дітей [7].

Разом з іспанським королем Хуаном Карлосом I Бодуен був одним з політично найактивніших конституційних монархів другої половини ХХ століття.

Після смерті бездітного Бодуена I престол успадкував його молодший брат Альберт [13, с. 36]. Король Бельгії Альберт II виступив гарантом стабільності в країні, яка внаслідок політичної кризи 2010 р. півтора роки жила без уряду. Саме повага до короля, на думку оглядачів, тоді й вберегла державу від розпаду на дві частини. Альберт II до королівського отримав ще й народний титул – Бельгієць року. За нього проголосували 75% співвітчизників, тоді як голова Ради ЄС Херман ван Ромпей набрав лише 2%.

21 липня 2013 р. король Бельгії Альберт II офіційно відрікся від престолу на користь свого старшого сина Філіпа. 79-річний монарх попросив підданих надати всіляку підтримку своєму 53-річному спадкоємцю. Альберт II виступив по телебаченню з хвилюючим зверненням до нації. Воно стало фактично політичним заповітом короля: “Давайте продовжимо міцно вірити в Європу. У нашому світі європейське будівництво творення більш ніж необхідно. У багатьох сферах ми можемо досягти наших цілей тільки на загальноєвропейському рівні” [5].

Про майбутню передачу трону і корони Філіпу Альберт II вперше офіційно заявив 3 липня. Церемонію вирішили приурочити до Національного дня Бельгії, яке святкується 21 липня. Урочисті заходи розпочалися з меси *Te Deum*, яка за традицією пройшла в Соборі Святих Михайла і Гудули в Брюсселі. Була присутня вся королівська сім'я, члени уряду і депутати парламенту.

Король Філіп I став першим бельгійським принцом, який відвідував звичайну школу замість отримання традиційної домашньої освіти. Після закінчення школи продовжив освіту в Королівській військовій академії, яку закінчив 1981 року. Після не-тривалої кар'єри в збройних силах повернувся до навчання, спочатку в Трінті-коледжі Оксфордського університету (Великобританія), а потім у Стенфордському університеті (США). 1988 року отримав ступінь магістра політології Стенфордського університету. Цікавиться технікою і особливо авіабудуванням.

Філіп I здійснив 30 одиночних вильотів, він вмів керувати гелікоптером. Монарх відомий також тим, що до вступу на престол був завзятим байкером. Починаючи з 1992 року має власний будинок і отримує щорічну дотацію. Після смерті короля Бодуена I і сходження на престол Альберта II Філіп отримав офіційний титул герцога Брабантського. 4 грудня 1999 року майбутній король Філіп одружився з Матильдою д'Удекем д'Акоз, яка в день одруження отримала титул Принцеси Бельгійської [5].

Бюджет бельгійського двору передбачає виплати королю Філіпу I у розмірі 11,5 мільйона євро, однак невідомо, яку точно суму він отримує щорічно як свою платню. Водночас його батько, який зрікся престолу у 2013 році, продовжує отримувати виплати у розмірі 931 тисяч євро. У зазначену суму не входить забезпечення безпеки і поїздки бельгійського короля. Крім цього, витрати королівського двору в цій країні не обкладаються митом [13, с. 34].

Король Філіп I є почесним головою Бельгійської служби міжнародної торгівлі. У 1998 році він заснував фонд принца Філіпа, який має на меті зближення різних мовних громад Бельгії [7].

Проте і бельгійська королівська родина не змогла уникнути інформаційних скандалів. У Бельгії в 2012 році опубліковано книгу “Королівське питання”, що розповідає про життя монаршої сім'ї, автором став співробітник бельгійської держтелерадіокомпанії RTBF Фредерік Деборсю. Королівський палац назвав її “помилковою і образливою”. У книзі журналіст стверджував, що король бельгійців Альберт II нібито хворий на рак шкіри через “занадто тривалого перебування на сонці протягом всього зрілого віку”, а також те, що його дружина, королева Паола, була йому невірна. Крім іншого, Деборсю звинувачує монарха в поганому батьківстві. Книга розповідає також про сімейне життя наслідного принца Філіпа і принцеси Матильди, які, як стверджує автор книги, вступили в шлюб не з любові. Спадкоємцю престолу нібито довелося для цього відмовитися від загадкової дружби з якимось графом, а Матильду змусили піти під престол фінансові труднощі її сім'ї.

У ХХІ ст. королівська родина стала відкритою і доступною. “З боку королівської родини чи то короля, чи то королеви існує справжній інтерес бути доступним і відкритим наскільки це можливо перед людьми. Вони надають монархії сучасного змісту і це робить їх популярними. У них є веб-сайт. Зокрема у короля є своя сторінка у Facebook і Twitter. Королівська родина використовує всі інструменти сучасних комунікацій, щоб ближче до народу. Король Філіп знає три мови, і можна побачити, що його виступи виставляються трьома мовами. І це показує повагу до багатомовного складу нашої країни, цьому приділяється спеціальна увага” [8]. Це демонструє поєднання модернізації з традиціями.

Отже, суспільно-політична роль монарха у Бельгії залежить від належних йому обов'язків, прав і прерогатив, передбачених Конституцією. Король бельгійців не втручається в ідеологічні, релігійні, політичні дискусії. Він є символом єдності та незмінності нації і модератором політичного життя. Популярність, престиж та повага громадян до короля залежить від його діяльності.

1. Конституция Бельгии от 17 февраля 1997 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.urzona.com/index.php?option=com_content&view=article&id=454:---17--1997-&catid=65:2010-07-22-19-48-30&Itemid=77.
2. Амантур. Р. Что могут короли: Монархия в Европе XXI века [Електронний ресурс] / Р. Амантур – Режим доступу : <http://pkk.kg/5890-что-могут-короли-монарhiya-v-evrope-xxi-veka.html>.
3. Галушко К. Серце Європи / К. Галушко, Я. Попенко // Український тиждень. – 2010. – № 46.
4. Ковачов Д. А. Конституційне право держав Європи [Електронний ресурс] / Д. Ковачов. – Режим доступу : <http://referatbox.net/page,7,288092-Vidy-monarhiyu-v-sovremennom-mire-5.html>.
5. Козлов И. Новым королем Бельгии стал принц Филипп [Електронний ресурс] / И. Козлов. – Режим доступу : <http://fakty.ua/167813-novym-korolem-belgii-stal-princ-filipp>.

6. Королевские семьи нашего времени [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://royalfamily.blogspot.com/p/blog-page.html>.
7. Попов Н. В. Монархии Европы. Судьбы династий [Електронний ресурс] / Н. В. Попов. – Режим доступу : <http://bibliotekar.ru/dinastii/index.htm>.
8. Сірук М. Як “зв’язати” часи-6. Монархія в XXI столітті – на прикладі Королівства Бельгія / М. Сірук // День. – 2017. – 7 липня.
9. Сухонос В.В. Монархія як державна форма: історико-теоретичний та конституційно-правовий аспекти [Електронний ресурс] / В. Сухонос. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/1421202>.
10. Сюндюков І. Радити. Заохочувати. Попереджати. Короткі нотатки до історії бельгійської монархії / Сюндюков І. // День. – 2017. – 7 липня.
11. Точинський М. Король ніколи не дає інтерв’ю / М. Точинський // День. – 2017. – 7 липня.
12. Чернінко І. П. Парламентарні монархії Західної Європи як різновид політичного режиму : досвід для України / І. П. Чернінко // Політика. – 2009. – № 5. – С. 146–156.
13. Шад М. Королевский дом Бельгии / М. Шад. – М. : Мой мир, 2004. – 96 с.

Статья посвящена особенностям конституционной монархии Бельгии в XX–XXI вв. Освещены обязанности Короля бельгийцев, который играет не только символическую роль, но и политическую. Личные качества и профессиональные компетентности королей Бодуэна I, Альберта II, Филиппа I и способствовали росту престижа, демократизации и модернизации монархии.

Ключевые слова: Королевство Бельгия, Король бельгийцев, конституционная монархия.

The article is dedicated to the particularities of the constitutional monarchy of Belgium. It explains the duties of the King of the Belgians, which plays not only a symbolic role, but also a political one. Personal qualities and professional competence of the kings of Bodun I, Albert II, Philippe I contributed to the increase of prestige, democratization and modernization of the monarchy.

Keywords: Kingdom of Belgium, King of the Belgians, constitutional monarchy.

УДК 314: 327.7 (438) + 437.1/2 “XX”
ББК 66.4 (0)

Петро Гаврилишин

ДЕМОГРАФІЧНИЙ РОЗВИТОК ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XXI ст. ТА ЙОГО ВПЛИВ НА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Висвітлено демографічний прогноз зростання населення країн Центрально-Східної Європи та світу загалом до 2050 р. Зроблена спроба спрогнозувати вплив цих змін на майбутній перебіг міжнародних відносин у даному регіоні.

Ключові слова: демографія, міжнародні відносини, Центрально-Східна Європа, міграція.

Демографія оперує такими категоріями, як кількість населення, статеві-вікова структура, трудовий потенціал, якість населення, міграції, національний і релігійний склад, розміщення населення тощо. Саме перша категорія з переліченого найбільше впливає на вагу країни. Кількість населення є змінною, а тому, відповідно, може бути і змінною вага країни у міжнародних відносинах.

У даній статті ставимо собі за мету розглянути як імовірна зміна чисельності населення основних гравців Центрально-Східної Європи станом на 2050 р. зможе впливати на розстановку сил в частині світу, до якої найбільш ангажована Україна. Мова йде про прогностичну функцію політології, що спиратиметься на передбачення статистики ООН та інші авторитетні джерела.

На сьогоднішній момент слід констатувати, що світовий центр тяжіння у XXI ст. зміщується до Азійсько-Тихоокеанського регіону. Саме тому Україна, яка знаходиться на периферії євроінтеграційних процесів, як це було протягом перших двадцяти років незалежності, може перетворитися на поєднувальну ланку між потужними полюсами глобального впливу.

Одним із таких полюсів впливу все більше стає Центрально-Східна Європа. Як геополітичний регіон Центрально-Східна Європа почала виокремлюватися лише в часи Першої

світової війни. Тоді термін “Центральна Європа” в новому значенні вперше вжив Ф. Нойман у книзі “Mitteleuropa” (“Серединна Європа”), де він осмислив політичне значення земель, розташованих між Берліном і Москвою. Вчений був переконаний, що Німеччина, пануючи над цим регіоном, зможе правити цілим континентом [4].

Вказане територіальне поняття й дотепер викликає дискусію поміж вченими. На початку 30-х рр. XX ст. чеський учений Я. Бідло вперше здійснив спробу обґрунтувати поняття “Центрально-Східна Європа”, позначивши ним особливий геополітичний регіон [6, с.20]. У 1935 р угорські історики започаткували науковий щорічник під назвою “Archivum Europae Centro-Orientalis”. Академічний концепт Центрально-Східної Європи було розроблено в 1943–1952 роках у США польським істориком-емігрантом О. Халецьким (1891–1973), підсумком чого стала його книжка “Прикордонні області західної цивілізації: історія Центрально-Східної Європи” (1952). У його концепції Центрально-Східна Європа зводилася до тих територій на сході Європи, “які Росія не спромоглася приєднати до своєї імперії” [2], а на заході протиставлялася німецькомовним країнам як західній частині Центральної Європи (схожих поглядів дотримувався перший президент Чехословаччини Т. Масарик) [2]. Водночас російські дослідники, з-поміж яких насамперед А. Міллер, твердять, що Центрально-Східна Європа є сучасною версією регіону “зарубіжних соціалістичних країн Європи” [4].

Польський науковець К. Вуйчіцький, наприклад, в своїй останній книзі прагне поставити крапку в давній дискусії понять: Центрально-Східна Європа? Центральна та Східна? Чи окремо Центральна Європа від Східної? Вуха українських гуманітаріїв, завдяки ряду вузівських підручників та існуванню відповідних кафедр в університетах, більше звикли до двох перших формулювань. Автор пише про Центральну Європу як окремий, самостійний цілісний регіон, намагаючись дати чітке обґрунтування його окремішності, спільності та відносної однорідності. Україну (разом з Білоруссю та країнами Кавказу) він зараховує до Східної Європи (тут, звичайно, можна дискутувати), що не означатиме, переконує автор, сприйняття останньої як сфери домінування Росії [1, с. 83]. Навпаки, К. Вуйчіцький вважає: “Якщо Східна Європа – це чітко відокремлений геополітичний регіон, то які його основні складники і якими насправді вони є? І якщо це так, тоді Україна, Білорусь і країни Кавказу матимуть таким чином своє виразне місце на карті Європи” [1, с. 111].

З огляду на це, кожна держава, яка територіально належить до вказаних теренів, пробує вибудувувати своє бачення концепції розвитку регіону, виходячи з власних національних геополітичних, економічних та культурних інтересів. Відповідно на сьогодні постають різні тлумачення значення регіону, його потенціалу, місця і ролі тих чи інших держав, насамперед з боку польських та угорських політиків.

Як влучно зазначає вітчизняний вчений В. Маслійчук, під час дослідження ролі й місця України в регіоні важливо сконструювати власний простір, поставивши саме українську територію в центр уваги [3, с. 214]. На думку І. Піляєва, вказаний регіон – це не просто механічне поєднання Центру та Сходу Європи, це – багатовимірна категорія, яка, по суті, є екстраполяцією (проекцією) цивілізаційно-культурної та геополітичної дихотомії України. Центрально-Східна Європа – це регіональний конструкт, що має географічну, історичну, етнокультурну, геостратегічну самобутність і притаманні саме йому специфічні риси [6, с. 21].

Саме тому у цій статті ми прагнемо сконструювати вплив демографічних змін у чисельності населення країн Центрально-Східної Європи. Насамперед ми беремо до уваги країни, які є сусідами України, а саме: Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, Білорусь, Молдова. Для порівняння ми також використовуємо демографічні показники держав, що близькі до регіону: Росія, Німеччина, Туреччина, Великобританія і Франція.

Демографічний розвиток світу є нерівномірним. Переважають тут соціально-економічні причини, які безумовно впливають на відтворення населення, його вікову структуру, а відтак й трудові ресурси. Саме тому кожна з держав упроваджує свою демографічну політику як систему заходів, що призводять до зміни демографічної ситуації в бажаний бік.

На сьогодні демографічний вибух спостерігаємо в країнах Африки, Азії і Латинської Америки. Надзвичайно високий природний приріст населення вказаних континентів поступово, але невпинно спричинює глобальні зміни в структурі населення світу. Саме вони спонукають до глобальних міграцій як фізичного переміщення населення, внаслідок чого відбувається зміна його кількості в тій чи іншій країні.

Згідно даних ООН, на початку 2014 р. чисельність населення на планеті складала 7,2 млрд. людей, із щорічним приростом близько 82 млн. осіб, чверть якого припадала на найменш розвинуті країни. При збереженні цієї динаміки, в 2025 р. населення світу складатиме 8,1 млрд., а в 2050 р. – 9,6 млрд [5, с.3].

Очікується, що в 2014–2050 р. більше половини очікуваного приросту населення планети припаде на дев'ять країн: Демократична Республіка Конго, Індія, Індонезія, Нігерія, Об'єднана Республіка Танзанія, Пакистан, США, Уганда та Ефіопія [5, с.6].

Деякі з цих країн належать до найбільш численних. З урахуванням очікуваних темпів зростання населення Індія пережене по кількості населення Китай у 2028 р. У багатьох країнах, які включені ООН в перелік 49 найменш розвинутих держав, спостерігаються високі темпи приросту населення. Згідно прогнозів, в період 2014–2050 рр. загальна чисельність цих країн подвоїться, що посилить навантаження на навколишнє середовище та ресурси, а також можливість їх урядів [5, с.7].

Це складає різкий контраст із демографічною ситуацією в більш ніж 40 країнах, де кількість населення, як прогнозується, скоротиться в період 2014–2050 рр.

Найбільш значне скорочення населення відбудеться в Німеччині, Китаї, Польщі, Російській Федерації, Румунії, Сербії, Таїланді, Японії та Україні. Скорочення населення в період до 2050 р. очікується в Східній, Південно-Східній та Західній Азії, деяких частинах Європи, Латинської Америки та Карибського басейну. Це, природно, викликає занепокоєння, адже тут поряд із зменшенням населення відбувається пришвидшення його старіння [5, с. 7].

Зовсім інша ситуація в країнах Європи. Старіння європейських націй спричинює вакуум в соціально-економічній сфері, частково занепад традиційного ринку праці і потребу в працездатному населенні. Саме тому західноєвропейські держави переважно миряться з імміграцією, оскільки вони потребують нових робочих рук і платників податків, які б надходили в пенсійний фонд для людей старшого віку.

Водночас країни Центрально-Східної Європи переживають подібні тенденції. Однак на них ще й накладаються ознаки переходу їх економік із соціалістичних рейок на капіталістичні основи. Для цих країн характерні низька народжуваність і низька смертність, а також від'ємний природний приріст населення.

Найбільш характерною ознакою демографічного розвитку регіону є депопуляція як систематичне зменшення абсолютної чисельності населення будь-якої країни чи регіону (виродження населення) як наслідок недостатнього відтворення населення, коли наступні покоління чисельно менше ніж попередні. Під депопуляцією іноді розуміють одну з форм демографічної кризи. Стійке перевищення кількості смертей над народженнями як прояв депопуляції може бути наслідком зниження інтенсивності народжуваності і зростання смертності, диспропорцій вікової структури, впливу міграції, воєн та інших кризових явищ.

У постсоціалістичних країнах Центрально-Східної Європи позначилося те, що в 1990-х рр. їм довелося пройти через досить болісний етап реформування політичного ладу і переходу від командно-планової до ринкової економіки [7].

Проте для нас цікаво подивитися на демографічний розвиток регіону в найближчі 35 років. Констатуємо, що населення країн Центрально-Східної Європи і надалі буде скорочуватися (Див. табл. 1) [8].

Таблиця 1

Прогнозована чисельність населення окремих країн

Центрально-Східної Європи

№ п/п	Країна	2015	2020	2030	2050
1.	Україна	44 823 765	43 679 300	40 892 405	35 117 122
2.	Польща	38 611 794	38 407 266	37 206 753	33 136 323
3.	Румунія	19 511 324	18 847 505	17 639 269	15 206 524
4.	Чехія	10 543 186	10 573 294	10 461 206	9 964 886
5.	Угорщина	9 855 023	9 684 938	9 274 862	8 318 189
6.	Білорусь	9 495 826	9 364 588	8 977 488	8 124 855
7.	Словаччина	5 426 258	5 435 297	5 352 976	4 891 896
8.	Молдова	4 068 897	4 020 988	3 838 660	3 243 158

За період 2015–2050 рр. в Україні чисельність населення скоротиться на 9706643 особи, Польщі – 5475471, Румунії – 4304800, Чехії – 578300, Угорщини – 1536834, Білорусі – 1370971, Словаччини – 534362, Молдови – 825739 [8].

Для порівняння в окремих потужних гравців на європейській шахівниці спостерігаємо зворотні тенденції, за винятком Росії і Німеччини, населення яких зменшиться відповідно на 14857681 і 6175687 осіб (Див. табл. 2) [8].

Таблиця 2

Прогноз чисельності населення окремих країн світу

№ п/п	Країна	2015	2020	2030	2050
1.	Росія	143 456 918	142 898 124	138 652 480	128 599 237
2.	Німеччина	80 688 545	80 392 216	79 294 142	74 512 858
3.	Туреччина	78 665 830	82 255 782	87 716 943	95 819 428
4.	Великобританія	64 715 810	66 700 126	70 112 541	75 360 972
5.	Франція	64 395 345	65 720 030	68 007 489	71 136 547

Згідно прогнозу упродовж 2015–2050 рр. чисельність населення Туреччини зросте на 17153598 осіб, Великобританії – 10645162, Франції – 6741202 [8].

Водночас якщо подивитися на відсоткове відображення змін у чисельності населення, то воно очевидніше підтверджує факти швидкої депопуляції в країнах Центрально-Східної Європи (Див. табл. 3) [8].

Таблиця 3

Зміни чисельності населення окремих країн Центрально-Східної Європи у відсотках

№ п/п	Країна	2015	2020	2030	2050
1.	Україна	44 823 765	-2,55%	-8,77%	-21,66%
2.	Польща	38 611 794	-0,53%	-3,64%	-14,18%
3.	Румунія	19 511 324	-3,40%	-9,59%	-22,06%
4.	Чехія	10 543 186	+0,29%	+0,78%	-5,48%
5.	Угорщина	9 855 023	-1,73%	-5,89%	-15,59%
6.	Білорусь	9 495 826	-1,38%	-5,46%	-14,44%
7.	Словаччина	5 426 258	+0,17%	-1,35%	-9,85%
8.	Молдова	4 068 897	-1,18%	-5,66%	-20,29%

Так, на 2050 р. чисельність населення впаде в усіх країнах регіону. Найбільший відсоток падіння припадає на Румунію -22,06%. Доволі сумна картина прогнозується в Україні, де падіння складе -21,66%, Молдові до -20,29%, Угорщині до -15,59%, Білорусі до -14,44%, Польщі до -14,18%, Словаччині до -9,85%, Чехії до -5,48% [8].

Подібні тенденції негативного характеру спостерігаються в Росії та Німеччині. У них індекс падіння чисельності населення прогнозується на рівні -10,36% і -7,65% відповідно (Див. табл. 4) [8].

Таблиця 4

Зміни чисельності населення окремих країн світу у відсотках

№ п/п	Країна	2015	2020	2030	2050
1.	Росія	143 456 918	-0,39%	-3,35%	-10,36%
2.	Німеччина	80 688 545	-0,37%	-1,73%	-7,65%
3.	Туреччина	78 665 830	+4,56%	+11,51%	+21,81%
4.	Великобританія	64 715 810	+3,07%	+8,34%	+16,45%
5.	Франція	64 395 345	+2,06%	+5,61%	+10,47%

Однак відповідний індекс в Туреччині, Великобританії і Франції є позитивним і складе відповідно +21,81%, +16,45% і +10,47% приросту до кількості населення у цих країнах, який вони мали станом на 2015 р. [8].

Якщо подивитися на рівень народжуваності, смертності та, відповідно, природного приросту (Див. табл. 5) [8], то можна констатувати, що у всіх країн регіону, за винятком Словаччини, встановився від'ємний природний приріст.

Таблиця 5

Природний приріст країн Центрально-Східної Європи

№ п/п	Країна	Індекс народжуваності	Індекс смертності	Природний приріст
1.	Україна	9,41	15,72	-6,31
2.	Польща	9,77	10,37	-0,60
3.	Румунія	9,27	11,88	-2,61
4.	Чехія	9,79	10,29	-0,50
5.	Угорщина	9,26	12,72	-3,46
6.	Білорусь	10,86	13,51	-2,65
7.	Словаччина	10,01	9,70	0,31
8.	Молдова	12,21	12,60	-0,39

Так, в Україні індекс природного приросту на 2014 р. склав -6,31, Угорщині -3,46%, Білорусі -2,65%, Румунії -2,61%, Польщі -0,6%, Чехії -0,5%, Молдови -0,39% [8].

Вивчення ключових проблем розвитку країн Центрально-Східної Європи, їх сучасних та прогнозованих реалій особливо важливе з огляду на євроінтеграцію України. З 2004 р. Україна стала безпосереднім сусідом ЄС на його східному рубежі. Не зважаючи на кордони, закон сполучених посудин працює і країни ЦСЄ далі впливають один на одного, зокрема і в питаннях демографії. Людство стає все більш мобільнішим, посилюються міграційні процеси. На жаль, соціально-економічний розвиток в різних країнах ЄС Центрально-Східного терену не є однаковим, що посилює переселення людей працездатного віку до багатших держав.

З огляду на це виникає питання: як вибудувати свій геополітичний концепт? Проведений нами демографічний зріз вказує на те, що сила і вага Росії на світовій арені і її вплив у регіоні дещо зменшиться. Водночас прогнозуємо істотне збільшення впливу

на політику в регіоні Туреччини. На наше переконання, вона стане виразним регіональним лідером і зможе претендувати на домінування в регіоні Чорного моря, що загострюватиме її протистояння з Росією. Відзначимо, що кожна з країн в тій чи іншій мірі намагається зараз справитися з наслідками невтішного демографічного прогнозу, по своєму виробити важелі впливу державного організму на залучення “нової крові”. На думку багатьох експертів, очевидний вихід – мігранти, серед них українці є культурно найближчими, а тому найбільш прийнятними. Звідси антиміграційний дискурс в країнах Центральної Європи, зокрема в Польщі та Угорщині є дещо нереалістичний.

Таким чином, демографічні ризики для України очевидні. Внаслідок конфлікту на Донбасі та доволі різкого зниження рівня життя вони значно зросли. На тлі цього в країні посилюються міграційні процеси. Так для прикладу, міграція до Польщі все більше із традиційно сезонної починає рухатись в сторону постійної. У цій ситуації “Карту поляка” багато дослідників розцінює як той елемент польської політики м’якої сили щодо України, який потенційно послаблює останню.

Водночас для порівняння, на тлі демографічних змін країни Західної Європи збережуть свою чисельність за рахунок плюсового природного приросту, еміграції з країн Центральної Європи та з-поза меж Європейського Союзу.

Водночас виникає питання: як з проблемами демографічного розвитку мають справитися країни Центрально-Східної Європи, який мають обрати вектор у вирішенні депопуляції, які внутрішні і зовнішні стратегії будуть використовуватися в практичній площині? На наш погляд, тут потрібно зважати на кілька істотних моментів: ставленні до ідеї загальноєвропейської міграції, внутрішньому баченні заохочення імміграції, особливостях трудового законодавства, віковій структурі населення.

1. Вуйчицький К. Ностальгія і політика. Есе про повернення до Центральної Європи / Казімеж Вуйчицький ; з польск. пер. П. Гаврилишин, П. Гава. – Брустури : Дискурсус, 2016. – 124 с.
2. Каганов Ю. Центрально-Східна Європа як історичний регіон: зміст та еволюція концепції / Ю. Каганов. – Режим доступу http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/19/19/kaganov.pdf.
3. Маслійчук В. Концепція “Східно-Центральної Європи” Вернера Конце в контексті “європеїзації” сучасної історичної науки / В. Маслійчук // Історія та історіографія в Європі : збірник наукових праць / ред. С. Стельмах, Г. Хаусманн. – К. : УНІСЕРВ, 2003. – Вип. 1–2. – С. 208–214.
4. Миллер А. Тема Центральной Европы: история, современные дискурсы и место в них России / А. Миллер. – Режим доступу : <http://www.timeandspace.lviv.ua/files/session/Miller3454cb65501418.doc>.
5. Мировая демографическая ситуация, 2014 год. Краткий доклад / ООН, – Нью-Йорк, 2014. – 44 с.
6. Піляев І. Специфіка регіону Центрально-Східної Європи в контексті глобальних тенденцій модернізації соціуму / І. Піляев // Віче. – 2013. – № 20. – С. 20–22.
7. Хома М. Демографічна політика як напрямок діяльності соціальної держави / М. Хома. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Npchdu/Politology/2005_31/31-25.pdf.
8. Total Population – Both Sexes. De facto population in a country, area or region as of 1 July of the year indicated. Figures are presented in thousands. (XLS, 3.74 MB). Population Division. World Population Prospects, the 2015 Revision. – Режим доступу : <https://esa.un.org/unpd/wpp/Download/Standard/Population>.

Освещен демографический прогноз роста населения стран Центрально-Восточной Европы и мира в целом к 2050 г. Сделана попытка спрогнозировать влияние этих изменений на будущий ход международных отношений в данном регионе.

Ключевые слова: демография, международные отношения, Центрально-Восточная Европа, миграция.

Deals with the demographic forecast of population growth in Central and Eastern Europe and the whole world by 2050. The attempt to predict the impact of these changes on the future course of international relations in the region.

Keywords: demography, international relations, Central and Eastern Europe, migration.

ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ В УКРАЇНІ: ВИТОКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ

У статті досліджено історію виникнення сучасного українського волонтерського руху, створення перших благодійних організацій та студентських волонтерських груп. Висвітлено основні ідеї значної кількості міжнародних організацій, які, серед іншого, займаються активною підтримкою молодіжної волонтерської діяльності. Проаналізовано динаміку благодійної діяльності в Україні й пострадянських країнах та динаміку добровольчої діяльності громадян України впродовж 2010–2015 рр.

Ключові слова: волонтерство, Товариство Червоного Хреста, Всеукраїнська молодіжна організація “Соціальна ініціатива”, Український форум благодійників, Європейське дослідження цінностей, дослідження Всесвітнього індексу благодійності, Організація Об’єднаних Націй.

Світове співтовариство визнає волонтерський рух способом збереження та зміцнення загальнолюдських цінностей, реалізації прав і обов’язків громадян, особистісного зростання шляхом усвідомлення людського потенціалу. В Україні ж до останнього часу суспільна увага до волонтерської діяльності концентрувалася переважно в середовищах волонтерів, отримувачів волонтерської допомоги та дослідників волонтерства.

Прототипом сучасних волонтерів вважаються самаритяни біблійних часів, які надавали допомогу ближнім. В Україні також існує давня традиція суспільної праці, взаємодопомоги, піклування про ближнього. Осіб, які працювали в цій сфері, називали громадськими діячами, альтруїстами, добродійцями, добровольцями тощо [9]. Проте, історія виникнення сучасного українського волонтерського руху бере свій початок із середини ХІХ ст. На думку вітчизняного науковця Я. Буздугана [2], історія волонтерства в Україні нараховує понад сто років. Першими вітчизняними волонтерами вважають представників Товариства Червоного Хреста. Створене у другій половині ХІХ ст., воно розвивалось як гуманітарна медико-реабілітаційна організація, що допомагала нужденним, хворим, інвалідам та пораненим в Першій світовій війні військовослужбовцям.

В Україні Червоний Хрест виник 1918 р. за ініціативи Маріїнської громади сестер милосердя Червоного Хреста, яка з 1878 р. надавала благодійну медичну допомогу киянам. Протягом довгих років Червоний Хрест залишався медико-гуманітарним товариством, яке продовжувало допомагати нужденним цивільним і військовим особам. Невід’ємним елементом системи стали масові добровільні товариства. Серед першочергових завдань, які вирішувались його членами, зокрема, у міжвоєнний період, була допомога біженцям та військовополоненим, турбота про інвалідів та дітей-сиріт, боротьба з голодом, епідеміями. За ініціативою активістів товариства були збудовані громадські пральні та лазні, засновані та обладнані фельдшерсько-акушерські пункти, аптеки та магазини санітарної гігієни. Так, у 1930 р. при ньому функціонувало вісімнадцять рухомих санітарних загонів, шістьдесят пунктів харчування [2, с. 8].

Сучасний принцип добровільної участі громадян особливо чітко проявився в часи Другої світової війни. Саме тоді товариство підготувало й спрямувало на фронт понад сто тисяч медичних сестер, санінструкторів та сандружинниць. Тисячі дівчат та жінок, закінчивши курси медсестер і санінструкторів, добровільно пішли на фронт. Завдяки своєчасній та кваліфікованій медичній допомозі вдалося повернути у бойові частини більше половини поранених. Медичні сестри рятували бійців на полі бою, незважаючи на те, до якої армії вони належать. Так вони виконували не тільки свій обов’язок медичного працівника, а й проявляли пощаду і милосердя до ворога.

Подвиг тринадцяти українських сестер милосердя, учасниць бойових дій відзначений нагородою імені Флоренс Найтінгейл – всесвітньо відомої сестри милосердя й громадського діяча Великобританії. Наразі Товариство Червоного Хреста продовжує всю діяльність у формі патронажної служби сестер милосердя, що обслуговують самотніх громадян похилого віку, інвалідів та інших найбільш незахищених громадян

України, надає невідкладну гуманітарну допомогу жертвам стихійних лих, аварій і катастроф, збройних конфліктів та епідемій [8, с. 9–10].

У своїй сучасній суті поняття “волонтерство” прийшло в Україну разом із поняттями “громадянське суспільство”, “демократія”, “громадські організації”. На західний манер волонтерство почали називати на початку 1990-х рр., коли була створена служба під назвою “Телефон Довіри”, де під керівництвом досвідчених фахівців (психологів, педагогів, соціальних працівників) працювали волонтери. Наразі подібні центри екстреної психологічної допомоги створені у всіх регіонах України. Вони призначені для надання швидкої та своєчасної психологічної допомоги різним категоріям та групам населення.

Діють під егідою відомств освіти і охорони здоров’я, молодіжних організацій, правоохоронних органів. В останні роки аналогічні установи стали функціонувати і в державній системі соціального захисту населення. Надання психологічної допомоги засноване на принципах анонімності, абсолютної відкритості і доступності, конфіденційності та демократизму, що сприяє встановленню довірчого і доброзичливого діалогу, спрямованого на мобілізацію інтелектуальних, духовних і фізичних ресурсів особистості який звернувся з метою подолання їм кризового стану [10, с. 8].

Однією із перших ознак зародження вітчизняного волонтерського руху стала активна участь молоді, особливо студентської. Слід зазначити, що така діяльність є традиційною для України. За часів існування СРСР найпоширенішою формою волонтерства була різноманітна шефська допомога. Зокрема, діти та підлітки були активними учасниками тимурівського руху. Назва походить від книги Аркадія Гайдара “Тимур і його команда”, герой якої, Тимур, організував загін, який таємно допомагав сім’ям фронтовиків, літнім або хворим людям. Після появи цієї книги став зароджуватись, а згодом й активно розвиватись неформальний тимурівський рух [1, с. 43].

З 1992 р. в Україні почала активно розвиватися мережа соціальних служб для молоді. Перші осередки соціальних служб почали створюватися у Харківській, Луганській, Дніпропетровській, Донецькій областях та Республіці Крим. У 1998 р. в Україні вже діяло 463 недержавні молодіжні організації. Мета цієї системи – створити умови для позитивної соціалізації молоді. Зміст роботи надзвичайно широкий: надання соціальної, психологічної, правової, освітньої та будь-якої іншої підтримки, допомога здійснити право молоді на повноцінне життя, навчання адаптуватися правовими засобами до сучасного світу. Пріоритетними напрямками діяльності центрів є соціальна підтримка молоді сім’ї, соціальна робота з жіночою молоддю, соціальна підтримка дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, профілактика негативних явищ у молодіжному середовищі та ін. Вважається, що саме створення центрів соціальних служб для молоді спричинило активний розвиток волонтерського руху [11, с. 118].

Кінець 1990-х – початок 2000-х рр. ознаменувався активізацією діяльності в Україні значної кількості міжнародних організацій, які, серед іншого, займались активною підтримкою молодіжної волонтерської діяльності. Ними було розроблено перші методичні поради для активістів-волонтерів, започатковано нові напрями роботи. Зокрема, у травні 1998 р. Україна серед інших країн Центральної та Східної Європи, а також кількох країн Азії, розпочала реалізацію регіональної програми “Ініціативи по роботі на добровільних засадах”.

Ідея програми належить Нью-Йорському Інституту Відкритого Суспільства (більш відомого як Фонд Сороса), і впроваджується вона через мережу національних відділень. Головною метою програми є відновлення руху волонтерів у згаданих країнах, як запоруки громадського суспільства та незворотності демократичних перетворень, збільшення частки добровільної праці громадян, спрямованої на розв’язання конкретних проблем. Під впливом західних спеціалістів, різноманітних європейських та американських проектів почали розвиватись принципово нові для країни соціальні

служби та надаватися нові соціальні послуги, як от впровадження волонтерства в середніх та вищих навчальних закладах, залучення молоді до вирішення суспільно-важливих проблем (боротьби за здоровий спосіб життя, допомоги нужденним, реалізація екологічних проектів та ін.) [3, с. 61].

У різних регіонах залучення дітей та молоді до волонтерської діяльності в кінці відбувалось різними шляхами і на основі різних принципів. Найбільш розповсюджений варіант – залучення студентів відповідних спеціальностей (соціальних робітників, соціальних педагогів, психологів, юристів, медиків) до соціальної роботи через волонтерські групи. Наразі в Україні функціонує ряд недержавних організацій, які активізують громадську діяльність шляхом розвитку волонтерського руху, спрямованого на якнайширше залучення населення до суспільно корисної роботи на добровільних засадах у благодійних, громадських та державних організаціях: Всеукраїнська молодіжна організація “Соціальна ініціатива”, Всеукраїнська асоціація молодіжного співробітництва “Альтернатива-В”, Український форум благодійників тощо.

Майже при кожному вищому навчальному закладі створені та функціонують студентські волонтерські групи. Зазвичай, волонтерські програми включені до планів виховної роботи в закладах освіти, а також використовуються під час організації виробничих практик. Так, із 2003 р. студенти факультету соціальної педагогіки та психології Запорізького державного університету займаються статевою освітою підлітків у літніх таборах шкіл. У Дніпропетровській області діє програма “Терези Феміди”, створено волонтерський молодіжний юридичний клуб, членами якого є студенти-правовики випускного курсу Дніпропетровського державного університету.

Члени Харківського міського дитячо-юнацького Центру моделювання “Ludus” допомагають психологам ЦССМ проводити роботу з дітьми на базі клубів за місцем проживання, вести роботу клубу “Дебати”. У м. Чернівці волонтерські загони постійно контактують з молодіжно-громадськими організаціями “Буковинські гайди” та “У гармонії з природою”, а також дитячими організаціями “Паросток” і “Веселка”.

У м. Вінниці волонтерами-студентами філологічного факультету педагогічного університету розроблено тематичний курс занять “Вивчаємо класичну літературу” для підвищення загального культурного та інтелектуального рівня молоді з певними вадами розвитку, а також проводяться заняття, спрямовані на ознайомлення з основами світових релігій. У Волинській області на базі СНУ імені Лесі Українки діє Центр волонтерів “Довіра”, в м. Львів волонтерська студентська організація “Академічний легіон”, учасники яких проводять роботу з усіх напрямів соціальної роботи [3, с. 63].

Таким чином, молодіжне волонтерство можливо вважати основним напрямом волонтерської діяльності в Україні в період до 2013 р. За Європейським дослідженням цінностей (EVS) (2008 р.), здійснення безоплатної праці на користь суспільства відбувалось наступним відсотком населення: робота з молоддю – 0,5%, допомога закладам сфери охорони здоров’я – 0,1%, організація культурних заходів – 0,7%, волонтерська допомога своїй спільноті – 0,7%, сфера екології та захисту навколишнього середовища – 0,2%. Як бачимо, реальна участь населення у волонтерській діяльності була незначною [7, с. 37].

Невисока активність підтверджується й даними дослідження Всесвітнього індексу благодійності (World Giving Index (WGI), котрий був уперше складений в 2010 р. міжнародним благодійним фондом Charities Aid Foundation на основі даних, зібраних інститутом Геллапа (США). Рейтинг включає 153 країни світу і показує, наскільки активне населення цих країн в сфері благодійності. В період 2010–2013 рр. рівень участі населення України у волонтерській та благодійній діяльності, порівняно з іншими східноєвропейськими країнами, посідав середні позиції (табл. 1).

Динаміка благодійної діяльності в Україні й пострадянських країнах, Світовий індекс благодійності, %*

Країна	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Угорщина	21	22	24	28	29	22
Білорусь	25	29	25	25	28	26
Словаччина	24	25	27	25	26	22
Молдова	26	28	26	27	25	23
Україна	13	17	14	26	27	29
Румунія	16	23	19	23	23	28
Чехія	29	28	24	23	22	20
Республіка Польща	29	32	24	27	22	31
Російська Федерація	18	21	18	19	19	20
Німеччина	44	43	38	43	42	47

*Складено за: [4, с. 22]

Дані, подані у таблиці ілюструють феноменальне зростання рівня благодійної діяльності в Україні у 2013–2015 рр. В цілому, починаючи із 2010 р. він зріс на 16%. Так, серед 150 держав Україна у 2010 р. займала 150 місце, у 2014 – 103-тє, а у 2015 – 89-тє. Україна не значно вирізняється за значенням індексу благодійності серед інших пострадянських країн, однак слід відзначити, що серед наведених держав у 2014 р. найбільшу частку населення, задіяну в благодійній та волонтерській діяльності, порівняно з іншими пострадянськими суспільствами, простежено в Україні й Республіці Польща. Так, у 2010 р. Індекс благодійності для України становив 13% і був найнижчим у світі, а у 2015 р. – 29%, тобто Україна посідає 89 місце зі 145-ти у світі за рівнем благодійності [4, с. 22].

Місце країни в рейтингу залежить від середнього значення за трьома показниками: пожертвування приватними особами грошей благодійним організаціям; робота їх як волонтерів; надання громадянами допомоги незнайомим людям, які її потребують. Динаміку такої діяльності в українському суспільстві відображено у додатку Б.

Відповідно до результатів дослідження, серед громадян України в 2010–2015 рр. найбільш поширеним типом благодійної поведінки була волонтерська допомога, проте, якщо у 2010 р. цей показник становив лише 13% населення, то вже у 2013 р. він зріс до 32%, а до 2015 р. дещо зменшився – до 27% опитаних. Грошові пожертви на потреби благодійних організацій у 2010 р. зробили 8% населення, а в 2014 р. вже 28%. У 2015 р. цей показник залишався досить стабільним – 29%. Надання громадянами допомоги незнайомим людям, які її потребують також значно зростає: із 8% громадян в 2010 р. до 26% в 2015 р. По окремих напрямках благодійної діяльності Україна в 2015 р. посідала: за обсягом пожертв – 123 місце; обсягом волонтерської роботи – 43 місце; обсягом безпосередньої допомоги – 118 місце [4, с. 25].

Донедавна, єдиний потужний сплеск волонтерської активності в Україні відбувся під час проведення чемпіонату Європи з футболу 2012 р. За даними організаційного комітету “ЄВРО-2012 Україна”, при потребі приблизно у 5,5 тис. волонтерів від бажаючих стати волонтерами УЄФА надійшло майже 24 тис. заявок, з яких більшість (90%) були з України та Республіки Польща [6, с. 79].

Новітній період розвитку волонтерської діяльності в Україні пов’язується передусім із революційними подіями 2013–2014 рр., коли в умовах соціальної нестабільності українського суспільства потреба в добровільній праці загострилася. Для її розв’язання зусиль і фінансових вкладень держави стало замало, тому соціальні процеси потребували допомоги населення, готового на безкорисну працю. Дані про активізацію волонтерської діяльності саме у цей період підтверджуються соціологічними дослідженнями.

Так, в 2015 р. на замовлення Організації Об'єднаних Націй в Україні однією із найбільших міжнародних компаній, що пропонують послуги в галузі маркетингових досліджень "GfK Ukraine", було проведено масштабне дослідження "Волонтерський рух в Україні до і після Майдану". В опитуванні взяли участь тисяча респондентів у віці 16 років і старше. Результати змусили нагадати про те, що волонтерський рух в Україні на даний момент чи не найпотужніша сила, яка присутня в секторі громадянського суспільства.

Зокрема, згідно висновків дослідження 23% українців коли-небудь у житті займалися волонтерством, протягом 2013 р. до них доєдналися ще 9% населення, що разом становило 32%. Із початком антитерористичної операції кількість волонтерів збільшилась ще на 11%, тому на кінець 2014 р. їх загальна кількість становила 43% активного населення. Основним напрямком діяльності волонтерів у 2014 р. стала допомога українській армії та пораненим – цим займалися 70% волонтерів.

До подій, що сталися в Україні у 2014 р., найбільш актуальними напрямками діяльності волонтерів були допомога соціально незахищеним групам населення та благоустрій громадського простору. Період 2014 р. вважається переломним для зміни суті волонтерської діяльності. Мається на увазі зростання кількості організованого волонтерства – різноманітних волонтерських організацій, переважно військового, медично-реабілітаційного та соціального спрямування [5, с. 6].

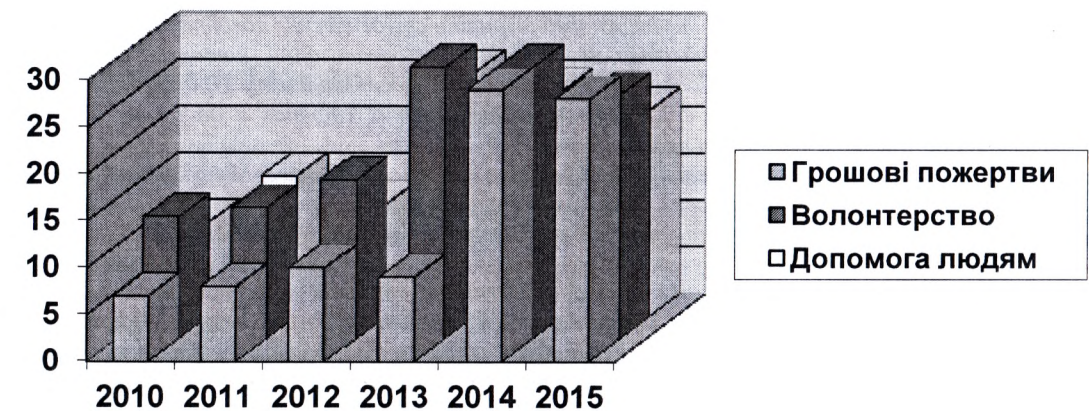
Умови функціонування волонтерського руху під час Євромайдану та військових дій були різними, в залежності від ролі держави у цих процесах. Протистояння представників громадянського суспільства із бюрократичною системою під час революції віднесло більшість громадських об'єднань (у тому числі безпекового спрямування) до опозиційного табору. Представники волонтерських об'єднань на Євромайданах здійснювали, як акумуляцію ресурсів з подальшою передачею їх на потреби життєдіяльності наметових містечок (продовольство, медикаменти, побутові речі тощо), так і особисто виконували роботу соціального, просвітницького, медичного, інформаційного напрямлення.

Багато тисяч українських патріотів фактично виконували волонтерську роботу, не входячи до організованих осередків: надавали притулок протестувальникам, забезпечували їх продуктами харчування, здійснювали інші функції волонтерів. Характерною особливістю розвитку волонтерського руху в цей період стало залучення соціальних мереж до підтримки та поширення громадянських ініціатив, які здебільшого функціонували у форматі неформальних волонтерських груп [3, с. 61].

Військова агресія ззовні об'єднала зусилля громадянського суспільства і держави у боротьбі з нею. Окрім того, волонтерська робота на Євромайданах була для більшості її виконавців першим досвідом та стихійним проявом небайдужого ставлення до перебігу подій. Подальший розвиток волонтерського руху, пов'язаний із військовими діями, був більш структурований та потужний, тому що спирався на раніше здобуті напрацювання. Події пов'язані із сепаратистськими рухами на Півдні та Сході України позначилися на конструкції волонтерської діяльності та умовах її здійснення: зміщено акцент з допомоги цивільному населенню та постачання всього необхідного для проведення АТО. Найбільш ефективний внесок до посилення обороноздатності держави волонтерський рух зробив саме на початку військових дій у Донецькій та Луганських областях, коли забезпечення державою силових підрозділів здійснювалося повільно, не вистачало елементарних систем захисту, обмундирування та продовольства.

За лічені місяці волонтерські ініціативи перетворилися в потужні організації, діяльність яких була спрямована на забезпечення майже всього спектру потреб, як силових структур, так і громадян, що постраждали від військових дій. Вирішальну роль у цьому процесі відіграли два фактори: патріотичний підйом у суспільстві, що призвів

до появи безпрецедентної кількості волонтерів й благодійників; менеджерські якості керівників волонтерських організацій [5, с.12–13].

Динаміка добровольчої діяльності громадян України, 2010–2015 рр., % [4, с. 25]

Отже, історія виникнення сучасного українського волонтерського руху бере початок із заснування Товариства Червоного Хреста, котре розвивалось як гуманітарна медико-реабілітаційна організація, що допомагала нужденним, хворим, інвалідам та пораненим військовослужбовцям. У своїй сучасній суті поняття "волонтерство" прийшло в Україну в період здобуття незалежності, а однією із перших ознак зародження волонтерського руху стала активна участь молоді, особливо студентської. Молодіжне волонтерство досить довго було основним напрямом волонтерської діяльності. Новітній період розвитку волонтерського руху пов'язується передусім із революційними подіями, коли в умовах соціальної нестабільності українського суспільства потреба в добровольчій праці загострилася. Подальший розвиток волонтерства, пов'язаний із військовими діями на сході України. Він став більш структурований та потужний, тому що спирався на раніше здобуті напрацювання. Події пов'язані із сепаратистськими рухами позначилися на конструкції волонтерської діяльності та умовах її здійснення: зміщено акцент з допомоги цивільному населенню та постачання всього необхідного для проведення АТО.

1. Бондаренко З. До питання про менеджмент та супервізію волонтерської роботи / З. Бондаренко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2012. – № 2. – С. 43–53.
2. Буздуган Я. Еволюція світового волонтерського руху / Я. Буздуган, О. Никонович // Віче. – 2013. – № 12. – С. 7–10.
3. Войхевич В. Волонтер – це звучить гордо / В. Войхевич // Військо України. – 2015. – № 1. – С. 61–65.
4. Волонтерський рух: історія, сучасність, перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 17–18 квітня 2015 року. – Х. : Вид-во ХНАДУ, 2015. – 160 с.
5. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналітична доповідь / Д. М. Горелов, А. О. Корнієвський. – К. : НІСД, 2015. – 36 с.
6. Волонтерство: poradnik для організатора волонтерського руху в Україні / Т. Л. Лях; О. В. Безпалько, Н. В. Заверко, І. Д. Зверева та ін. – К. : ВГЦ "Волонтер", 2013. – 176 с.
7. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку / Р. Х. Вайнола, А. Й. Капська, Н. М. Комарова та ін. – К. : Академпрес, 1999. – 112 с.
8. Забашта С. Історія Червоного Хреста України в контексті добровільної діяльності / С. Забашта // Практична психологія та соціальна робота. – 2015. – № 2. – С. 7–10.
9. Зелена книга української благодійності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vboabu.org.ua/greenpaper>
10. Коваль Л. Волонтери-психологи проти інформаційної війни / Л. Коваль // Урядовий кур'єр. – 2016. – № 31. – С. 8.
11. Крапівіна Г. О. Людські ресурси та їх мотивація в добровільчестві / Г. О. Крапівіна // Вісник

Львівського інституту економіки і туризму: зб. наук. статей / М-во освіти і науки України, Львів. ін-т економіки і туризму. – Львів : ЛІЕТ, 2014. – № 5. – С. 117–123.

В статье исследована история возникновения современного украинского волонтерского движения, создание первых благотворительных организаций и студенческих волонтерских групп. Освещены основные идеи значительного количества международных организаций, которые, среди прочего, занимаются активной поддержкой молодежной волонтерской деятельности. Проанализирована динамика благотворительной деятельности в Украине и постсоветских странах и динамику добровольческой деятельности граждан Украины на протяжении 2010–2015 гг.

Ключевые слова: волонтерство, Общество Красного Креста, Всеукраинская молодежная организация “Социальная инициатива”, Украинский форум благотворителей, Европейское исследование ценностей, исследования Всемирного индекса благотворительности, Организация Объединенных Наций.

The article examines the history of modern Ukrainian volunteer movement, the creation of the first charity organizations and student volunteer groups. Highlight the main ideas of a significant number of international organizations, which, among other things, actively supporting youth volunteer activities. Analyzed the dynamics of charitable activities in Ukraine and post-Soviet countries and the dynamics of voluntary activity of citizens of Ukraine for 2010–2015.

Keywords: volunteering, Red Cross Society, the all-Ukrainian youth organization “Social initiative”, Ukrainian philanthropists forum, the European value study, the study of the world giving index, the United Nations.

УДК 39 (477)

ББК 63.3-7

Оксана Дрогобицька

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАННИ БЛАЖКЕВИЧ (1886–1977 рр.)

У статті проаналізовано громадську діяльність письменниці і педагога Івонни Блажкевич. Досліджено її роль у зростанні рівня освіченості галицьких селян, антиалкогольній боротьбі, популяризації здорового способу життя. Велику увагу звернено на внесок І.Блажкевич у процес раціоналізації господарства галицьких селян та розвиток українського кооперативного руху в 20-х – 30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: Іванна Блажкевич, Галичина, громадська діяльність, селяни.

В історії України є чимало постатей, які попри свою всесторонню обдарованість та активну громадську діяльність, залишаються маловідомими для широкого загалу. До таких пасіонаріїв, на прикладі яких потрібно виховувати сучасне молоде покоління, безперечно належить Іванна Блажкевич (1886–1977) – українська дитяча письменниця, педагог, громадська діячка, автор численних поетичних творів, педагогічних посібників, статей з питань економіки, етнографії, спогадів про І. Франка, В. Стефаника, О. Кобилянську та ін.

Більш-менш цілісну картину уявлень про громадську активність та сферу зацікавлень вчительки дозволяє скласти записна книжка, що зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Документ містить нотатки різноманітного характеру, які в загальному можна розділити на такі групи: господарські проблеми (годівля домашніх тварин, вміння здійснювати покупки, історія створення “Секцій господинь” за кордоном), кооперативні, санітарно-гігієнічні (поради стосовно поведження за столом), педагогічні (гігієна дитини, дошкільне, трудове, ставе виховання) питання, боротьба за права жінок тощо [9]. Етнографічні записи, здійснені І. Блажкевич, зберігаються у фондах Державного архіву Тернопільської області [4; 8], однак, на наш погляд, вони потребують більш детального аналізу в рамках окремого дослідження.

Іванна Блажкевич залишила також свої спогади, які охоплюють 1914–1921 рр., і є цінним історичним джерелом періоду Першої світової війни та визвольних змагань галичан [12; 13]. У них відображено не тільки побут вчительки, її родичів і знайомих в умовах бойових дій, а й подано чимало інформації стосовно армій ворогуючих сторін, створення Західно-Української Народної Республіки (далі – ЗУНР) і перебрання українцями влади на місцях (у цьому процесі не останню роль відіграла сама авторка спогадів). Однак найбільше інформації про життєвий шлях та громадську роботу можна почерпнути з двох автобіографій, в яких вона навела перелік власних літературних творів і статей, а також охарактеризувала свою участь у створенні жіночих товариств, добродійних організацій, дитячих садків, гуртків самоосвіти, сільськогосподарських і кулінарних курсів [1; 2].

Цілий пласт цінної інформації містять публікації І.Блажкевич у періодичних виданнях міжвоєнного періоду, адже її авторству належить близько трьохсот статей на різноманітну тематику [48, с. 102]). Її дописи і замітки у тогочасній пресі охоплюють широке коло проблем у галузі педагогіки, етики, економіки, агрономії, медицини, гігієни [14–24; 26–34; 36–39].

В останні роки вийшли друком наукові статті, присвячені різним напрямкам роботи вчительки, зокрема її участі у кооперативному русі, організації дошкільних навчальних закладів тощо. Це насамперед праці Б.Головина [35], А.Левицького [41], І.Рутило [46], М.Чорної [55 – 59]. На окрему увагу заслуговують публікації краєзнавця, директора Денисівського краєзнавчого музею Б. Савака [47; 48].

Маючи на меті розкрити громадську діяльність І.Блажкевич, насамперед вважаємо за доцільне прослідкувати обставини, які вплинули на формування її особистості у дитячі та юнацькі роки. Майбутня письменниця і педагог народилася 9 жовтня 1886 р. у с. Денисів (нині Козівського району Тернопільської області), де у 1867 – 1898 рр. вчителював її батько Омелян Бородієвич [2, арк. 1]. Як писав виходець із цього села Михайло Шарик, “порівнюючи із сусідніми селами, Денисів був високо національно свідомий. Наші громадяни гордились тим, що вони з Денисова” [60, с. 20]. Найбільше село славилось своїм хором, чисельністю у 125 чоловік, а також школою для диригентів (відкрита у 1880 р.), організованими місцевим парохом Осипом Вітошинським¹. Щороку сюди приїздило навчатися близько 50 чоловік. Перед співаками з доповідями виступали письменники Корнило Устиянович та Андрій Чайковський, Омелян Бородієвич навчав учнів садівництва, Павло Думка – пасічництва. Учень Івана Франка Степан Гарматій знайомив хористів з політикою, а сам керівник хору, крім спеціальних предметів, викладав агрономію [6, арк. 6; 19, с. 109]. Згаданий К. Устиянович гостював вдома у Бородієвичів. Він же намалював портрети батьків І. Блажкевич, які сьогодні зберігаються у Денисівському краєзнавчому музеї [46, с. 120].

Після передчасної смерті матері, чотирирічною Іванною опікувався дід Сильвестр Щепановський із Збаража, який працював лісничим у графа Німентовського. Він же назавжди прищепив їй любов до народної казки, пісні, а також природи [48, с. 101]. Дівчина закінчила початкову школу в с. Денисів (1893–1896), 3 класи Тернопільської віділової школи (1896–1900). Невеликі статки сім’ї не дозволили їй продовжити навчання. З цього приводу писала: “Батько посилали в школу двох моїх братів, отже для мене третьою не було фондів, бо зарплата вчителя була мала. Лишилася мені дорога самоосвіти, але при тяжкій праці в батьківському господарстві мала я для читання книжок дуже мало часу... Треба було мені жертвувати собою ради вищої освіти братів” [2, арк. 2].

Отже, в силу матеріальних обставин, І.Блажкевич наполегливо займалася самоосвітою. У такий спосіб вона швидко ознайомилася із польськими перекладами французьких та англійських авторів, з творами І.Нечуй-Левицького, А.Чайковського, В.Стефаніка, М.Черемшини, Л.Мартовича, І.Франка. Із Каменярем, дівчина особисто познайомилася ще у дитячі роки, коли той виступав на вічі 1894 р. у сусідньому селі Купчинцях [46, с. 120]. Щодо “Кобзаря” Т.Шевченка, то він був настільною книжкою у домі Бородієвичів з 1893 р. [2, арк. 2].

Іванна Блажкевич належала до тієї когорти молодих людей, на яких сильне враження справили твори відомої письменниці О.Кобилянської. Зокрема, високо вона оцінила повість “Царівна”: “Царівна” витичила мені шлях життєвої самостійності, влила в душу почуття рівновартості жінки з чоловіком, зруйнувала не одне “не випадає”, яким в той час путали дівчат” [2, арк. 3]. Не менш схвально відгукнулася у своїй автобіографії вона про інший твір авторки: “Земля” була чудесним способом, яким я підійшла до своїх подружок, читаючи їм на вечорницях вголос “Землю”. Під сюркіт веретен слухали, а потім самі за книжку брались” [2, арк. 3].

Заручившись підтримкою місцевої молоді, у 1904 р. І.Блажкевич створила при спортивно-пожежному товаристві жіночий відділ, який з 1905 р. став “Кружком руських дівчат”. У цей час одним із найважливіших напрямків її громадської діяльності стала боротьба із неписьменністю. Вона особисто організовувала курси для аналь-фаетів і до 1909 р. практично ліквідувала неграмотність у Денисові [2, арк. 8]. Водночас дівчина займалася бібліотечною справою, заохочуючи молодь до читання [2,

¹ Про самого Осипа Вітошинського один із сучасників Я. Остапчук писав: “Це був народний діяч небуденного формату. Він поєднав свій музикальний талант і нахил до громадської праці з красою природи, щоб створити для себе і для своїх співжителів окремих світ духовної розваги і культурного поступу” [45, с. 242].

арк. 3]. Паралельно включилася в антиалкогольну боротьбу, ініціюючи у Денисові бойкот корчем (1911 р.) і заснувавши товариство “Відродження” [2, арк. 15].

На цей же період припадає початок літературної діяльності І.Блажкевич. У 1908 р. вона опублікувала у газеті “Народне слово” під псевдонімом “Денисівець” поезію “Грудка на могилу Марка Каганця”. У такій віршованій формі поетеса висловлювала свій протест проти свавілля польських жандармів під час виборів. Згодом у тій же газеті вийшли друком її твори “Над свіжою могилою Адама Коцка”, “Страдальній матері О.Січинській”, “Жертвам лясської сваволі в Чернихові” та ін [48, с. 101].

4 лютого 1911 р. дівчина вийшла заміж за сільського учителя Івана Блажкевича [48, с. 101], а вже з 1 вересня 1911 р. почала працювати у с. Суботів (нині Галицького району Івано-Франківської області) як учителька “ручних робіт” [1, арк. 2]. Тут же вона організувала курс для неграмотних, особисто займалася підготовкою здібної молоді до вступу до гімназії [1, арк. 8]. У 1914 р. її чоловіка перевели на роботу “управителем” школи с. Залуква (нині Галицького району Івано-Франківської області). Тут вчителька з двома малолітніми дітьми (синові Богдану було два роки, а доньці Любі тільки 10 днів), без чоловіка, якого у перші дні мобілізували на фронт, перебувала важкі роки Першої світової війни. У цей час вона фактично керувала Залукв’янською школою.

У своїх спогадах, присвячених цим подіям, І.Блажкевич писала, що “положення жінки з дітьми на бойовій лінії набагато гірше від жовніра в окопах” [12, с. 126]. Для того, щоб хоч якось прогодувати дітей їй довелося заробляти і пранням білизни для дружини російського інженера, і приготуванням їжі для представників вищого офіцерського складу, і випіканням пасок для солдат російської армії (300 штук!) і навіть вишиванням (на замовлення військового лікаря за окрему оплату вона вишила фартух і рушник для його дружини) [12, с. 126–128, 136]. Єдиним більш-менш стабільним джерелом утримання в цей період був дохід із пасічництва. Щоб врятувати свої вулики від грабунків військових, вона закопала їх у шкільному городі [34, с. 5].

Незважаючи на складні родинні обставини (постійні нестатки і раптову смерть доньки), І.Блажкевич зосередилася на порятунку від голоду дітей-сиріт, вдів, військово-полонених та хворих [12, с. 117; 44, с. 280]. У 1917 р. вона створила організацію “Сирітський захист” для воєнних сиріт [2, арк. 15], а в 1918 р. при місцевому осередку товариства “Сільський господар” організувала комітет допомоги тим, хто повертався з російського полону, та воєнним біженцям [12, с. 117; 44, с. 280].

У цей складний період вчителька велику увагу приділяла питанням економічного піднесення галицького села. Так, восени 1915 р. у Залукві вона заснувала і очолила кооператив “Власна поміч”. У 1917 р. відновила діяльність повітового кооперативу “Поміч” у Галичі, працювала секретарем товариства “Сільський господар” [56, с. 98]. Сама ж філія господарського товариства розміщувалася у її помешканні в школі с.Залуква [11, с. 6].

У 1918–1919 рр. І.Блажкевич взяла активну участь у національно-визвольних змаганнях і державотворчих процесах ЗУНР. 1 листопада 1918 р. у Львові однією із перших складала присягу на вірність новоствореній державі. На її заклик сотня селян Залукви 2 листопада перебрала владу в Галичі. Вчителька особисто керувала роззброєнням місцевої польської жандармерії, а згодом збирала віча у навколишніх селах з метою мобілізації добровольців до українського війська. Вона була єдиною жінкою у складі повітової Української національної ради у Станиславові, заснованої послом Л.Бачинським для соціально-політичного захисту населення Станиславівського повіту [44, с. 280–281]. Через свою патріотичну позицію неодноразово зазнала переслідувань з боку польської влади. З цього приводу у спогадах за 9 червня 1919 р. писала: “Заде-ревіла-задубіла – ніщо вже мене не вражає. В одному лише не загубила рахунку: знаю, що за цих 12 днів переведено в моїй хаті 17 ревізій і 8 разів мене арештовано. Бувало й так, що одні вийшли з хати через кухню, а з боку класу входила друга ревізія. У хаті

столи і лежанка перевернені догори ногами, постіль розкинена, шафи відкриті, книжки купками” [13, с. 144]. Щоб уникнути арешту за наказом військового коменданта Галича, жінка впродовж майже п’яти місяців переховувалася у лісі [13, с. 144].

У 1920 р. Іванні Блажкевич вдалося влаштуватися на роботу у педагогічному товаристві “Рідна школа”, а також включитися до праці в організації “Взаємна поміч українського вчителства”. Упродовж 1920–1922 рр. вона працювала учителькою школи ім. М.Шашкевича у Станиславові. Попри чималий об’єм обов’язків, письменниця знаходила час на організацію різних масових заходів. Зокрема, як дізнаємося з автобіографії, 8 листопада 1920 р. вона доповідала на віче у Перемишлі про завдання жінки у важкі повоєнні роки [2, арк. 15].

Через рік, у жовтні 1921 р., повернувся з полону чоловік Іван Блажкевич [13, с. 147]. З 1923 р. родина мешкала у с.Денисів, де, на наш погляд, найбільше розкрився талант І.Блажкевич як організатора і просвітнього діяча. З цього приводу парох с. Великий Ходачків Тернопільського повіту Т.Бордуляк згадував: “Грандіозна, без усякого перебільшення, її громадська робота. Її тендітних ручок не сходять мозолі. Поляки бояться її, як чорт ладану” [50, с. 38].

Першочергову роль вчителька відводила патріотичному вихованню молодого покоління. Організуючи пластовий гурток “Стрипа”, а згодом товариства “Луг”, “Каменярь”, вона дбала як підвищення рівня освіченості місцевої молоді, так і про популяризацію здорового способу життя [54, с. 609]. Щодо останнього, то педагог неодноразово виступала із доповідями про основи гігієни, інфекційні хвороби і способи боротьби із ними. Велику увагу вона приділяла одній із найбільш розповсюджених хворіб того часу – туберкульозу, а також проблемам здоров’я дітей, дитячим інфекційним недугам [2, арк. 17]. Ці та інші питання відобразилися у її газетних публікаціях: “Не заносьте самі дітям слабостей” [17, с. 7], “Не жалуйте козі ліса” [29, с. 4], “Жінки, використайте своє право!” [26, с. 14–15], “Самопоміч жінок в часі злогів” [20, с. 10], “Як замітати хату?” [23, с. 8].

Вважаючи повноцінне харчування неодмінною складовою здорового способу життя, І.Блажкевич неодноразово виступала організатором різних кулінарних курсів, популяризувала страви із городини та заохочувала селян до придбання кулінарних книг. До прикладу можна навести тільки окремі назви її дописів, розміщених у журналах для жіноцтва “Жіноча доля”, “Жіноча воля” і “Нова хата”: “Впливаймо на поправу відживлення села” [14, с. 3; 15, с. 3], “Збагачуймо нашу кухню здоровими яринними стравами” [27, с. 12], “Сповнім занедбаний обов’язок” [21, с. 10–11] тощо.

Поряд із пропагандою медичних знань і здорового харчування, І.Блажкевич намагалася боротися із забобонами. Зокрема, заклик поборювати пересуди знаходиться у її записній книжці. Це дає підстави припустити, що дана тема стала предметом окремої лекції чи реферату [9, арк. 16]. Авторка різко критикувала віру у так звані “сонники” та розкривала їх згубний вплив. На її думку, “як довго всілякі сонники будуть своєю ворожбою наводити безпотрібну журбу про сподівані нещастя, як довго кожна днину начинатимуть наші господині від толкування снів, – так довго не буде добра в наших родині і тому найкраща рада сонник кинути в піч, а поради, як в світі жити, шукати в своїх жіночих часописах та книжках” [38, с. 3].

Паралельно вчителька продовжувала працювати у руслі боротьби із алкоголізмом. Через пресу вона закликала жінок, щоб ті збирали у громадах антиалкогольні віче і запрошували лікарів із рефератами про шкідливість вживання спиртних напоїв, його вплив на деморалізацію дітей [26, с. 14–15]. У брошурі “Культурна людина” І. Блажкевич пропонувала не запрошувати на весілля великої кількості гостей, обмежити святкування одним днем, відмовитися від музики і спиртних напоїв [16, с. 23]. Аналогічні міркування висловлювала і щодо влаштування великих хрестин, а також поминальних обідів. Як альтернативу, пропонувала урочисте відзначення різних народних річниць у

читальнях: “Віддаймо лише частину гроша, прогайнованого на могоричах і празниках, на народні цілі або вложім його на ощадність до сільської каси – райфайзенки, яка повинна бути в кожному селі, а наше народне життя буде і веселіше і достатніше” [16, с. 24–25]. Загалом вона пропагувала ощадність у кожній сім’ї, наголошуючи що, “де нема ощадності, там нема культури” [16, с. 25]. Радила господарям вести чіткий облік витрат і прибутків, що навчило б ощадності і запобігало купівлі непрактичних речей, а особливо дорогого одягу [18, с. 3].

Поряд з цим, І.Блажкевич була організатором масових дійств: вечорниць, концертів, вистав, фестин не тільки у Денисові, але й інших селах Тернопільського воеводства [35, с. 213]. Вона написала сценарій вертепу, призначеного виключно для парубочих громад, які колядували на “Рідну школу” [25, с. 4]. Дійовими особами такого дійства крім загальноприйнятих Ірода, пастуха, жида, цигана, кози виступали січовий стрілець та інвалід війни, що свідчить про бажання привернути увагу до проблеми національно-визвольних змагань українців. Так, один із учасників вертепу, Максим, згадуючи минуле, стверджує, що не дарма проливав свою кров: “Так вже йде на світі: воля зростає в науці, в просвіті, але приходить на світ лише з крові, яку за волю проллють із любови найкрасші діти якоїсь країни. З нашоїж крові воля України зростає напевно! Може вже не нам втішатись нею... Так нашим синам вона засяє в цілій красоті!” [25, с. 6].

Іванна Блажкевич – авторка книг на педагогічні та морально-етичні теми: “Дитячий садок на селі в часи літніх робіт” (1930), “Культурна людина. Про те, як мають жити між собою чоловік і жінка, батьки і діти та брати і сестри” (1930, 1934), “Культурна людина. Наука для старших, а особливо молодих про те, як жити з людьми, як поводитися в гостях, як одягатися і держати чистоту. Як працювати для громади” (1930) [41, с. 53]. У міжвоєнний період окремими виданнями для дітей вийшли її віршовані п’єси “Святий Миколай у 1920 році” (1920), “Тарас у дяка” (1923), “Діло в честь Тараса”, вищезгаданий “Вертеп” (1924), “В мамин день” (1931), “Івась-характерник: сценічна картина з дитячих літ Івана Франка в 3-х діях” (1936), збірки “Мила книжечка” (1928), “Оповідання” (1937) [61, с. 63]. У 1936 р. І.Блажкевич інсценізувала “Ліса Микиту” Івана Франка. Ця п’єса була успішно поставлена у Львові в залі театру “Різномодностей” [40, с. 6–7].

Будучи добре ознайомленою із обсягом щоденних обов’язків сільських жінок, особливо під час літніх польових робіт, а також численними випадками дитячого травматизму, спричиненого недоглядом з боку дорослих, вчителька вважала організацію дитячих садків однією із найнагальніших справ. Доклавши чималих зусиль, влітку 1929 р. вона домоглася дозволу на організацію дитячих дошкільних закладів. У результаті відкрила перший дитячий садок, який діяв з 15 липня по 8 вересня 1929 р. Таким чином вдалося задіяти 48 дітей [59].

Педагог активно боролася за права жінок і виступала на відповідних зібраннях. Наприклад, 20 березня 1927 р. на вічі у Бережанах висунула вимоги щодо усунення дискримінації в оплаті праці [2, арк. 16]. Вона закликала сільських господинь дбати про самоосвіту, придбати й читати книги про медицину, господарство, кулінарію тощо [24, с. 24]. Питанням культурно-просвітньої праці на селі і ролі у цьому жіноцтва присвячена її публікація “Як вести працю на селі?”. У ній авторка дає поради, виходячи із власного досвіду просвітницької роботи. Зокрема, відзначає велику роль хорів, аматорських театрів і громадсько-політичних свят (Свята “Просвіти”, урочистостей з нагоди річниць Т.Шевченка) у процесі піднесення національної свідомості селян. Вона також наголошує на важливій ролі історичних оповідань, вміло підготовлених рефератів, однак при цьому наголошує, що “сам реферат, виголошений офіційно, а не доповнений дискусією, згідно свобідним розговором на порушену тему, не матиме великого впливу” [33, с. 10].

Важливим напрямком громадської роботи І.Блажкевич стала боротьба за раціоналізацію господарства пересічних селян. Ще у 1909 р. вона взяла участь у “Просвітньо-економічному конгресі” у Львові, де виступала із доповіддю “Про годівлю кроликів”. Цього ж року вона брала участь у сільськогосподарській виставці у Стрию, на якій отримала золоту медаль за годівлю кроликів і срібну за етнографічну збірку. Золотою медаллю була відзначена заснована нею у Денисові “Спілка годівлі кроликів” [2, арк. 14]. У 1918 р. жінка навчалася на годівельно-садівничих курсах у Відні [1, арк. 1 зв]. І.Блажкевич уклала підручник про розведення кролів для дітей під назвою “Пушистий король” (1929), в якому у формі оповідань подала цінну інформацію про різні породи кролів, особливості догляду за ними, небезпечні захворювання і т.д. Окремі розділи книги написані у віршованій формі і супроводжуються ілюстраціями [5, арк. 10, 11].

Велику увагу приділяла І.Блажкевич популяризації птахівництва на сторінках жіночої періодики. Наприклад, тільки у 1932 р. часопис “Жіноча воля” опублікував її дописи з такими промовистими назвами: “Не марнуйте курячого пір’я!” [37, с. 6], “Не викидайте шкаралупок з яєць!” [36, с. 6], “Щоби кури не виливали яєць” [39, с. 6], “Не даваймо себе на посміх чужинцям” [28, с. 5–6].

Як вже згадувалося раніше, вчителька займалася пасічництвом. Окрім цього, використовуючи друковане слово, вона заохочувала селян вирощувати кормові буряки [30, с. 16], сортові полуниці [22, с. 9]. Іванна Блажкевич вміла щепити дерева і залучала до цієї справи односельців. Захоплення садівництвом вона перейняла ще від свого батька О.Бородієвича, який кожному учневі після закінчення школи дарував по дві щепи [49, с. 118]. Згодом сама виростила власний сад плодкових морозостійких дерев. Під час пожежі 1934 р., що практично знищила с.Денисів, згоріло близько 3 тис. щеп, посаджених із цього саду [2, арк. 18]. Тоді вчителька однією із перших збирала у селах Тернопільського повіту допомогу для потерпілих та особисто надала багато посадкового матеріалу. Не покинула І.Блажкевич садівництво і на схилі літ. Листуючись із школярами с.Залуква, надіслала їм 200 паростків морозостійкої виноградної лози “денисовець” [41, с.53]. Навіть під час святкування свого 90-річного ювілею у жовтні 1976 р., вчителька дарувала гостям саджанці вирощеного нею винограду [43].

З впевненістю можна стверджувати, що І.Блажкевич здійснила великий внесок у економічне піднесення не тільки рідного села, але і багатьох населених пунктів Тернопільського повіту. У 1928 р. вона очолила в Денисові кооператив “Народна сила”, взяла активну участь у створенні районної молочної (1933 р.), працювала у ній касиром [2, арк. 18; 56, с. 99]. Займаючись активною пропагандистською роботою, вчителька впродовж 1932 р. побувала у 83 місцевостях Поділля, Покуття і Волині. Тільки за чотири місяці І.Блажкевич вдалося здійснити 40 поїздок, у ході яких вона організувала кооперативні збори і наради [58, с. 180]. Завдяки її кличу “Жінки у кооперацію!” тільки у 1932–1933 рр. до українських установ вступило 3262 жінки [2, арк. 12]. Агітуючи селян вступати до кооперативів, вона проводила збір продовольства для жертв голодомору 1932 – 1933 рр. [52, с. 574].

Учителька опублікувала низку відозв і статей, присвячених проблемі кооперативного руху [10, арк. 1–2; 31, с. 11; 32, с. 13]. У одній із них вона наголошувала, що кооперація “зможе стати осередком нашого господарського і культурного життя, а найважливіше вона зможе нас визволити із ярма безчисленних посередників, котрі тягнуть останні життєві соки з нашого народу” [32, с. 13]. На її думку, кооперативи мали бути не тільки засобом піднесення матеріального добробуту селянства, але і школою господарської дисципліни, економічного виховання, набуття навичок, необхідних громадянинові у його суспільній діяльності [9, арк. 24]. У зверненні “Жінки, мами, кооператорки!” І.Блажкевич закликала: “Здвоїть свою працю, помножіть свою вербувальну силу, прикликуйте всіх сестер і кажіть їм, що ви уважаєте, бо лише хто народні маси здобуде і їм важку ціль вкаже, той може побідити і побідить” [10, арк. 2].

У 1937 р. Іванну Блажкевич обрано директором Подільського союзу кооператив (ПСК), а з березня 1938 р. – директором організаційного відділу ПСК. На посаді директора вона доклала чималих зусиль для добудови зернового кооперативного магазину при станції Денисів-Купчинці [56, с. 99]. З її ініціативи у с. Яструбовому Тернопільського повіту було збудовано цегельню [35, с. 213].

Іванна Блажкевич також відома як засновниця і організатор різних економічних курсів. Зокрема, у жовтні 1938 р. вона проводила у Денисові курси з метою підготовки і перепідготовки кооперативних діячів. На курсах крамарів, що відбувалися з 6 листопада по 25 грудня 1938 р. за участі 60 слухачів, особисто викладала наступні предмети: кооперація: історія та теорія; кооперативне правознавство з податками й адміністративними приписами, культурно-освітня праця кооперативу, діловодство кредитного кооперативу [56, с. 99].

Користуючись заслуженою підтримкою з боку місцевого населення, І.Блажкевич у 1928 р. виступала кандидатом у послы до сейму від Української соціалістично-радикальної партії. Цього ж року вона перенесла сильну особисту трагедію. 14 та 17 вересня 1928 р. несподівано померли дві її маленькі доньки, а вже 11 листопада отримала лист польською мовою із промовистим підписом “Ті, що помстились”. Зміст послання фактично підтверджував невідповідність цієї трагедії. У ньому висловлювалося припущення, що із смертю дітей жінка буде більше займатися особистими, а не суспільно-політичними справами [47, с. 267].

За активну громадську діяльність І.Блажкевич неодноразово піддавалася переслідуванням. 15 листопада 1938 р. вчительку разом із 12-ма мешканцями с. Купчинці жорстоко побили польські жандарми на березі ріки Стрипи. Завдавши 120 ударів палицями, її з численними переломами і забоями покинули помирати. Тільки завдяки старанням і наполегливій боротьбі місцевих селян жінку вдалося доправити до львівської лікарні, де вона одужувала впродовж трьох місяців [58, с. 180].

Незважаючи на підірване здоров’я, вчителька продовжувала наполегливо працювати в роки Другої світової війни. Під час німецької окупації, щоб врятувати молодь від примусового вивезення до Німеччини, вона організувала сільськогосподарську школу на базі кооперативного будинку в Денисові і була її директором впродовж 1941–1943 рр [35, с. 215]. Таким чином їй вдалося згуртувати там 800 хлопців і дівчат [2, арк. 10].

Не покинула вона громадську діяльність і в роки радянської влади. Завдяки її наполегливим домаганням у Денисові наприкінці 40-х рр. ХХ ст. відкрито дитячий садок, розпочала роботу дільнична лікарня, облаштовано краєзнавчий музей (1967), споруджено пам’ятник Тарасу Шевченку тощо [35, с. 215]. У післявоєнний період вийшли її збірки “Подояночка” (1958), “Прилетів лелека” (1971), “Хто посіяв промінь” (1976), “Чи є в світі щось світліше” (1977) та інші [46, с. 121].

У 1986 р. у рідній садибі І. Блажкевич на громадських засадах створено Меморіальний музей письменниці і встановлено меморіальну дошку з барельєфом. З 1997 року музею надано статус народного, згодом в саду поставлено пам’ятник – погруддя поетеси [42]. Тут зберігаються особисті речі, книги письменниці, зібрано близько 10 тисяч листів до багатьох відомих людей того часу [51]. Сучасна громадськість із вдячністю вшановує пам’ять видатної громадської діячки. У школах та бібліотеках Тернопільщини проводяться тематичні вечори, організовуються систематичні екскурсії до Денисівського краєзнавчого музею. До заходів, пов’язаних із вшануванням її пам’яті, долучається і Івано-Франківська область. Зокрема, рішенням 21 сесії Галицької районної ради шостого скликання від 22 листопада 2013 р. Залуквянській школі присвоєно ім’я Іванни Блажкевич [53].

Таким чином, Іванна Блажкевич зробила великий внесок у культурно-просвітне і соціально-економічне піднесення галицького села. Вона належала до когорти найбільш

активних діячів свого часу, які не рідко жертвували своїм особистим життям заради суспільних інтересів. Широке коло її громадських обов'язків просто вражає. Це боротьба із неписьменністю та підготовка здібних учнів до навчання в гімназіях, пропаганда здорового способу життя, боротьба за права жінок, створення кооперативних установ, добротинних організацій, дошкільних навчальних закладів, сільськогосподарської школи. Водночас, попри активну участь у суспільно-політичному житті, письменниця залишила майбутнім поколінням чимало творів, які входять до золотого фонду української дитячої літератури.

1. Держархів Тернопіль. обл., ф. Р-3205, оп. 1, спр. 1. – 4 арк.
2. Держархів Тернопіль. обл., ф. 3205, оп. 1, спр. 2. – 23 арк.
3. Держархів Тернопіль. обл., ф. Р-3205, оп. 1, спр. 7. – 33 арк.
4. Держархів Тернопіль. обл., ф. Р-3205, оп. 1, спр. 8. – 678 арк.
5. Держархів Тернопіль. обл., ф. Р-3205, оп. 1, спр. 10. – 24 арк.
6. Держархів Тернопіль. обл., ф. Р-3205, оп. 1, спр. 13. – 12 арк.
7. Держархів Тернопіль. обл., ф. Р-3205, оп. 1, спр. 25. – 6 арк.
8. Держархів Тернопіль. обл., ф. Р-3466, оп. 1, спр. 139. – 1 арк.
9. ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України (відділ рукописів), ф. 243, спр. 2. – 51 арк.
10. ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України (відділ рукописів), ф. 243, спр. 7. – 2 арк.
11. Блажкевич І. Листопадний спогад / І. Блажкевич // Літопис Червоної Калини. – 1937. – Ч. 12. – С. 4–6.
12. Блажкевич І. Спогади (30.7.1914 – 4.10.1921 рр.) / І. Блажкевич // Дзвін. – 1991. – № 5. – С. 117–129.
13. Блажкевич І. Спогади (30.7.1914 – 4.10.1921 рр.) / І. Блажкевич // Дзвін. – 1991. – № 6. – С. 136–147.
14. Блажкевич І. Впливаймо на поправу відживлення села / І. Блажкевич // Жіноча доля. – 1930. – Ч. 12. – С. 3.
15. Блажкевич І. Впливаймо на поправу відживлення села / І. Блажкевич // Жіноча доля. – 1930. – Ч. 13. – С. 3.
16. Блажкевич І. Культурна людина / І. Блажкевич. – Яворів: Накладом укр. вид. спіл. “Громада” у Львові, 1932. – 32 с.
17. Блажкевич І. Не заносьте самі дітям слабостей / І. Блажкевич // Жіноча доля. – 1930. – Ч. 24. – С. 7
18. Блажкевич І. “Не руки роблять – лише спосіб” / І. Блажкевич // Жіноча доля. – 1930. – Ч. 25. – С. 3.
19. Блажкевич І. Перший селянський хор у Денисові / І. Блажкевич // Народна творчість та етнографія. – 1966. – № 3. – С. 109.
20. Блажкевич І. Самопоміч жінок в часі злогів / І. Блажкевич // Жіноча доля. – 1930. – Ч. 16–17. – С. 10.
21. Блажкевич І. Сповнім занедбаний обов'язок / І. Блажкевич // Жіноча доля. – 1932. – Ч. 17. – С. 10–11.
22. Блажкевич І. Хто слідуючий? / І. Блажкевич // Жіноча доля. – 1930. – Ч. 39. – С. 9.
23. Блажкевич І. Як замітати хату? / І. Блажкевич // Жіноча доля. – 1932. – Ч. 9. – С. 8.
24. Блажкевич І., Кобринський О. Культурна родина. – Львів: Накладом кооп. “Самоосвіта” 1934. – 32 с.
25. Блажкевичева І. Вертеп: Різдвяна картина для сільських гуртків / І. Блажкевичева. – 2-е вид. – Львів: Накладня Михайла Таранька, 1931. – 16 с.
26. Блажкевичева І. Жінки, використовуйте своє право! / І. Блажкевичева // Жіноча доля. – 1926. – Ч. 5. – С. 14–15.
27. Блажкевичева І. Збагачаймо нашу кухню здоровими яринними стравами / І. Блажкевичева // Жіноча доля. – 1926. – Ч. 3. – С. 12.
28. Блажкевичева І. Не даваймо себе на посміх чужинцям / І. Блажкевичева // Жіноча доля. – 1932. – Ч. 15. – С. 5–6.
29. Блажкевичева І. Не жалуйте кози ліса / І. Блажкевичева // Жіноча доля. – 1930. – Ч. 5. – С. 4.
30. Блажкевичева І. Не забуваймо про нашу худібку / І. Блажкевичева // Жіноча доля. – 1926. – Ч. 5. – С. 16.
31. Блажкевичева І. Перша користь з кооперативи / І. Блажкевичева // Жіноча доля. – 1926. – Ч. 4. – С. 11.
32. Блажкевичева І. Чого дібемося через кооперацію? / І. Блажкевичева // Жіноча доля. – 1926. – Ч. 2. – С. 13.
33. Блажкевичева І. Як вести працю на селі? / І. Блажкевичева // Нова хата. – 1929. – Ч. 8–9. – С. 8–10.
34. Блажкевичева І. Як я пасічникувала в часі війни / І. Блажкевичева // Жіноча доля. – 1930. – Ч. 33–34. – С. 5.
35. Головин Б. Знаменита постать у пам'яті живе / Б. Головин // Головин Б. Нації незгасний смолоскип: Статті, інтерв'ю, спогади. – Тернопіль: Просвіта, 2003. – С. 211–216.
36. І. Б. Не викидайте шкаралупок з яєць! / І. Б. // Жіноча доля. – 1932. – Ч. 12. – С. 6.
37. І. Б. Не марнуйте курячого піря! / І. Б. // Жіноча доля. – 1932. – Ч. 12. – С. 6.
38. І. Б. Сонник / І. Б. // Жіноча доля. – 1932. – Ч. 12. – С. 3.
39. І. Б. Щоби кури не виливали яєць / І. Б. // Жіноча доля. – 1932. – Ч. 18. – С. 5.
40. Іванна Блажкевич: бібліографічний покажчик / уклали: П. Баб'як, В. Хома. – Львів: Видання Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, 1980. – 45 с.

41. Левицький А. Педагог, письменниця, громадсько-культурна і політична діячка: Іванна Блажкевич / А. Левицький // Красзнавець Прикарпаття. – 2006. – № 8. – С. 52–53.
42. Меморіальний музей-садиба письменниці Іванни Блажкевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://maps.visicom.ua/c/25.34074,49.46082,17/f/POIFQFDN90?lang=uk>.
43. Михлик З. Народна вчителька (130 років від дня народження Іванни Блажкевич (9.10.1886 – 11.03.1977) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.library.te.ua/library_content/calendar/kalendar16/10.
44. Нагачевська З. Педагогічна думка і просвітництво в жіночому русі Західної України (друга половина XIX ст. – 1939 р.): монографія / З. Нагачевська. – Івано-Франківськ: Видавець Третяк І.Я., 2007. – 764 с.
45. Остапчук Я. Подих з недавньої бувальщини (Думки і спогади з мого життя) / Я. Остапчук // Збаражчина: Збірник споминів, статей і матеріалів. – Торонто, 1956. – С. 180–470.
46. Рутило І. Іванна Блажкевич і дошкільництво / І. Рутило // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. – Тернопіль, 2002. – № 11. – С. 119–123.
47. Савак Б. Іванна Блажкевич / Б. Савак // Бережанська земля: іст.-мемуарний збірник. – Торонто, 1998. – С. 267–268.
48. Савак Б. Слово про нескореність: до 100-річчя від дня народження Іванни Блажкевич / Б. Савак // Жовтень. – 1986. – № 10. – С. 101–103.
49. Сенатович О. Жінка, не угодна жодній владі (Коротке слово про письменницю і громадську діячку Іванну Блажкевич) / О. Сенатович // Дзвін. – 1991. – № 5. – С. 117–119.
50. Сорока П. Ярмо і тягар, сповідь перейшлих літ / П. Сорока // Дзвін. – 2014. – Ч. 10. – С. 26–104.
51. Тернопільські школярі вшанували Іванну Блажкевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lyra.com.ua/2016/10/28/ternopilski-shkolyari-vshanuvaly-ivannu-blazhkevych-foto>.
52. 33-й: голод: Народна Книга-Меморіал. – К., 1991. – 584 с.
53. Чаграк В. Школа імені Іванни Блажкевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/zalukvanskaskola/pro-skolu/istoria-koli/skola-imeni-ivanni-blazkevic>.
54. Чопик Д. Іванна Блажкевич (1886–1977) / Д. Чопик // Шляхами золотого Поділля: Тернопільщина і Скалатщина: регіональний історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1983. – Т. III. – С. 608–610.
55. Чорна М. Громадсько-просвітницька діяльність Іванни Блажкевич упродовж 1939–1955 рр. / М. Чорна // Волинь і волиняни у Другій світовій війні: зб. наук. пр. за матеріалами I Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. подіям Другої світової війни на території Волин. обл. / упоряд. М. М. Кучерепа. – Луцьк, 2012. – С. 357–362.
56. Чорна М. Діяльність Іванни Блажкевич у Подільському союзі кооперативів упродовж 20–30-х років XX століття / М. Чорна // Вісник Львівської комерційної академії. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2013. – Вип. 11. – С. 96–103.
57. Чорна М. Дошкільне виховання як складова педагогічної діяльності Іванни Блажкевич [Електронний ресурс] / Чорна М. – Режим доступу: <http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/pages/view/675>.
58. Чорна М. Кооперативна діяльність Іванни Блажкевич у Східній Галичині (1905–1939) / М. Чорна // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – Вип. 1. – С. 177–183.
59. Чорна М. Роль Іванни Блажкевич у розвитку шкільництва Східної Галичини (кінець XIX – середина XX століття) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/ua/conf/ist/archive/167>.
60. Шарик М. Діти війни: Спогади / М. Шарик. – Вінніпег: Вид-вещ Іван Тиктор, 1955. – Т. 1. – 128 с.
61. Ярісевич Д. Блажкевич Іванна Омелянівна / Д. Ярісевич // Енциклопедія Сучасної України. – К., 2004. – Т. 3: Біо-Бя. – С. 63–64.

В статті проаналізована громадська діяльність письменниці і педагога Іванни Блажкевич. Исследована ее роль в росте уровня образования галицких крестьян, антиалкогольной борьбе, популяризации здорового образа жизни. Большое внимание обращено на влияние И. Блажкевич в процессе рационализации хозяйства галицких крестьян и развитие украинского кооперативного движения в 20-х – 30-х гг. XX века.

Ключевые слова: Іванна Блажкевич, Галичина, громадська діяльність, селяни.

Public activity of authoress and teacher Ivanna Blazhkevych is analysed in the article. Her role in the increase of level of form of the galician peasants, antialcohol fight, popularization of healthy way of life is investigational. Large attention is turned a role of I. Blazhkevych in the process of rationalization of economy of the galician peasants and development of Ukrainian cooperative movement 20th – 30th of the XXth century.

Keywords: Ivanna Blazhkevych, Galychina, public activity, peasants.

ВИТОКИ ТА ФОРМУВАННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ РУСИНІВ-УКРАЇНЦІВ КАРПАТ В ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті проаналізований перебіг етноісторичних обставин, які вплинули на витоки та формування етнопонаціональної свідомості русинів-українців. Доведено, що упродовж ХІХ – початку ХХ ст. їх етнопонаціональна свідомість пройшла складну етнополітичну та соціокультурну еволюцію. Підкреслено, що вагому роль у етнопонаціональному самоусвідомленні русинів-українців відіграли українське національне відродження, соціальний радикалізм, діяльність культурницьких інституцій та початки політизації українського національного життя.

Ключові слова: етнопонаціональна свідомість, Карпатський регіон, русини-українці.

Історичні пертурбації та міграції пізнього середньовіччя та початків модерного часу спричинили до того, що до кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. Карпатський регіон став поліетнічним, мультикультурним, соціально різноманітним та поліконфесійним краєм. Однією із основних етнічних спільнот терену на початку ХІХ ст. продовжували залишатися русини-українці, які найдавніше з-поміж усіх заселили та освоїли гірські і підгірські Карпатські масиви і являлися корінним етніком в краї. Русини-українці в Карпатах компактно заселяли територію від р. Попрад на заході до р. Сірет на сході, на півночі в басейні р. Дунаєць та р. Сяну і півдні в басейні р. Ондави, р. Топлі, р. Ториси та р. Ужу у передгір'ї у сукупності із поляками, словаками та угорцями творили міксований етнічний ареал.

Слід відзначити, що упродовж ХІХ – початку ХХ ст. вказана етнічна територія розселення русинів-українців не була незмінною. Під впливом насильницької і природної асиміляції сусідніх етніків вона поступово скорочувалася. Природно зменшувалася і кількісна чисельність русинів-українців в Карпатському регіоні, особливо на західних і південно-західних порубіжних ареалах. Так, словацький народознавець Я. Чаплович ще у 1829 р. стверджував, що “рутени поступово втрачають багатьох ренегатів частково на користь словаків, частково на користь угорців, тому їхня мова витісняється” [37, s.223].

У вказаній публікації ми намагаємося прослідкувати витоки та формування етнопонаціональної свідомості у русинів-українців як корінного населення Карпатського регіону. Під ним ми розуміємо етнографічні терени Бойківщини, Гуцульщини, Лемківщини, Пряшівщини та Закарпаття. Також у даній розвідці, зважаючи на тодішній політико-адміністративний поділ, вживаємо територіальні визначення південно-західної та підгірської частин Карпат. З огляду на це у даній статті ми прагнемо співставити етнопонаціональне усвідомлення карпатських русинів-українців, виокремити їх особливості та фактори, які сприяли або гальмували даний процес. У такому комплексному зрізі вказана тема не була предметом окремих наукових студій. Лише окремі аспекти етноісторичних проблем загалом та становлення національної свідомості в етнографічних масивах Карпат зокрема знайшли своє відображення у роботах І. Ваната [1], С. Віднянського [2], І. Гранчака [24], О. Добржанського [5; 6], М. Кашки [9; 10], Г. Кожолянка [14], М. Кугутяка [15], І. Любчика [18], П.-Р. Магочія [19; 20], Р. Майора [22], О. Мишанича [23], І. Папа [26], Р. Пейші [39], М. Сополіги [31], І. Стряпка [32; 33], П. Чучки [34] та П. Шворца [40].

Водночас поза дослідницьким полем залишається проблема еволюції етнопонаціональної свідомості загалом карпатських русинів-українців, етнокультурних впливів на неї та її практичної реалізації серед мас. З огляду на це, у даній публікації ми робимо спробу виявити тяглість, джерела та характерні риси етнопонаціонального усвідомлення русинами-українцями упродовж ХІХ – початку ХХ ст.

Зацікавлення Карпатами, їх етнокультурною своєрідністю та етнографічними групами з боку іноземних, а згодом і вітчизняних народознавців та мандрівників в першій половині ХІХ ст. започаткувало національне відродження на даних теренах. Проте як стверджує український дослідник П. Чучка, процес національного самоусвідомлення для карпатських українців виявився надто затяжним і складним [34, с.212]. У свою чергу словацький вчений українського походження М. Сополіга вказує, що формування етнічної чи національної свідомості відбувалося тут значно повільніше, порівняно з основною масою українців, а також у довготривалій ізоляції від неї [31, с.7].

Витоки національного усвідомлення русинів-українців безперечно пов'язані із поширенням будительського руху та революційними подіями 1848–1849 рр. Будительство за своєю суттю було національним просвітництвом. Вітчизняний дослідник І. Стряпка справедливо стверджує, що тривалий час частина діячів культури ХІХ ст. розглядалася як “будителі”. Таким терміном позначалися ті діячі, які вважалися засновниками національно-культурного руху, початківцями просвітництва [33, с.183].

Галицькі та закарпатські будителі, які копіювали відповідну діяльність чехів, ставили за мету пробуджувати національну свідомість через широке вживання рідної мови, упорядкування граматики, популяризацію літератури та історії.

На Галичині будителями виступила “Руська Трійця”. Саме діяльність М. Шашкевича, І. Вагилевича та Я. Головацького мала на меті безпосереднє просвітництво народних мас. У той же час рух будителів на Закарпатській Русі був представлений О. Духновичем, А. Добрянським, М. Лучкаєм, І. Раковським. Негативним явищем закарпатського варіанту будительства було створення І. Раковським та О. Духновичем граматики, котрі являли собою суміш церковнослов'янської мови та місцевої говірки (народної мови) [12]. Водночас О. Духнович був твердо переконаний, “Бо свої то за горами, – не чужи: Русь єдина, мысль одна у всіх в души” стали крилатими. Він добре усвідомлював, що “...жієм тут тим же сердцем и душой, с тим же словом и во вірі той самої” і “...что Карпаты не розлучат вічно нас” [23, с.22].

Водночас після революції 1848 р. А. Добрянським був розроблений план приєднання Закарпаття до Галичини і Буковини та утворення в результаті цього нової області на правах автономії у складі Австрії. Його план передбачав об'єднання Закарпаття і Східної Галичини (до складу якої в той час входила Північна Буковина) в окремий коронний край під назвою “Руське воєводство” [10; 39, s.6].

Революція 1848 р. в Австро-Угорщині, відповідні революційні процеси та соціополітичні зміни істотно вплинули на активізацію національного і політичного усвідомлення русинів-українців. Це була перша важлива історична віха, яка сприяла пробудженню національно-політичного життя в Карпатському краї. У 1848 р. відбулися перші загальні вибори до Віденського парламенту, в яких взяли участь карпатські русини. У результаті них депутатом було обрано вихідця з Путильщини Л.Кобилицю [4, с.127-128].

На Закарпатській Русі в окремих округах Пряшівщини розгорнувся визвольний рух за приєднання краю до Ужгородського округу. Вагоме місце стало заснування в 1850 р. Пряшівської літературної спілки, що мала сприяти розповсюдженню літератури серед лемків, та Спілки Івана Христителя у Пряшеві в 1862 р. Остання була покликана допомагати дітям із бідних сімей здобувати шкільну освіту та розвивати в них українську національну свідомість [18, с.64].

У національному плані будительство та революція 1848 р. започаткували новий етап українського національного відродження – культурницький, який в Карпатському регіоні тривав до початку ХХ ст.

Поділ Габсбурзької монархії на дуалістичну державу змінив вектори і обставини національного осягнення свого ества русинами-українцями. Якщо на південно-західній частині Карпат русини-українці мали змогу розвивати власні національні, політичні та

етнокультурні орієнтири, то на підгірській частині регіону вони були піддані тотальній асиміляції з боку пануючого етніки.

Упродовж останньої третини XIX – початку XX ст. карпатські українці, які мешкали на Ціслейтанії пройшли складну еволюцію в творенні національної еліти та національно-політичних домагань у сфері проведення віч, набуття загального виборчого права, національної освіти і шкіл, існування товариств та кредитних спілок, та подекуди зародження на місцях примітивної політико-партійної структури. У свою чергу русини-українці Транслейтанії опинилися у національно-політичному вакуумі. Позбавлені власне національної інтелігенції через боротьбу русофільства та карпаторусинства, вони не мали можливостей протистояти політиці мадяризації.

Упродовж другої половини XIX ст. у суспільному житті русинів-українців домінували соціально-економічні проблеми. Гострого вирішення набули питання земельного врегулювання. Скасування панщини в 1848 р. загострило соціальні протиріччя і призвело до боротьби за сервітутні ділянки між громадами та поміщиками. Вони супроводжувалися соціальними заворушеннями та масовим невдоволенням місцевого населення, зокрема судовими позовами і процесами, які тягнулися декілька років, іноді й десятиліття. Загострення земельних відносин, невирішеність та неврегульованість урбаріального питання спричинили соціальний рух за відстоювання майнових прав русинів-українців.

Під впливом різких змін, що були пов'язані з капіталізацією, у другій половині XIX – на початку XX ст. відбулася зміна світосприйняття та світобачення соціальної дійсності. Замкнутість та інертність русинів-українців видозмінилася і поступово, протягом першої третини XX ст., набули якісно нових ознак відкритості та діяльності.

Під впливом економічних та національно-політичних зрушень, що відбувалися в українському середовищі Галичини і Буковини та започаткували процес національного усвідомлення, в 60–70-х рр. XIX ст. на Бойківщині, Гуцульщині і Лемківщині поширюються москвофільство та народовство. Через вкрай невисокий рівень розвитку національної самосвідомості та брак освітніх кадрів значне поширення, як і в інших етнографічних масивах, отримало москвофільство, яке пропагувало ідеї кровної єдності з росіянами. Однак внаслідок національно-політичного становлення української нації, зростання та активізації українськосвідомих елементів, їх культурно-освітньої праці, у русино-українського населення Карпат поступово відбувається суспільно-політична переорієнтація, що була пов'язана з процесами національного самоусвідомлення себе як окремої самостійної етнічної одиниці та національної ідентичності загалом.

У зв'язку з цим важливе значення в цьому аспекті мала просвітницька праця Ю. Федьковича [6, с.31]. Позитивну роль у цьому процесі відіграло створення товариств “Просвіта” в 1868 р. та “Рідна школа” в 1881 р. Саме за ініціативи народовців розпочалося відкриття українських шкіл та створення національної освітньої мережі.

Також велике значення в ході національного усвідомлення русинів-українців відіграла церква. Духовна праця місцевих священиків активувала або гальмувала національний поступ. Так, Греко-католицька церква була форпостом відстоювання української ідентичності. Натомість православ'я, яке було поширеним на Буковині, певною мірою гальмувало національний розвиток, сприяло національній невизначеності та етнокультурній інертності.

Отже, суспільно-політична обстановка у XIX ст., певна національно-політична інертність русинів-українців гальмували визначення їхньої національної ідентичності. Так, до кінця XIX ст. русини-українці ототожнювали себе виключно з “русинами”, “руснаками”, “руськими людьми”. В цей час основним механізмом етнонаціональної ідентичності виступав культурний пласт.

У зв'язку з невирішеністю соціально-економічного блоку питань 1880–1890-х рр. значного поширення на південно-західній частині Карпатського регіону отримала ради-

кальна ідея, пропагована І. Франком і М. Павликом. Вона започаткувала організацію української національної політико-партійної системи, яка в першій третині XX ст. відіграла надзвичайно важливу роль у процесі етнізації та політизації місцевого населення, його національної ідентичності.

Відзначимо, що соціальний рух був каталізатором змін світоглядних установок русинів-українців. Загалом до кінця XIX ст. в їх громадсько-політичному житті домінувала соціальна направленість, а саме: спільність економічних та відстоювання власних соціальних інтересів. Однак у кінці XIX – початку XX ст. у зв'язку з процесом етнізації та політизації почала переважати отримала етнополітична спрямованість (організація товариств, відкриття шкіл, участь в загальноукраїнських національно-культурних та національно-політичних акціях), яка сприяла піднесенню національної свідомості та національно-політичної консолідації русинів-українців.

На початку XX ст. у національному відродженні русинів-українців Карпатського регіону розпочинається третій етап – політичний. Особливістю національно-політичного розвитку даного періоду є певне накладання двох фаз національного відродження: культурницької та політичної, що зумовлено диспропорційним національним розвитком краю.

Динамічні процеси у соціально-економічному секторі позитивно вплинули на зміні світогляду. У цей час відбувається його модернізація і поступове позбавлення від архетипних нашарувань. Так, в освітній галузі, за висловлюванням Л. Гарматія, “наш народ всюди преть ся до освіти” [3, с.20].

Зміни істотно відбилися на етнізації та політизації карпатських українців, які, взаємовпливаючи одна на одну, проходили в загальноукраїнському контексті. У зв'язку з цим основними механізмами, які сприяли підсиленню національної свідомості, були освіта, література, преса, товариства.

Звісно, протікання процесів етнізації та політизації були неоднаковими. Закарпаття та Пряшівщина характеризувалася доволі низьким рівнем етнізації і політизації. М. Драгоманов у 1876 р. побував у Мукачеві, Ужгороді й зустрівся з представниками закарпатської інтелігенції. Він був вражений культурною відсталістю і станом національної свідомості населення. Ще більше його здивувала позиція інтелігенції, адже та майже нічого не робила для покращення ситуації [33, с.190]. Як зазначав польський дослідник К. Гжимала, національні почуття і свідомість тут були до Першої світової війни дуже слабкі [38, с.8]. Перебуваючи в 1889–1894 рр. на Закарпатті та здійснивши кілька експедицій “в ріжні околиці”, В. Охримович відзначив, що “на Угорській Русі ім'я Шевченка зовсім незнане” [25, с.84].

Незважаючи на заборони та перепони всього українського, інформаційний потік на Закарпатську Русь ішов з Галичини через безпосередні контакти, польові експедиції, українські книги, газети, які істотно впливали на процес національної ідентифікації та підняття національної свідомості. Як наслідок окремі селяни стали називати себе українцями [13, с.31, 48, 57-58].

Саме тому зародження власне української національної самосвідомості припадає лише на перші роки XX ст., і виявляється в протестах місцевого руського (і православного, і греко-католицького) духовенства проти політики мадяризації краю, передусім проти ліквідації всіх руських народних шкіл, руських свят, руського календаря, проти витіснення кирилиці мадярською латиницею. Ще однозначнішими показниками цього процесу стали публічні виступи місцевої інтелігенції з науковою аргументацією того, що народні говори корінного слов'янського населення є говірками малоруської, тобто української, мови (А. Волошин, Г. Стрипський, А. Штефан), а також заснування перших просвітянських осередків в краї [34, с.215; 36, с.214].

Наприкінці XIX ст. карпатські русини-українці на Угорській Русі “до останніх часів не цікавились національними справами і називають себе руснаками” [30]. Зага-

лом, як стверджує П. Чучка, у XIX ст. якихось виразних ознак загальноукраїнської національної самосвідомості в термінологічному значенні цього виразу в краї ще не було. Та й не могло бути, з огляду на ізоляцію закарпатців від решти українців. Усе, що відбувалося, було лише виявами руської племінної самосвідомості, які тільки зрідка виходили за межі Карпатського регіону (А. Добрянський, М. Лучкай, І. Базилович, Л. Чопей) [34, с.214].

На півдакарпатських Бойківщині, Гуцульщині і Лемківщині політизація була в зародковому стані. Участь русинів-українців у суспільному житті в кінці XIX – на початку XX ст. ґрунтувалася лише довкола обрання місцевих органів самоуправління. Лише на початку XX ст. відбувається зміна вектора громадської діяльності. У контексті загальнонаціональних змін, під впливом діяльності української провідної верстви, здебільшого інтелігенції, та радикальних змін у соціально-економічній площині, русини-українці, починаючи з кінця XIX ст., поступово зацікавилися громадсько-політичним життям. Тому на зламі XIX–XX ст. роль організаторів політичного життя взяла на себе місцева інтелігенція. У свою чергу партійні осередки радикалів і народних демократів та філії українських культурно-освітніх товариств, насамперед “Просвіти” та “Руської Бесіди”, виконували роль політичних центрів, які займалися патріотичною пропагандистською роботою.

Інтелігенція відіграла ключову роль у процесі етнізації та політизації русинів-українців. Цьому сприяло практичне включення в національну роботу “патріотичних груп”: локальної (місцевої) та регіональної (галицької і буковинської) інтелігенції. Активна науково-пізнавальна діяльність, виражена громадсько-політична позиція, актуалізація національних домагань генераторів українського суспільно-політичного руху І. Франка, М. Грушевського, М. Павлика, М. Василька, С. Смал-Стоцького, А. Волошина та представників місцевого національного політикуму, зокрема К. Трильовського, по суті стала українською просвітницькою місією в Карпатському регіоні. Карпатські етнографічні терени часто відвідували видатні українські громадсько-політичні діячі (І. Франко, М. Грушевський, М. Павлик), науковці, письменники та митці (Л. Українка, В. Гнатюк, В. Шухевич, М. Коцюбинський, В. Стефаник, О. Кобилянська, М. Черемшина, О. Маковей), які мали великий вплив на розвиток національної свідомості русинів-українців.

Однак здебільшого вирішальне значення у процесі етнізації населення відіграла місцева інтелігенція, яка зазвичай була представлена сільськими вчителями та священиками. На їхні плечі лягла повсякденна національно-просвітницька робота серед русинів-українців. По суті, вони стали національними орієнтирами для значної маси русинів-українців.

Таким чином, громадський та культурно-освітній інтерес з боку української спільноти мав на меті та спричинив піднесення суспільно-політичної свідомості русинів-українців, сприяв конкретизації впливу етнополітичних факторів на процес їх національного самоусвідомлення.

У другій половині XIX ст. національно-політична інертність русинів-українців зумовила також поширення москвофільських ідей. Однак зміни суспільно-політичних та соціокультурних координат в українському національному русі в кінці XIX – на початку XX ст. сприяли зміні етнополітичних орієнтирів у середовищі передусім русино-української інтелігенції. На відміну від Лемківщини, на Гуцульщині і Бойківщині під впливом створення української освітньої мережі, культурно-освітніх товариств, позиції церкви відбулося різке дистанціювання представників національної інтелігенції від москвофілів. У листі одного з москвофільських діячів з Руської Молдавиці констатувався факт, що “вся руська молодь переходить... в табір українських бандитів” [29]. Проте на початку XX ст. русофільство мало лише поширення на Закарпатті і Пряшівщині.

Формування української партійно-політичної системи, поширення суспільно-політичного впливу партій сприяло тому, що політичні симпатії населення півдакарпатської частини Карпатського регіону на початок XX ст. еволюціонували в бік національно-державницької ідеї. Русини-українці солідаризувалися з позиціями українських політичних партій щодо відстоювання національно-політичних та соціально-економічних прав. Політична робота проводилася завдяки діяльності партійних осередків, товариств “Просвіта”, “Руська Бесіда”, “Січ” та їхніх активів, які поширювали національні та соціально-політичні ідеї партій серед місцевого населення. На Бойківщині та Гуцульщині значну підтримку одержали радикали і народні демократи. Так, Галицька Гуцульщина до Першої світової війни була “виключною і нездобою твердиною радикалізму” [7].

На півдакарпатській частині Карпатського регіону українські політичні партії були слабо репрезентовані партійними осередками. Проте навіть їх наявність не свідчила про їх дієвість, оскільки роль місцевих партійних філій взяли на себе культурно-освітні товариства, насамперед “Просвіта”, “Руська Бесіда” та “Січ”. Таким чином, партійне структурування знаходилося в зародковому стані.

Боротьба за національно-політичні права в кінці XIX – на початку XX ст. вилилася в активізацію українського руху. Вона виявилася у проведенні громадських зібрань – віч, участь в яких взяло місцеве населення. В останній чверті XIX ст. на вічах першочергово підіймалися проблеми соціального змісту. Лише на початку XX ст. пріоритетності набула проблема відстоювання етнокультурних і суспільно-політичних прав. Особливу роль у даному процесі відіграли партійні віча. Скликані радикалами та народними демократами вони сприяли зміцненню почуття національної спільності та єдності.

Національно-політичний рух у Карпатському регіоні концентрувався навколо загального виборчого права та національної освіти. Питання проведення виборчої реформи стало питанням політичного майбуття українців в Австро-Угорщині. На підтримку реформи виборчого права за ініціативи місцевої інтелігенції протягом 1906 р. було проведено віча майже в усіх селах Галичини та Буковини [5; 15].

У кінці XIX – на початку XX ст. основним пріоритетом національного відродження серед карпатських русинів-українців було виборювання національно-культурних прав через вимагання національної школи і товариств.

Значних досягнень вони здобули в культурно-освітній сфері. Русини-українці домоглися відкриття навчальних закладів, культурно-просвітніх та господарських товариств, які виконували функції національних консолідаційних центрів. Важливе значення відіграло вчительство, яке М. Ломацький назвав “безіменними плугатарями”. Вони несли “світло правди і знання в темні закутини гір”, “це вони будили Гуцульщину з вікового сну” [17, с.9].

Становище національної освіти на Закарпатській Русі та Пряшівщині було вкрай важким. Газета “Діло” писала, що “просвітній стан наших братів за горами, ще гірший, ніж їх економічна біда” [27]. Церковні (парафіяльні) школи, будучи на утриманні громад, не витримували конкуренції з державними угорськими закладами освіти. У 1907 р. на Закарпатській Україні були закриті всі церковні русинські школи, на місці яких одразу з’явилися державні угорські. Освіта в підугорській частині Карпат була малодоступною пересічній особі шкільного віку, тому угорський уряд будь-якими засобами намагався відтягти українських дітей від церковної школи і спонукати їх відвідувати державну, надаючи їм навчальні книги, а подекуди і одяг, “аби діти змадяризувалися, та виреклися свого” [26, с.601]. Мадяризація спонукала владу ущемлювати права національної мови та її вивчення в освітніх закладах. У 1898 р. в державних школах було заборонене навчання “руської” (української) мови, а в 1914 р. її навчання в церковних школах зводилося до трьох класів [26, с.601, 604]. Викладання релігії проводи-

лося виключно на угорській мові. Загалом національна політика Угорського королівства базувалась на прищепленні “мадярського духу...навіть тих, що не бачили школи” [28].

У кінці XIX – на початку XX ст. боротьба за національну школу сприяла підняттю національної свідомості та посиленню національної орієнтації русинів-українців, подоланню його неграмотності та неписьменності, зростанню його загального освітнього рівня.

Одночасно зі створенням освітньої мережі відбувався процес заснування культурно-освітніх і господарсько-економічних товариств та втягнення в їх орбіту карпатських русинів-українців. Організаторами товариств стала місцева інтелігенція. Поява товариств сприяла формуванню громадянського суспільства та національно-політичній консолідації русинів-українців Карпат: етнокультурній та соціополітичній мобілізації, включенню в політичне життя. Газета “Буковина” з цього приводу писала, що із заснуванням товариств “розбуджується також і свідомість національна і політична” [11].

Загалом на території півдавстрійської частини Карпат великим авторитетом користувалися культурно-освітні товариства “Просвіта”, “Руська Бесіда”, “Общество им. Качковського” та “Общество Св. Василя Великого”. Вони безпосередньо впливали на формування національної свідомості русинів-українців шляхом залучення їх до своїх просвітницьких заходів. У селах безпосередньо за ініціативи місцевої інтелігенції (національно свідомих священиків і вчителів), яка користувалися беззаперечним авторитетом та істотно впливали на перебіг громадського життя, були засновані читальні.

Читальні сприяли формуванню бібліотек, при них діяли аматорські мистецькі, музичні і спортивно-руханкові гуртки. Інтелігенція заохочувала місцеве населення до освіти, купувала за власні гроші українські книги, передплачувала для громади україномовні часописи, місячники, газети. Це сприяло розширенню кола зацікавленості населення краю місцевими громадськими і загальнонаціональними справами.

Великої уваги у просвіті русинів-українців надавалось вивченню творчої спадщини видатних українців: Т. Шевченка, І. Франка, М. Шашкевича, Ю. Федьковича [35, арк.4]. Також в читальнях були започатковані просвітянські свята, присвячені визначним українцям. На початку XX ст. були започатковані проведення Шашкевичевих вечорниць і Шевченківських свят. У рамках діяльності вказаних українських просвітянських товариств проводились масові читання творів українських митців, бесіди на історичну, громадсько-правову та господарську тематику, вшановувались і широко відзначалися національні свята.

Через державну політику на Закарпатській Гуцульщині відповідні свята не відзначалися. відбувалася посиленна мадяризація українського населення. Майже повністю була змадяризована інтелігенція, що складалася переважно із священиків, вчителів та дрібних службовців, були закриті школи з народною (українською) мовою навчання, заборонено руський алфавіт та календар, які нагадували б українцям про їх слов'янське походження, здійснювалася мадяризація назв міст і сіл, особистих прізвищ корінних мешканців/

Помітну роль у національному поступі відіграли етнографічні дослідження Карпатських теренів кінця XIX – початку XX ст. Розвідки І. Франка, В. Гнатюка, С. Томашівського, Г. Стрипського, О. Петрова, Ю. Жатковича, А. Волошина, Л. Чопея допомогли висвітлити різні аспекти етнокультурної життєдіяльності русинів-українців. Так, Ю. Жаткович у своїй праці “Замітки етнографічні з Угорської Русі” (1896 р.) зауважив, що “мы тут под словом “русин” тих обывателей розуміємо Угорщини, котори принадлежат к малоруському народу, живущему во Галиции, Буковині и Южной Россіи, и котори исповідуот греко-католическу віру” [8].

Паралельно національною та просвітницькою місією займались студенти. Газета “Діло” писала, що “українські студенти в холоді і голоді пробувають по селах і нараз

днями і місяцями мандрують від села до села, щоби просвітити й освідомити народні маси” [28]. Пряме контактування та суспільно-просвітницька діяльність студентства сприяли поглибленню національного почуття серед русинів-українців. Таким чином, українські вчені та студенти, подорожуючи Карпатською Руссю, стали елементом етнізації.

Одним із головних факторів національної самоідентифікації у конфесійному плані залишалась церква. Як і в XIX ст. етнодуховним чинником національної консолідації українців виступала Греко-католицька церква. Греко-католицькі священики виконували роль місцевої еліти і очолювали національно-культурний поступ. Проте, пропагуючи москвофільські ідеї, деякі з них гальмували національний розвиток.

У кінці XIX – на початку XX ст. відбулися значні зміни у суспільно-політичній сфері та національній свідомості русинів-українців Карпат. Під впливом політичних подій, що відбувалися на українських територіях Австро-Угорської монархії, місцеві жителі включилися в загальнорегіональний суспільно-політичний процес. Мобілізація і включення населення етнографічного масиву в національну сферу відбувалося через відстоювання соціально-економічних та згодом національно-культурних прав.

Початком цього процесу вважаємо заснування в 1897 році Г. Стрипським просвітянської читальні в с. Скотарське Воловецького району та позицію Ю. Жатковича, який писав: “Я по убіженію держу себе сыном малоруського народа...” [21, с.5].

Діяльна та різнобічна робота інтелігенції спричинила становлення та поширення просвітницької мережі і створила передумови для національного усвідомлення та національної ідентифікації русинів-українців.

Таким чином, національно-політична та культурно-освітня праця українства на початок XX ст. в етнографічних масивах Карпатського регіону набрала форм політизованості. Проведення політичних заходів, боротьба за виборче право, боротьба за українські школи та створення товариств сприяли поширенню доцентрових інтеграційних тенденцій серед русинів-українців. Українські товариства, організовуючи місцеве населення на культурно-просвітній та господарській основі, істотно вплинули на політичну консолідацію русинів-українців навколо національної ідеї. Товариства в цьому аспекті займали виразну русино-українську позицію, об'єктивно сприяючи поглибленню процесу етнонаціональної самосвідомості серед русинів-українців Карпат.

1. Ванат І. Політичний русинізм: коріння і паростки / І. Ванат // Українські Карпати. Матеріали міжнародної наукової конференції “Українські Карпати: етнос, історія, культура” (Ужгород 26 серпня – 1 вересня 1991 р.). – Ужгород : Карпати, 1993. – С.106–112.
2. Віднянський С. Проблема самовизначення і розв'язання питання про державну приналежність Закарпаття після Першої світової війни / С. Віднянський // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 16 (1). – С. 104–115.
3. Гнатюк В. Лука Гарматій і його спомини про М. Коцюбинського / В. Гнатюк. – Львів : Накладом М. Таранька, 1925. – 20 с.
4. Грабовецький В. Гуцульщина в XIII – XIX ст. / В. Грабовецький. – Львів : Вид-во при Львівському університеті видавничого об'єднання “Вища школа”, 1982. – 151 с.
5. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. / О. Добржанський / Чернівецький національний університет імені Ю.Федьковича – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – 574 с.
6. Добржанський О. Юрій Федькович і початки українського національного відродження на Буковині / О. Добржанський // Р.Ф.Кайндль. Нові етноісторичні виміри. Матеріали II Міжнародного наукового семінару “Кайндлівські читання”, Чернівці, 28–29 травня 2005 р. – Чернівці : Прут, 2005. – С.30–35.
7. Дописи // Діло. – 1928. – 23 березня.
8. Жаткович Ю. Замітки етнографічні з Угорської Русі / Ю. Жаткович // Етнографічний збірник. – Львів, 1896. – Т. 2.
9. Кашка М. Етнополітичний розвиток русинів-українців Закарпаття: (друга половина XVIII ст. – 1867 р.): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук / Марія Юрївна Кашка. – Ужгород : [б. в.], 2008. – 24 с.

10. Кашка М. Проблеми національного руху русинів у австрійській імперії в 50-х рр. XIX ст. [Електронний ресурс] / М. Кашка. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-11256.html>.
11. К-ий. Из Кімполонгської Руси! // Буковина. – 1906. – Ч. 106. – 10 (23) вересня.
12. Кічера Н. Етноідентифікаційні моделі напрямків русинства в Словачкій Республіці в історичній ретроспективі / Н. Кічера // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2010. – Вип. 21. – С. 316–324.
13. Ключурак С. До волі. Спомини. / С. Ключурак. – Нью-Йорк : Карпатський Союз, 1978. – 189 с.
14. Кожоляно Г. Етнонаціональна своєрідність українців-русинів Буковини: історія, сучасні аспекти проблеми [Електронний ресурс] / Г. Кожоляно. – Режим доступу : http://shron.chtyvo.org.ua/Kozholyanko_Heorhii/Etnonatsionalna_svoieridnist_ukraintsiv-rusyniv_Bukovyny_istoriia_suchasni_aspekty_problemy.pdf.
15. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
16. Курінний О. Історична чисельність та етнічна територія русинів-українців Словаччини у контексті самовизначення національної меншини (корінного народу) [Електронний ресурс] / О. Курінний. – Режим доступу : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/1991/Kurinniy_Istorychna%20chyselnist.pdf;jsessionid=987E64797F31DC0AD9584BE3C1BB51B8?sequence=1.
17. Ломацький М. Українське вчительство на Гуцульщині / М. Ломацький. – 72 с.
18. Любчик І.Д. Етнополітичні процеси на Лемківщині наприкінці XIX – 30-х роках XX століття: проблема національного самоусвідомлення : монографія / Любчик І.Д. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2009. – 213 с.
19. Магочій П.Р. Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів [Текст] / П. Р. Магочій ; пер. з англ. С. Біленький ; комент. до іл. В. Падяк. - Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2006. – 120 с
20. Магочій П. Формування національної свідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948) / П. Магочій. – Ужгород, 1994. – 296 с.
21. Мазурок О. Юрій Жаткович як історик та етнограф / О. Мазурок. – Ужгород: Міська друкарня, 2001. – 292 с.
22. Майор Р. Український національний рух на Закарпатті: генеза, розвиток і характерні риси (1848–1919 рр.) [Текст] : автореф. дис. на здобуття на наук. ступеня канд. історичних наук, спец. : 07.00.01 – історія України / Майор Р. І. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. – 20 с.
23. Мишанич О. Політичне русинство: історія і сучасність. Ідейні джерела закарпатського регіонального сепаратизму / О. Мишанич // Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2013. – С. 9–62.
24. Нариси історії Закарпаття. Т. I : (З найдавніших часів до 1918 р.) / Ужгородський державний університет / відп. ред. І. Гранчак. – Ужгород : Госпрозрахунковий ред.-видав. відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1993. – 436 с.
25. Охримович В. Вржіння з Угорської Русі / В. Охримович // Народ. – 1895. – № 6. – С. 77–84.
26. Пап С. о. Історія Закарпаття / С. Пап. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2003. – Т. III. – 644 с.
27. Письма з краю // Діло. – 1910. – 17 серпня.
28. Письма з краю // Діло. – 1912. – 1 червня.
29. Пташок (письмо из Руской Молдавицы) // Народна воля. – 1914. – 2 (15) травня.
30. Російська пропаганда в Галичині // Діло. – 1914. – 6 мая
31. Сополига М. До питань етнічної ідентифікації та сучасних етнічних процесів українців Пряшівщини / М. Сополига // Народна творчість та етнографія. – 2010. – №3. – С.4–20.
32. Стряпко І. Становлення національної ідентичності населення Закарпаття в кінці XIX. – початку XX ст. [Електронний ресурс] / І. Стряпко. – Режим доступу : http://www.unipo.sk/public/media/21021/03_ASP_2-2014-Strjapko.pdf.
33. Стряпко І. Товариство Просвіта в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1920–1939) / І. Стряпко. – Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво “Карпати”, 2012. – 328 с.
34. Чучка П. Національна свідомість закарпатських українців у XX столітті: етнолінгвістичний і культурно-історичний аспекти / П. Чучка // Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2013. – С.212–266.
35. Центральний державний історичний архів України у м. Львові, Ф. 348, оп. 1, спр. 3089. Звіти про діяльність філіалу товариства “Просвіта” у м. Косів. – 173 арк.
36. Штефан А. Угро-руська інтелігенція на переломі XIX-го і XX-го віків / А. Штефан // За правду і волю. Спомини і дещо з історії Карпатської України. – Торонто, 1973. – Кн. I, II. – С. 214.
37. Csaplovics J. Ethnographische Karte des Königreichs Ungern. Gemälde von Ungarn. Erster Theil. Mit einer ethnographischen Karte / J. Csaplovics. – Pest : Verlag v. C. A. Hartleben, 1829. – 345 s.
38. Grzymała K. Ruś Podkarpacka / K. Grzymała // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1937. – № 1. – S. 8.

39. Pejša R. Autonomie Podkarpatské Rusi jako politicko-právní problém v prvních letech existence Československé republiky 1919–1921 / R. Pejša // Moderní dějiny 14, HŮ AV ČR. – Praha 2006, s. 125–178.
40. Švorc P. Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946 / P. Švorc – Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007. – 318 s.

В статті проаналізовано ход етноісторических обстоятельств, которые повлияли на истоки и формирование этнонационального сознания русинов-украинцев. Доказано, что на протяжении XIX – начала XX в. их этнонациональное сознание прошло сложную этнополитическую и социокультурную эволюцию. Подчеркнуто, что весомую роль в этнонациональной самосознании русинов-украинцев сыграли украинское национальное возрождение, социальный радикализм, деятельность культурных учреждений и начало политизации украинской национальной жизни.

Ключевые слова: этнонациональное сознание, Карпатский регион, русины-украинцы.

The article deals with the analysis of the ethno-cultural circumstances that influenced the origins and the formations of Ruthenes-Ukrainians' ethno-national consciousness. It has been proved that during the 19th – the beginning of the 20th centuries their ethno-national consciousness underwent a difficult ethno-political and sociocultural evolution. It has been highlighted that the Ukrainian national revival, social radicalism, the activities of cultural institutions, and the beginning of Ukrainian national life politicization were of considerable importance in terms of forming Ruthenes-Ukrainians' self-awareness.

Keywords: ethno-national consciousness, Carpathian region, Ruthenes-Ukrainians.

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

ББК 63.3 (4 Пол)
УДК 94 (438).03

Ірина Тимар

“ПОЛОВЕЦЬКІ” СЮЖЕТИ В “АННАЛАХ” ЯНА ДЛУГОША:
ПОХОДЖЕННЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧА ЦІННІСТЬ

Стаття присвячена походженню повідомлень про половців-кунанів у “Анналах” польського наратора XV ст. Яна Длугоша. Досліджено зв'язок інформації компільованої праці автора з іншими середньовічними джерелами. Встановлено цінність длугошевих свідчень для вивчення історії половців та їх взаємовідносин з Руссю, Угорщиною і Польщею.

Ключові слова: половці, кумани, Ян Длугош, джерело, зв'язок, літопис, “Втрачена хроніка”.

Серед польських середньовічних праць найбільше інформації про половців містять “*Annales seu Chronicae incliti Regni Poloniae*” (“Анналі або ж хроніки славного королівства Польського”) Яна Длугоша (*Ioannis Dlugossi*, 1415–1480). Відомо, що автор був людиною релігійною й описував події з позиції світогляду католицького духівника. Звичайно, в його роботі присутня тенденційність, на що історики вказували ще наприкінці XIX ст. [2, s. 164]. Крім того, що стосується використання ним іноземних джерел, досліджено, що Ян Длугош “пристосовував” їх до своєї праці. Його завданням було з однієї сторони висвітлити історію сусідів, але при цьому не перебільшити обсяг цих повідомлень порівняно до “польських”. Тому запозичені з іноземних джерел свідчення “Анналів” суттєво zdeформовані [14, s. 107]. Втім, у нашому випадку вони варті спеціального аналізу.

Із 12 томів роботи у 3–8 частинах значна увага присвячена історії Русі, втім її відноси́нам з половцями, а також, в дещо меншій кількості, життю кунанів (sic!) в Угорському королівстві. У статті поставлено за мету дослідити походження “половецько-куманських” повідомлень “Анналів”, зіставивши інформацію Я. Длугоша з іншими джерелами. Шляхом компаративного аналізу варто визначити ступінь цінності його твору до вивчення половецької історії у країнах Центрально-Східної Європи.

Польським дослідником Станіславом Соліцьким (*Stanisław Solicki*, 1964) статистично підраховано кількість “іноземних” повідомлень Я. Длугоша. Із загального числа його 3615 записок 1431 присвячено сусідам. Друге чільне місце після чехів відведено історії угорців (264 повідомлення, у відсотках – 7,3% з усього тексту або 18,4% відносно іноземних повідомлень). “Руські” нотатки посідають сьоме місце – 135 згадок (3,7% з усього тексту, 9,4% – з іноземних) [15, s. 6; 14, s. 109]. Нами виділено загальну кількість згадок половців-кунанів у “Анналах” Я. Длугоша – їх всього 46 (1,9% від усього тексту чи 3% від кількості іноземних згадок, з них лише одна під 1081 р. стосується половців та Польщі). З них “куманських” відомостей до угорської історії – 9 (0,25% від усього тексту або 0,6% – іноземних згадок) та 37 “половецько-руських” (1% від усього тексту і 2,6% – іноземних повідомлень).

Визначити джерела цих 46 записів не складно. Так, проблема походження інформації длугошевих “Анналів” викликає дискусію в історіографії не одне десятиліття. Відомо, що автор користувався не лише польськими, а й з іноземними джерелами. Серед них, зокрема, були якісь невідомі літописи. Я. Длугош спеціально вчився “руської” мови при написанні відповідних частин праці задля її довершенішого вигляду. Про це він сам зауважив у вступі, додаючи, що почав вчити “руську” мову вже в поважному віці, “маючи сиву голову” (“*Unde et ob eam rem cano iam capite ad perdiscendum literas Ruthenas me ipsum appuleram, quatenus historie nostre series crassior redderetur*”) [4, p. 62; 7, s. 77].

Ще наприкінці XIX ст. польський історик Александр Семкович (*Aleksander Semkowicz*, 1850–1923) вважав, що джерелами “руських” (відповідно й “русько-половецьких” – *I. T.*) повідомлень історика XV ст. до 1112 р. був літопис Нестора, впродовж 1117–1239 рр. – літописи його продовжувачів, зокрема – Лаврентіївський, Троїцький та Радзивіловський, а після 1239 р. – літопис, “близький Іпатіївському та Волинському зводам” [13, s. 53–54]. Окремо дослідник виділив групу повідомлень про Русь, котрі не знайшли відображення у літописах, і назвав це невідоме джерело “*Перемисььким*” літописом [13, s. 53].

Російський дослідник літописання Олексій Шахматов (1864–1920) вважав, що з точністю вказати на звід, котрий став джерелом “руських” відомостей Я. Длугоша неможливо, однак беззаперечним визнавав започаткування з цього зводу ряду московських і новгородських літописів. Цим джерелом він назвав Загальноруський літописний звід 1493 р., на основі котрого писалися й інші наративи, тому значна частина статей Я. Длугоша віддзеркалюється в основних руських літописах [27, с. 247]. О. Шахматов погоджувався з А. Семковичем, що невідомі літописам повідомлення бралися з неучілилого джерела, котре назвав “*Галицьким*” літописом, вважаючи його найдавнішим зводом [27, с. 253]. При цьому російський історик виключив можливість використання Я. Длугошем інших джерел з історії Русі XII–XIII ст., окрім названих зводу 1493 р. та Галицького літопису [27, с. 249]. О. Шахматов вважав, що попри подібність у деяких місцях текстів польського автора з руськими наративами, автор фізично міг вжити не більше 3–4 літописів [27, с. 246].

Учень А. Шахматова Євгеній Перфецький (*Evgenij Perfeckij*, 1888–1947) також вважав, що польський хроніст використав якийсь власний літописний текст, назвавши його слідом за А. Семковичем “*Перемисььким*” [12, s. 24]. Радянський джерелознавець Михайло Тихомиров (1893–1965) в результаті порівняння повідомлень Я. Длугоша з не узгодженими між собою літописами дійшов висновку про існування у нього південноруського джерела київського походження з “особливою традицією”, давнішого за “*Повість временних літ*” (далі – ПВЛ) і Новгородський I літопис [26, с. 235]. Радянський історик Юрій Лимонов (1933–2006) зазначав, що джерело Я. Длугоша близьке до Московського зводу 1480 р. за текстом і стилем, але не ідентичне йому. Тому вчений припустив, що через “*Анналі*” до нас дійшов не учілилий, датований 60-ми рр. XV ст., звід. Іншим руським джерелом польського хроніста, згідно Ю. Лимонова, був якийсь західноруський літопис [23, с. 10–11]. Російський дослідник Борис Клосс (* 1933) писав, що до середини XII ст. основним джерелом для Я. Длугоша був південноруський літопис, близький Іпатіївському. Аж до початку XIII ст. в “*Анналах*” простежується ряд відомостей, аналогічних чи близьких Лаврентіївському; “читається” зв'язок із Радзивіловським літописом та рядом Новгородсько-Софійських. У результаті дослідження, історик констатував наявність у руках Я. Длугоша двох руських літописів: Південноруського зводу першої третини XIII ст., відредагованого в інтересах смоленських князів, та Смоленського літописного зводу, в основу котрого лягли Радзивілівський та Софійський [20, с. 47–52].

Польський дослідник Ян Домбровський вважав, що Я. Длугош користувався початковою редакцією ПВЛ та Лаврентіївським літописом, а складність його ідентифікації пов'язана з тим, що руські наративи він використовував побіжно, не розумів їхньої хронології, а тому помилково комбінував повідомлення літописів [3, s. 226]. Однозначно відповісти, котрим руським джерелом користувався польський історик XV ст. історикам досі не вдалося, однак схожість інформації, а в деяких випадках навіть ідентичність його текстів з літописами свідчить про використання ними спільного джерела (див. таблицю № 1).

“Угорські” (відповідно “угорсько-куманські” – *I. T.*) записки Я. Длугоша, на думку А. Семковича, походили з “*Угорсько-польської хроніки*” (“*Chronicon Hungarico-Polo-*

nicum”), але головним його джерелом була неучілена хроніка, практично дослівно переписана Іоанном Турочі (*Johannes de Thurocz*, 1435–1488) та автором “Хроніки з Буді”, теж відомих авторів [13, s. 63]. Я. Домбровський зазначив, що з угорських джерел він користувався не збереженим давнім протографом угорських хронік, а також “Житієм Святого Стефана” та вже згаданою “Угорсько-польською хронікою” [3, s. 228].

При зіставленні “куманських” записок Я. Длугоша з іншими джерелами, нами виявлено подібність його повідомлень з “Композицією угорських хронік XIV ст.” (“*Chronici Hungarici composition saeculi XIV*”) та дещо пізніше написаними угорськими “Хронікою з Буді” й “Хронікою Угорців” І. Турочі (“*Chronica Hungarorum*”). Інші ж деякі відомості співпадають з польськими “Анналами Траски” (“*Rocznik Traski*”) та “Чеською хронікою Пулкави” XIV ст. (“*Pulkavy Kronika Ceska*”) (див. таблицю № 2).

Обмежений обсяг статті не дозволяє детально зіставити усі “половецько-куманські” згадки Я. Длугоша з іншими джерелами, тому результати аналізу наведено в таблиці № 2. Як видно, інформація не у всіх записках тотожна. Зіставлення показує, що ряд повідомлень мають суперечливе походження, можливо – наслідок допущеної при переписуванні помилки. Суть суперечностей – у приписуванні половцям невластивого їм союзницького ставлення до різних ворогуючих сторін. Воно наче присутнє і в Я. Длугоша, і в літописах, де при цьому однаково передано перебіг події. Часом польський історик XV ст. нотує половців у битвах, факти чого літописцям не відомі і т. п. Однак, разом з тим здебільшого можна говорити саме про однакове походження повідомлень як для “Анналів”, так і руських наративів, що, відповідно, послаблює автентичність повідомлень Я. Длугоша. Ті за своєю інформативністю не вносять суттєво нових відомостей. При цьому свідомі чи несвідомі помилки й домисли автора дозволяють певною мірою “зануритися” у його світогляд та світосприйняття станом XV ст., принаймні частково зрозуміти ставлення до кочівників, про котрих, на нашу думку, мало знав достеменно. Припускаємо, що йому, на відміну про походження татар, не було відомо про термінологічну тотожність та племінну спорідненість “куманів” з “половцями”. Про це свідчить відсутність плутанини етнонімів “половці” й “кумани” при застосуванні в першому випадку при описі “русських” подій, в іншому – “угорських” [6, p. 81; 10, s. 101].

Однак, “Анналі” Я. Длугоша подекуди містять згадки, цінність котрих значно вища. Йдеться про повідомлення, аналогів котрим не вдалося віднайти в жодному іншому джерелі. Ще наприкінці XIX ст. німецький дослідник польських хронік Генріх Зейсберг (*Henryk Zeissberg*, 1838–1899) зазначив, що той “користувався з нотаток, на сьогодні не відомих анналів”, хоча й не сказав, яких саме [16, s. 140–142]. Пізніше А. Семкович на цій підставі згрупував усі відомості Я. Длугоша, джерела котрих залишилися не встановленими [13, s. 42–50].

Спробу реконструкції найоб’ємнішого невідомого джерела здійснив наприкінці XX ст. польський історик Герард Лябуда (*Gerard Labuda*, 1916–2010), назвавши його “Втраченою хронікою” (“*Zaginiona Kronika*”). Згідно висновків дослідника, ряд повідомлень Я. Длугоша датованих 1182–1260 рр., не відображені в жодних інших наративах, той почерпнув саме із цієї хроніки, авторство якої мало б належати краківському братові-домініканцю Вінцентію з Кельчи (*Vincentius de Kielcza*, 1200–1262) [11, s. 164–171]. Більшість повідомлень “Втраченої хроніки” стосується подій першої половини XIII ст. у так званій Малій Польщі (*Polonia Minor*) і відносин місцевих князів з Руссю й Угорщиною [11]. Дослідження, запозичених Я. Длугошем із цього наративу “половецьких сюжетів”, можуть допомогти побачити ще одне на сьогодні не збережене джерело інформації про *itago* степовиків у середньовічній Малій Польщі, втім передане “Анналами”.

Серед ймовірно запозичених із “Втраченої хроніки” Я. Длугошем “половецьких” епізодів, розміщений у шостій книзі “Анналів” фрагмент, датований 1208 р. Автор по-

відомляє про вступ руського князя Мстислава Мстиславовича, неслухно названого Удатним (1180–1228) до Галича разом із половцями [5, p. 205; 9, s. 255] та загибель під стінами галицького замку невідомого жодному руському літописцеві половецького хана Мічєєвича [5, p. 205; 9, s. 255]. Згідно Я. Длугоша, кочівники тоді заради помсти багатьох четвертували, спалили, покалічили, позабирали в полон: “Коли під час битви загинув половецький хан Мічєєвич, половці заради помсти нанесли багато нещастя Галицькій землі. Частину четвертували, інших вбили, спалили і покалічили, багато забрали назавжди до полону” (“*In cuius oppugnatione dum Polowczonum dux Miczeyewicza superne occisus est, in ducis autem sui ulcionem Polowczi multa et execranda mala Haliczien sium terre intulerunt, scindendo quosdam Halicziensium in quatuor partes, ceteros occidendo, exurendo, mutilando et plurimos in perpetuam abducendo servitutem*”) [5, p. 205; 9, s. 255]. Хроніст до дрібниць розповів про дії половців у Галичі, військо яких, за його словами, вдвічі переважало за кількістю союзні війська угорців та поляків [5, p. 205; 9, s. 258].

Цей пасаж не відображений в літописах. Ще М. Грушевський вважав, що Мстислав здійснив два походи на Галич, перший з яких не висвітлено руськими джерелами [18, с. 35]. За словами Г. Лябуди, для цілого ряду згадок Я. Длугоша, втім повідомлення 1208 р., властивими є головні герої угорці й поляки, а Галицька земля – лише театр військових подій [11, s. 53]. Повертаючись до імені згаданого ним хана Мічєєвича (*Miczeyewicz*), не викликає підозри його вживання в типовому для літописання руському: частка слова “-евич” в писемній традиції східного слов’янства означала належність до роду, ім’я, патронім. Тобто Мічєєвич – “син Мічєя” (“*Micze*”). “Композиція Угорських хронік XIV ст.” 1290 роком нотує вбивство палатина “*Mize*” (“*Myze, Mirze*”) [1, p. 474]. Однак, навіть припущення існування зв’язку між цими іменами не дає відповіді на питання про джерело інформації для Я. Длугош в даному конкретному випадку. Не виключено, що рід Мічєя був відомий і на Русі, і в середньовічній Угорщині, хоча й не занотований у джерелах XIII ст.

Можливо, повідомлення, наведені Я. Длугошем, кореспондуються з інформацією Іпатіївського літопису про події 20-х рр. XIII ст. В цей час половці неодноразово фігурують у війську Мстислава Мстиславовича, як зокрема, в подіях 1217 (1220) р. при спробі князя Данила Романовича (1201–1264) за допомогою свого тестя захистити Волинь від ворожих нападів: “не бѣ бо има помощи ни ѿ кого же развѣ ѿ Ба дондеже приде Мьстиславъ с Половци” [19, стб. 736]. Успішність дій зятя спричинила подальшу організацію князем Мстиславом походу проти угорців на Галич. Описуючи хід кампанії, літописець епізодично згадував й половців. На цьому тлі ми погоджуємося з думкою українського вченого Олександра Головка (* 1952) про таку “скупість” “половецьких сюжетів”, адже літописця головню цікавили дії руських князів [17, с. 64]. І це зрозуміло. Адже згідно висновків Миколи Котляра (* 1932), головною ідеєю Галицько-Волинського зводу була апологія князівської влади Романовичів, та їхня боротьби з внутрішніми та зовнішніми ворогами [21, с. 6].

Однак, маємо підстави вважати, що половці брали безпосередню участь в облозі і штурмі князем Мстиславом Галича 1219 р. Хоча літописець безпосередньо при захопленні міста їх не нотує (“и побѣдившоу же Мьстиславоу поиде к Галичю бившимъ же сѧ имъ в врата граднаѧ”) [19, стб. 738], він згадує номадів у сутичці з військами угорського воеводи Філі [19, стб. стб. 737], котрого “король Галичини” Коломан (*Colomatus*, 1208–1241) відправив назустріч військам, що підбиралися до міста [19, стб. 737; 24, с. 249; 25, с. 203].

Воскресенський літопис під 1220–1221 рр. також засвідчує участь половців у поході князя Мстислава на Галич, акцентуючи, що після полуденної облоги міста ті “[...] разыдошися по земли воевать, и много зла сотвориша, городы и села пожгоша, и много полонъ вземше поидоша” [22, с. 128]. У Я. Длугоша вищенаведені події літописів внесені до “Анналів” та датовані 1209 р. Авторів було властиво проставляти хро-

нологію на свій розсуд [13, s. 13]. Він, зокрема повідомив про прихід на Русь угорського короля разом з князем Лешком Білим (*Lesthko Albus*, 1186–1227), про перебіг битви під Галичем, де Мстислава Мстиславовича підтримали половці, військо котрих “вдвічі перевищувало” польсько-угорські сили, та про ув’язнення Коломана [5, p. 257–261; 9, s. 206–209].

Характерно, що Я. Длугош багато уваги приділив ходу битви угорсько-польських сил з русько-половецькими військами під містом, про що скупо свідчать літописи, водночас не наводячи жодних свідчень про інші тогочасні події на Русі [5, p. 257–261; 9, s. 206–207; 19, стб. 736–738]. Відтак джерело занотованих подій для польського хроніста походило не з володінь Рюриковичів, а з протилежної воюючої сторони. Польський автор повідомив, що після полонення угорського воєводи, “угорці впали духом, а половці вирізали їх всюди, бо ті не мали можливості ні воювати, ні втекти, бо русь і половці оточили їх” (“*Pallatino enim capto Hungari et Haliczienses animos remiserant passimque a Polowczis trucidabantur, quoniam neque dimicandi neque fugiendi illis poterat esse facultas, Ruthenis et Polowczis undique circumfusus*”) [5, p. 207; 9, s. 259]. Помітно, що автор віддає номадам вирішальну роль у розгромі угорців, тоді як літопис в цьому контексті степовиків навіть не згадав [19, стб. 737]. Припускаємо, що “половецькі” сюжети Я. Длугоша, датовані 1208–1209 рр. торкаються подій, відображених Іпатіївським літописом 1219–1221 рр. Отже, інформація, одержана ним із “*Втраченої хроніки*” зі змістового погляду суттєво доповнює літописні дані.

В результаті аналізу 46-ти “половецько-куманських” записок “*Анналів*” Яна Длугоша нами встановлено, що 33 з них перегукуються з руськими літописами, 5-ро – кореспондуються з угорським джерелом, 2 взяті з “*Чеської хроніки Пулкави*”, 2 – із “*Втраченої хроніки*”, 2 – із польського історіописання XII–XIII ст., 2 – з “*Рочника Траски*” XIV ст. (таблиця № 2). Відповісти однозначно, чи користувався автор безпосередньо декотрими з них (чи з не уцілілих наразі протографів або інших списків) складно. Достеменно зрозумілою є спільність інформації перелічених наративів та “*Анналів*”, що у свою чергу суттєво применшує цінність праці польського автора, як автентичного, у даному конкретному випадку, джерела. Його творець слабо орієнтувався у походженні та історії половців-куманів.

Виняток становлять лише унікальні короткі за змістом повідомлення “*Втраченої хроніки*”, аналоги котрим не “читаються” ніде інде. Тому, розглядаючи “*Анналі*” як джерело до історії номадів, слід враховувати, що основний матеріал з цієї теми скомпільований, містить перекручені й додумані Я. Длугошем свідчення, які підкреслюють поверховість його знань про досі невідомий йому народ, не так часто занотований на сторінках праць попередників.

Таблиця 1

Приклади аналогії текстів про половців у Іпатіївському літописі та “*Анналах*” Яна Длугоша

Іпатіївський літопис	“ <i>Анналі</i> ” Яна Длугоша
“Придоша Половци первое на Руськую землю воевать Всеволодъ же изыиде противу имъ мѣца феврала въ вѣднѣи и бившимъса имъ побѣдиша Всеволода и воевавшѣ ѿидидоша И се бысѣ первое зло на Руськую землю ѿ поганыхъ безбожныхъ врагъ бысѣ же князь ихъ Сокаль”	“ <i>Gentiles et barbari, vocati Polowczy, veniunt hostiliter contra Wszewoldum duces Russie de Pereaslaw et initocertamine vincunt Wszewoldum et exercitum eius [secund di Februarii], obtentaque Victoria cum duce suo dicto Szekal crudelissima vactacione in ducatum suum grassantur. [Nec autem clades primarium fuit malorum, que tunc primum et expost passa est terra Russie a Polowczis]</i> ”.

“И великии Бѣ вложил жалость великую оу Половцѣ и страхъ нападе на на и трепеть ѿ лица Русьскихъ вои и дрѣмахусамѣ и конемъ ихъ не бѣше спѣха оуногахъ . Русь же с весельемъ на конихъ и пѣши потекоша к нимъ Половци же видивше оустремленье Руское на са недоступивше погѣгоша передь Рускыми князи наши же погнаша сѣкуще æ”	“ <i>Immisit Divinitas pavorem etterrorem in illos, et occupati trepidacione et pavore, antequam in congressum cum Ruthenis venirent, non ipsi modo, sed et equi eorum cespitare memoremque quendam pre se ferre ceperunt. Ruthenis econtra ordinate et cum magna alacritate, equis etiam eorum in leticiam effuses ad prelium prodeuntibus Polowczy solo eorum conspectu perculti et debellati, pugna ommissa,terga vertunt</i> ”
“И вѣставъ Бонакъ ѿѣха ѿ рати и поча выти вольчьски и ѿвыса ему волкъ и начаша мнози волци выти Бонакъ же приѣха повѣда Давыдови æко побѣда”	“ <i>Et ululate edito lupis concurrentibus et vicissitudinarium ululatum reddentibus Bonyak ad suos in castra reverses, armati illos et certam sperare ex signo, quod ex luporum ululate acceperat, iubet victoriam</i> ”
“Половци же вжасошася ѿ страха . не възмогаша и стага поставити . но побѣгоша хватаючи конии”	“ <i>Qui timore grandi consternati neque acies constituere aut expedire neque in ordines ire poterant</i> ”

Таблиця 2

Перелік “половецько-куманських” записок Яна Длугоша та їхні відповідники в інших джерелах

№ з/п	Рік повідомлення Яна Длугоша	Ті ж події в інших джерелах
1.	997 р.	6500 (992) р. Лаврентіївський літопис 6501 (993) р. Іпатіївський літопис
2.	1009 р.	6526 (1018) р. Іпатіївський та Лаврентіївський літописи
3.	1058 р.	6569 (1061) р. Іпатіївський та Лаврентіївський літописи
4.	1059 р.	6576 (1069) р. Іпатіївський та Лаврентіївський літописи
5.	1076 р.	6586 (1078) р. Іпатіївський літопис
6.	1077 р.	6587 (1079) р. Іпатіївський літопис
7.	1081 р.	1086 р. “Композиція угорських хронік XIV ст.”, “ <i>Хроніка з Буди</i> ”, “ <i>Хроніка Угорців</i> ” І Турочі,
8.	1081 р.	6600 (1092) р. Іпатіївський літопис
9.	1085 р.	6601 (1093) р. Іпатіївський та Лаврентіївський літописи
10.	1087 р.	6602 (1094) р. Іпатіївський та Лаврентіївський літописи
11.	1089 р.	6603 (1095) р. Іпатіївський та Лаврентіївський літописи
12.	1091 р.	6604 (1096) р. Іпатіївський та Лаврентіївський літописи
13.	1094 р.	6605 (1097) р. Іпатіївський літопис

Продовж. табл. 2

14.	1094 р.	6607 (1099) р. Іпатіївський літопис
15.	1100 р.	6609 (1101) р. Іпатіївський та Лаврентіївський літописи
16.	1101 р.	“Польська хроніка” Галла Аноніма, “Польська хроніка” Вінцентія Кадлубка
17.	1103 р.	6610 (1102) р. Іпатіївський літопис
18.	1106 р.	6612 (1104) р. Іпатіївський літопис
19.	1107 р.	6614 (1106) р. Іпатіївський літопис
20.	1112 р.	6619 (1111) р. Іпатіївський літопис
21.	1126 р.	6634 (1126) р. Іпатіївський літопис
22.	1139 р.	6644 (1136) р. Іпатіївський літопис
23.	1154 р.	6660 (1152) р. Іпатіївський та Лаврентіївський літописи
24.	1158 р.	6662 (1154) р. Іпатіївський літопис
25.	1170 р.	6676 (1168) р. Іпатіївський літопис
26.	1171 р.	6677 (1169) р. Лаврентіївський літопис
27.	1182 р.	“Польська хроніка” Вінцентія Кадлубка, 1182 р. “Великопольська хроніка”
28.	1184 р.	6685 (1177) р. Іпатіївський літопис
29.	1194 р.	6692 (1184) р. Іпатіївський літопис, 6693 (1185) р. Лаврентіївський літопис
30.	1194 р.	6693 (1185) р. Іпатіївський літопис, 6694 (1186) р. Лаврентіївський літопис
31.	1198 р.	6703 (1195) р. Лаврентіївський літопис
32.	1202 р.	6711 (1203) р. Лаврентіївський літопис
33.	1205 р.	6713 (1205) р. Лаврентіївський літопис
34.	1208 р.	“Втрачена хроніка” XIII ст.
35.	1209 р.	“Втрачена хроніка” XIII ст.
36.	1212 р.	6731 (1223) р. Лаврентіївський літопис, 6732 (1224) р. Іпатіївський літопис
37.	1218 р.	6736 (1228) р. Іпатіївський літопис
38.	1225 р.	6743 (1235) р. Іпатіївський літопис
39.	1252 р.	“Чеська хроніка Пулкави” XIV ст.
40.	1253 р.	“Чеська хроніка Пулкави” XIV ст.
41.	1281 р.	1281 р. “Рочник Траски”, 1285 р. “Композиція угорських хронік XIV ст.”, “Хроніка з Буди”
42.	1282 р.	1282–1283 рр. Іпатіївський літопис, 1285 р. “Рочник Траски”
43.	1282 р.	1262 р. “Композиція угорських хронік XIV ст.”, 1270 р. “Хроніка з Буди”
44.	1285 р.	1285 р. “Рочник Траски”
45.	1285 р.	1285 р. “Хроніка з Буди”
46.	1291 р.	1290 р. “Хроніка з Буди”

1. *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV* / [praef., textum rec., annotat. A. Domanovszky // *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* (далі – SRH): in 2 v. / [edendo opera praefuit I. Szentpétery.] – Budapestini : Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica in partem impensarum venientibus Typographiae Reg. Universitatis Litter. Hung. Sumptibus, 1937. – V. 1. – 217–506 p.

2. Bobrzyński M. Jan Długosz. Jego życie i stanowisko w piśmiennictwie / M. Bobrzyński, S. Smolka. – Kraków : PAU, 2015. – 348 s.
3. Dąbrowski J. Dawne dziejopisarstwo polskie : do roku 1480 / J. Dąbrowski. – Wrocław : PAN, 1964. – 267 s.
4. Ioannis Dlugossi. Annales seu cronicae incliti regni Poloniae / Dlugossi Ioannis. – Lib. 1–2 / [ed. Curavit et scripsit I. Dąbrowski ; textum recensuit atque praefatione instruxit V. Semkowicz-Zaremba ; comment. conferunt C. Pieradska, B. Modelska-Strzelecka]. – Varsaviae : PWN, 1964. – 466 p.
5. Ioannis Dlugossi. Annales seu cronicae incliti regni Poloniae / Dlugossi Ioannis. – Lib. 5–6 / [consilium ed. S. Budkowa et al. ; textum recensuit Danuta Turkowska ; comment. confecit. C. Pieradska]. – Varsaviae : PWN, 1973. – 431 p.
6. Ioannis Dlugossi. Annales seu cronicae incliti regni Poloniae / Dlugossi Ioannis. – Lib. 7–8 / [consilium ed. S. Budkowa et al. ; textum recensuit et ed. curavit D. Turkowska ; comment. confecit C. Pieradzka]. – Varsaviae : PAU, 1975. – 431 p.
7. Jan Długosz: jego życie i stanowisko w piśmiennictwie / M. Bobrzyński, St. Smolka. – Kraków : PAU. – 2015. – 348 s.
8. Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego / J. Długosz ; [red. i wstępem opatrzył J. Dąbrowski ; tekst łac. ustaliła i przedm. zaopatrzyła W. Semkowicz-Zarembina ; koment. do tekstu pol. oprac. K. Pieradska i B. Modelska-Strzelecka ; tekst pol. przejrzał M. Plezia]. – Warszawa : PWN, 2009. – Ks. 1–2. – 448 s.
9. Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego / J. Długosz ; [kom. red.: Z. Kozłowska-Budkowa et al. ; oprac. tekstu łac.: D. Turkowska, M. Kowalczyk ; przekł. na jęz. pol. J. Mrukówna ; red. i koment. K. Pieradska]. – Warszawa : PWN, 2009. – Ks. 5–6. – 398 s.
10. Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego / J. Długosz ; [kom. red. : Z. Kozłowska-Budkowa et al. ; oprac. tekstu łac.: D. Turkowska i M. Kowalczyk ; przekł. na jęz. pol. J. Mrukówna ; red. i koment. K. Pieradzka]. – Warszawa : PAU, 2009. – Ks. 7–8. – 423 s.
11. Labuda G. Zaginiona kronika z pierwszej połowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza: próba rekonstrukcji / G. Labuda. – Poznań : Wyd-wo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, 1983. – 308 s.
12. Perfeckij E. Historia Polonica Jana Długosze a ruske letopisectvi / E. Perfeckij. – Praga : Nákladem Slovanského ústavu-v komisi nakladatelství 'Orbis, 1932. – 120 s.
13. Semkowicz A. Krytyczny rozbiór Dziejów polskich Jana Długosza : do roku 1384 / A. Semkowicz. – Kraków : NAU, 1887. – 406 s.
14. Solicki S. Metoda pracy nad dziejami obcymi w Annales Poloniae / S. Solicki // *Studia Źródłoznawcze*. – 1977. – T. XXII. – S. 105–109.
15. Solicki S. Źródła Jana Długosza do problematyki czeskiej / S. Solicki. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973. – 129 s.
16. Zeissberg H. Dziejopisarstwo polskie wieków średnich / H. Zeissberg. – Warszawa : Skład Główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa, 1877. – T. 2. – 304 s.
17. Головка О. Б. Половецький фактор у політичному розвитку Південно-Західної Русі (остання третина XII – перша половина XIII ст.) / О. Головка // *Східний світ. The world of Orient*. – К., 2004. – № 1. – С. 60–72.
18. Грушевський М. Історія України-Руси : у 11 т., 12 кн. / М. Грушевський. – К. : Наук. думка, 1992. – Т. 3. – 1993. – 592 с.
19. Іпатьевская летопись // ПСРЛ ; [с предисл. Б. Клосса]. – М. : АРК, 1998. – Т. 2. – Изд. 5. – 938 стб.
20. Клосс М. Б. Русские источники I–VI книг *Анналов Яна Длугоша* / М. Клосс // *Древняя Русь в “Польской истории” Яна Длугоша* / [ред. Н. Щавелева]. – М. : Памятники исторической мысли, 2004. – С. 47–52.
21. Котляр Н. Ф. Идеино-политическое кредо Галицко-Волынского свода / Н. Котляр // *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. – 2005. – № 4. – С. 5–13.
22. Летопись по Воскресенскому списку // ПСРЛ. – М. : АРК, 2001. – Т. 7. – 260 с.
23. Лимонов Ю. А. Культурные связи России с европейскими странами в XV–XVII вв. : автореф. на соискание уч. степени д-ра / Ю. А. Лимонов. – М. : Изд-во АН СССР, 1978. – 37 с.
24. Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси / В. Пашуто. – М. : Наука, 1968. – 474 с.
25. Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси / В. Пашуто. – М. : Изд-во АН СССР, 1950. – 332 с.
26. Тихомиров М. Н. Русский летописец в “Истории Польши” Яна Длугоша / Н. Тихомиров // *Исторические связи России со славянскими странами и Византией*. – М. : Наука, 1969. – С. 226–238.
27. Шахматов А. Разыскания о русских летописях / А. Шахматов. – М. : Академический Проект ; Жуковский ; Кучково Поле, 2001. – 880 с.

Стаття посвячена походженню повідомлень о половцев-куманов в "Анналах" польського наратора XV в. Яна Длугоша. Исследована связь информации компиляции автора с другими средневековыми источниками. Определена ценность длугошевых свидетельств для изучения истории половцев, а также их взаимоотношений с Русью, Венгрией и Польшей.

Ключевые слова: половцы, куманы, Ян Длугош, источник, связь, летопись, "Исчезнувшая хроника".

The article is focused on the origins of the reports about Polivtsi-Cumans, which appears in the "Annales" written by John Dlugosh. Analyzed connection between facts given in compilation and other medieval sources. Confirmed usefulness of information provided by Dlugosh for studying history of Polovtsi and their relationship with Rus', Hungary and Poland.

Keywords: Polovtsi, Cumans, John Dlugosh, source, connection, chronicle, "The Lost Chronicle".

УДК 94 (100): 94 (477.83/.86): 614.885
ББК 63.0

Олег Олійник

ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ОКУПОВАНІЙ РОСІЙСЬКОЮ АРМІЄЮ ТЕРИТОРІЇ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ

У статті висвітлено діяльність організації Червоного Хреста на територіях Галичини, які були захоплені російською армією в період Першої світової війни (1914–1918 рр.). Проаналізовано історичні умови роботи цієї організації, висвітлено заходи здійснені Червоним Хрестом для вирішення проблеми медичного і гуманітарного забезпечення місцевого населення, біженців та російських військ Південно-Західного фронту.

Ключові слова: Галичина, Червоний Хрест, Південно-західний фронт, біженці, госпіталі, етапні лазарети, рухомі лазарети.

Перша світова війна, що характеризувалася небаченою до того кількістю людських жертв і масштабами руйнувань викликала потребу організації надання медичного і гуманітарного забезпечення у значно більших, ніж під час попередніх військових конфліктів обсягах. Надання такої допомоги потребували, як військові на фронтах, так і мирне населення. Ці проблеми також постали і на захоплених російською армією територіях Галичини. Однією з перших організацій, що намагалася вирішити такі питання був Червоний Хрест.

Ця проблематика в означених хронологічних і територіальних рамках є не достатньо висвітлена в історичних працях. Проте, слід відзначити ряд досліджень сучасних істориків присвячених діяльності Російського Товариства Червоного Хреста в період Першої світової війни в цілому та окремим аспектам його роботи. Серед них, зокрема, статті В.О. Ореховського "Діяльність Російського Червоного Хреста по організації медичної, харчової та санітарно-епідемічної допомоги пораненим військовим у роки Першої світової війни (1914–1918 рр.)" [12], "Російське Товариство Червоного Хреста та допомога цивільному населенню у роки Першої Світової війни (1914–1918 рр.)" [14], "Російське Товариство Червоного Хреста та медико-соціальна реабілітація жертв Першої Світової війни" [15], "Діяльність Російського Товариства Червоного Хреста у 1917–1921 рр." [13] і "Діяльність Російського Товариства Червоного Хреста по евакуації поранених та хворих з передових позицій у роки Першої світової війни (1914–1918 рр.)" [11] та дисертаційні дослідження О. В. Чистякова "Організаційний устрій і діяльність Російське Товариство Червоного Хреста в роки Першої Світової війни (1914–1918 рр.)" [21] і В. О. Соколової "Російське Товариство Червоного Хреста (1876-1918 рр.)" [18].

Ще до початку бойових дій на територіях прилеглих до Галичини російське військо командування сформувало проти Австро-Угорщини Південно-Західний фронт, який мав довжину понад 400 кілометрів. Головнокомандувачем арміями Південно-Західного фронту було призначено командувача Київського військового округу М.І. Іванова [4].

У роки Першої світової війни Головне управління Червоного Хреста (далі – РТЧХ) розгорнуло систему головноуповноважених при фронтах. Проте вони координуючи діяльність лікувально-шпитальних підрозділів в зоні своєї відповідальності, підпорядковувались військовому командуванню [18, с.52]. На Південно-Західному фронті організація Російського Товариства Червоного Хреста була найбільш чисельною. Тут наприкінці вересня 1914 року у розпорядженні головноуповноваженого Б. Є. Іваніцького знаходилися такі медико-санітарні заклади: 25 госпіталів, 17 етапних і 16 рухомих лазаретів, 2 спеціальних і 6 передових загонів, а на 10 січня 1915 року кількість формувань Червоного Хреста у цьому районі збільшилася до 36 госпіталів, 43 етапних і рухомих лазаретів та 14 передових загонів [12].

О.В. Чистяков у своєму дисертаційному дослідженні стверджує, що серед цих польових установ РТЧХ етапні госпіталі виявились більш пристосовані для фронту. Він зазначає, що всього за період 1914–1915 рр. був сформований і працював на театрі військових дій 61 етапний лазарет, з яких на Південно-Західному фронті – 19. Це відносно компактні за розмірами лікувальні установи, які були розраховані на 50 ліжок. Завдяки вчетверо меншому ніж у госпіталі кількості майна і персоналу, етапні лазарети не мали таких ускладнень з розміщенням і тому часто заміняли госпіталі. У зв'язку з цим зазвичай в етапних лазаретах збільшували кількість місць до 300 ліжок, при наявності тільки відносно невеликої кількості штатних службовців [21].

У другій половині 1914 – на початку 1915 рр. розпочалось масове впровадження санітарних потягів. До кінця 1914 р. було сформовано 11 військово-санітарних потягів. З них 6 були призначені для Південно-Західного фронту [18, с.186]. Зокрема на прохання військового міністерства у Південно-Західному районі були сформовані в майстернях Галицьких залізниць 2 поїзди-лазні. Вони призначалися не стільки для поранених, скільки для військових команд. Завдяки наявності захоплених у австрійців вагонів-льодовиків, цілком придатних для такого роду формування, кожний поїзд-лазня обійшовся досить дешево. До його складу входили: 1) вагон-казан; 2) вагон-мильня та парна, пристосовані з вагонів-льодовиків австрійського типу, вагон цей був розділений капітальною перегородкою на дві половини і вкритий оцинкованим залізом; 3) вагон-роздягальня, з'єднаний з мильною та парною утепленою гармонією; 4) вагон-цейхгауз, звідти нижчим чинам видавалася свіжа білизна і верхній одяг, якщо вони їх потребували; 5) вагон-дезінфекційна камера, де проходили дезінфекцію небезпечний у санітарному відношенні верхній одяг та білизна; 6) вагон для персоналу 4-го класу. Вартість обладнання кожного такого поїзда визначалася сумою в 2000 крб., що було досить не багато у порівнянні з користю, яку приносили подібні поїзди [12].

Один з російських військових лікарів так описував роботу свого санітарного поїзда: "...наш санітарний поїзд прибув вночі в галицьке містечко Б... і вночі ж ми стали грузитись. В моєму віданні (я ...одним із молодших лікарів поїзду) перебуває 4 вагони на 213 людей. Для цих вагонів я зобов'язаний особисто відібрати поранених і хворих, розмістити; потім сам я їх лікую, перев'язую і оперую, якщо прийдеться. Сестри і фельдшери тільки допомагають..." [8].

Поширення такого типу надання медичної допомоги в Галичині було пов'язане з ситуацією на фронті. Маневровий характер військових дій вимагав більшої рухомості медичних закладів РТЧХ. Між тим, прибуття госпіталів на передові позиції викликало великі труднощі, тому що їх не було де розміщувати, а на узгодження цього питання з Головним начальником постачання того чи іншого фронту витрачалося дуже багато часу. Тому вони відправлялися в райони уповноважених без вказівки місця призначення. Бюрократична тяганина, постійно змінювані накази військових призводили до того, що деяким госпіталям взагалі доводилося чекати у вагонах. Негативно впливала на діяльність госпіталів також їх недостатня мобільність. Це пояснювалося як малою

пропускною можливістю російських залізниць, так і обмеженою кількістю залізничних вагонів [12].

О.О.Брусилов (на той час командувач 8-ї армії Південно-Західного фронту) зазначав: “Уже на самому початку війни, коли наша армія швидко просувалася вперед, мене дуже бентежив її тил і зв’язок, який необхідно було підтримувати штабу армії як із передовими підрозділами, так і зі штабом фронту. Тилові установи не зовсім було сформовано, автомобілів дуже мало, іншого транспорту й телеграфних колон недостатньо; що ж до санітарної частини, то вона перебувала у самому зародку, і під час перших битв становище було дуже важким... Довелося мені самому втрутитися у санітарну справу, щоби бодай якимось чином упорядкувати її на майбутнє...” [2; 5].

Для покращення медичної допомоги на фронті під головуванням професорів-консультантів створювалися швидкодіючі хірургічні загони у складі 2-ох лікарів, 12 студентів і 8–10 сестер. На початку 1915 року такими загонами були укомплектовані вже чотири армії Південно-Західного фронту. Вони обслуговували ближні тили військових частин.

Крім традиційних лікарняних закладів досить успішно діяли очні загони. На початку 1915 року опікування імператриці Марії Федорівни сліпими було сформовано на прохання ГУ РТЧХ три очних загони (для Північно-Західного, Південно-Західного і Кавказького фронтів). Метою цих загонів було надання безпосередньої допомоги військам, а крім того, вони брали участь у сортуванні поранених з ушкодженими органами зору при евакуації. Ці загони направлялися у ближні військові тили і діяли при тих лікувальних закладах, у складі яких не було лікарів-окулістів [12].

Ще однією сферою діяльності Червоного Хреста періоду Першої світової війни була евакуація і подальше влаштування психічнохворих військових. Лейб-медик доктор медицини А.В.Тимофєєв був призначений уповноваженим РТЧХ по наданню допомоги психічнохворим солдатам у Південно-Західному районі. В його розпорядження було відправлено 6 лікарів-психіатрів.

У Південно-Західному районі діяльність психіатричної організації РТЧХ розпочалась 20–22 жовтня 1914 р. За цей час на території Галичини були відкритий приймальний пункт у Львові, а 10–15 листопада – в Бродах. Однак пункт в Бродах, на відміну від Львівського, працював в’яло, тому що він розташовувався відносно далеко від шляхів евакуації. Пізніше було визнано за необхідне відкривати подібні пункти як можна ближче до місць формування санітарних поїздів, а до того часу організовувалися поїздки вагонів із спецперсоналом у складі звичайних санітарних поїздів. З початку війни до 31 березня 1915 р. через заклади РТЧХ Південно-Західного району пройшла така кількість психічнохворих: офіцерів – 120, нижчих чинів – 728 та військовополонених – 7.

Внаслідок відступу російських військ із Галичини у 1915 р. багато психіатричних пунктів РТЧХ були закриті та евакуйовані. У липні 1915 р. залишився один приймальний пункт в Підволочиську [15].

Червоний Хрест також намагався вирішити проблему забезпечення в умовах зими поранених військових теплим одягом. Головне управління РТЧХ у своїх циркулярах Окружним і Місцевим Управлінням, Місцевим Комітетам, Комітетам Общин, Общинам сестер милосердя и Складам Товариства просило розпочати збір пожертв та виготовлення теплої одягу і білизни для потреб хворих та поранених солдатів [20].

Слід відзначити досить активну участь громадськості в організації медично-санітарної роботи в період війни. Яскравим свідченням цього стала діяльність української родини промисловців і землевласників Терещенків. Зокрема Михайло Іванович Терещенко від самого початку війни, як уповноважений РТЧХ, організував госпіталі в тилу Південно-Західного фронту [6].

Піклування про поранених та влаштування лазаретів стає новим полем діяльності для цивільного населення, а також характерним проявом суспільних настроїв. Багато хто зі світських дам зайнявся роботою безпосередньо в Червоному Хресті, а також шиттям білизни для поранених [3]. Багато жінок намагалися потрапити на фронт, але зі статусом жінки це було майже неможливо, і тільки через общину сестер милосердя мрія опинитися на передовій війни ставала явною. Більшість з общин перебували у підпорядкуванні РТЧХ [19].

До кінця 1914 р., крім Товариства Червоного Хреста, на фронт почали посилати санітарні загони й інші громадські організації: “Земский союз” і “Союз міст”. Тому, як повідомляв голова РТЧХ О.О. Ільїн голові Ради міністрів І.Л. Горемікіну в лютому 1915 р., “склалась повна пістрявість і в деяких місцях відчувався надлишок приватної допомоги”. У результаті було прийнято рішення про збереження монополії “на приватну допомогу фронту” тільки за структурами Червоного Хреста. Тому з початку 1915 р., всі недержавні медичні підрозділи поступали “під прапор Червоного Хреста” [18].

Навесні 1915 р. австрійському командуванню за підтримки німецьких союзників вдалося успішно провести Горлицьку наступальну операцію. Їм вдалося прорвати оборону 3-ої російської армії на 35-кілометровій ділянці в районі міста Горлице (на південний захід від Сандомира). Російська армія відступила з Галичини з найбільшими втратами за всю війну – в середньому 235 тис. убитими і пораненими щомісячно (упродовж усієї війни ця цифра становила 140 тис.). З червня німецько-австрійські війська зайняли Перемишль, а 22 червня – Львів. У результаті Горлицької операції російські війська були відкинуті з Галичини, а фронт стабілізувався по лінії Холм – Володимир-Волинський – Броди – Бучач [17]. Безперервні бої, які йшли кілька місяців, змусили червонохресні заклади Південно-Західного району працювати у дуже важких умовах. На кінець квітня 1915 року в розпорядженні головноуповноваженого Б.Є. Іваніцького знаходилося 249 різних польових закладів, з них при арміях – 171 і розташованих у тиловому районі – 78. Відступ установ РТЧХ з Галичини був проведений загалом без суттєвих втрат у майні, і особовий склад їх використовувався при відкритті харчових і перев’язочних пунктів, а також організації перевезення хворих та поранених. Так, у Львові персоналом Червоного Хреста була посилена перев’язочна на головному вокзалі й обладнана перев’язочна у пакгаузі вокзалу. На ці перев’язочні припадала головна робота по наданню допомоги пораненим, яких було перев’язано кілька десятків тисяч. Що стосується лазаретів та госпіталів, то через відсутність транспортних засобів вони повинні були розгортатися по залізничних лініях. Між тим, внаслідок завантаженості останніх військовими перевезеннями не раз траплялися значні утруднення при евакуації. Дуже складно було одержати вагони для вантажів. Так, наприклад, госпіталь Єлісаветградської Общини Червоного Хреста, розгорнутий у Ярославі, повинен був частину свого майна залишити на станції, тому що замість обіцяних 10–11 вагонів було дано тільки 4, а наступного дня, після посилення клопотань, ще 3 вагони [12].

Окрім РТЧХ на території Галичини також розгорнула свою діяльність місія Американського Червоного Хреста. Зокрема вона надавала допомогу Станіславському монастирю сестер василіанок в організації опіки над безпритульними дітьми, організувавши для безпритульних дітей кухню і сиротинець [1, с.25].

Важливе значення в діяльності Російського Червоного Хреста на території Галичини посідала проблема евакуації біженців і надання їм різноманітної допомоги. Перші валки з біженцями з’явилися в Російській імперії вже восени 1914 р., головним чином, із її західних губерній. Цей рух був стихійним, мав добровільний характер [7, с.35].

Найбільша кількість біженців скупчилася в Південно-Західному районі, особливо у ближньому тилу, де вже на початку липня 1915 р. зібралось більше 100 тис. біженців, а на початку серпня кількість їх досягла 200 тис. чоловік. Вони зосередилися виключно у районі Волинської губернії та прикордонних місцевостях Галичини [14].

Унаслідок Горлицької операції німецьких і австро-угорських військ російська влада, як і австрійці була змушена звернутися до проведення евакуаційних заходів, але вже у значно більших масштабах [17]. Почалося масове виселення людей, у першу чергу чоловіків від 17 до 45 років. На початку червня 1915 р. Ставка Верховного головнокомандувача російської армії видала ще один наказ, згідно з яким належало залишати ворогу "...територію, перетворену на пустелю, тобто очищену як від населення, так і від усього, що могло скласти цінність ворогу" [7, с.35–36].

Причини переселення, як і 1914 р., були різноманітними: бажання російського командування залишити австрійцям після себе пустку (тактика "випаленої землі"), що знайшло своє віддзеркалення у відповідних розпорядженнях; організоване вивезення або просто втеча цивільного населення з району бойових дій і артилерійських обстрілів [17]. Як наслідок, все, що могло залишитись ворогу, по мірі можливості знищувалось, в першу чергу вогнем. Спалювались цілі райони, населення виганялось з насиджених місць і повинне було тікати в глибину Російської імперії, гинучи по дорозі від голоду і епідемій [16, с.372]. Серед інших причин переселення – страх перед розправами з боку австрійців за співпрацю з російськими органами влади і перехід у православ'я. Водночас, як і галицька австрійська адміністрація роком раніше, російські військово-адміністративні органи проводили виселення політично "неблагонадійних" у внутрішні губернії Російської імперії (т.зв. виселенці і заручники) [17].

Заходи Російського Червоного Хреста, направлені на допомогу біженцям, полягали у в організації продовольчої допомоги через відкриття спеціальних харчових пунктів; боротьбі з інфекційними хворобами за допомогою спеціально обладнаних бараків та пропускних пунктів; та постачанні біженців, у міру можливостей, білизною та верхнім одягом.

Вже у липні 1915 р. при арміях Південно-Західного фронту діяли 29 харчових пунктів та 5 залізничних рухомих харчових загонів РТЧХ. Про їх діяльність свідчать такі дані: тільки за серпень місяць і тільки три заклади із вищезгаданих (при 8-й армії) видали 177124 порцій гарячої їжі і 692320 порцій чаю з хлібом. Крім харчових, у Південно-Західному районі діяли й інші заклади РТЧХ: 11 епідемічних загонів, 5 санітарно-дезінфекційних загонів, 2 холерних бараки, приймальне відділення, бактеріологічна лабораторія [14].

На 1 листопада 1915 р. на фронтах працювало 185 підрозділів Червоного Хреста: всього госпіталів 71, з них 35 на Південно-Західному фронті; етапних лазаретів 61, з них 19 на Південно-Західному фронті; рухомих лазаретів 53, з них на Південно-Західному фронті – 21 [18].

Значний вплив на роботу РТЧХ в Галичині мав перехід російської армії навесні 1916 р. у наступ. У результаті Брусилівського прориву Російська армія, захопила 25000 кв. км. зайнявши значну частину Галичини [10].

Наступ Південно-Західного фронту вимагав посилення хірургічної допомоги на передовій. Ще зимою управління Південно-західного відділу РТЧХ звернуло увагу на необхідність пересування вперед великих госпіталів Червоного Хреста з метою створення в армійських районах хірургічних центрів. Поступово, починаючи з весни і впродовж літніх місяців, ряд медичних закладів був пересунутий з тилу у райони діючих армій [12].

У Коломиї під час останньої російської окупації міста, в жовтні 1916 – на початку 1917 рр. розміщувалися "подвижний" (пересувний) запасний лазарет, пензенський госпіталь Червоного Хреста [9, с.282].

На думку О.В. Чистякова, найбільш інтенсивною була саме діяльність подвижних лазаретів, котрі на відміну від етапних і госпіталів, були укомплектованими власним транспортом, а також палатками і юртами, що знімало всі проблеми з пересуванням і розміщенням, тому на них випадала найбільше навантаження. Часто кількість по-

ранених, які перебували в лазареті, перевищувала штатну в 7–8 разів. Усього на 1 січня 1916 р. по всіх фронтах було 57 подвижних лазаретів. З них 21 розташовувався на Південно-Західному фронті [21].

На 1916 р. також припадає новий сплеск в діяльності санітарних поїздів. Безперервні бої під час Брусилівського прориву спричинили велику кількість поранених. Це вимагало негайних заходів по їх евакуації. Через недостатню кількість постійних санітарних поїздів значна частина поранених вивозилась тимчасовими санітарними поїздами, що були обладнані Червоним Хрестом та іншими санітарними організаціями. Особливого розвитку діяльність тимчасових санітарних поїздів набула в районі 8-ї армії, де з початку наступу до 1 липня ними було евакуйовано 4660 солдатів і офіцерів та 2134 військовополонених, у тому числі лише за червень – 35508 чоловік [11].

Продовольчі та медичні загоны Червоного Хреста також надавали всіляку допомогу місцевому населенню. Так, у селі Ржепинцях Бучацького повіту Тернопільської губернії діяв 18-й епідемічний загін РТЧХ, у селі Бариші того ж повіту працював 12-й епідемічний лазарет РТЧХ. У Чортківському повіті медичну допомогу надавав 1-й разний лазарет Червоного Хреста та 13-й епідемічний загін того ж Товариства. Виваженою гарячою їжі місцевому населенню займалася кухня, організована 12-м епідемічним загonom РТЧХ у селі Новосілки-Коропецькі Бучацького повіту [14].

Загальні чисельні підсумки лікарняної діяльності Червоного Хреста на Південно-Західному фронті виразилися у таких цифрах: з початку кампанії до 1 вересня 1916 року через заклади РТЧХ цього фронту пройшло 593300 чоловік, у тому числі 14316 офіцерів, 555767 нижчих чинів, 16535 військовополонених і 6682 чоловіки цивільного населення [12].

За твердженням В. О. Ореховського зміна влади в Росії в 1917 р. (утвердження в Петрограді Тимчасового уряду) практично нічого не змінила у діяльності польових закладів РТЧХ [13].

З 16 червня 1917 р. розпочався організований Тимчасовим урядом масовий наступ на Південно-Західному фронті в напрямку Львова, але згодом наступ захлинувся. Вже 6 липня 1917 р. австро-німецькі сили перейшли у контрнаступ, завдаючи удар вздовж залізниці Львів-Тернопіль. Росіяни відступили втративши впродовж всієї операції 150 тис. чоловік убитими, пораненими і зниклими безвісті [22]. Внаслідок цих подій під контролем російської армії залишалися незначна частина Галичини. Відповідно звузились і територіальні рамки діяльності. Крім того наростаюча анархія не могла обійти стороною і РТЧХ. У Товаристві почалося активне створення всіляких рад і комітетів делегатів, як при Головному Управлінні, так і при польових закладах Червоного Хреста [13].

Отже, впродовж Першої світової війни (1914–1917 рр.) Червоний Хрест та інші організації, що діяли під його прапором, не зважаючи на бюрократичні перешкоди, слабкість російської системи залізниць, часті зміни військово-стратегічної обстановки на Південно-Західному фронті та слабку організацію доклали значних зусиль для полегшення долі поранених військових та покращення санітарно-гігієнічних умов життя біженців і місцевого населення, яке залишалося на територіях Галичини підконтрольних російській окупаційній адміністрації.

1. Адамович С. Станіславів у часи лихоліть Великої війни (1914–1918 рр.) / С. В. Адамович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2013. – 80 с.
2. Брусилів А. А. Мои воспоминания [Електронний доступ] / А. А. Брусилів. – Режим доступу : <http://www.library.fa.ru/files/Brusilov.pdf>.
3. Вільшанська О. Л. Суспільні настрої в Україні під час Першої світової війни [Електронний доступ] / О. Л. Вільшанська // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2014. – Вип. 23. – С. 152–162. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Piu19-20_2014_23_15.
4. Волковинський В. М. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни / В. М. Волковинський // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 38–56.

5. Донік О. М. Всеросійський земський союз в Україні: структура, напрями та результати діяльності / О. М. Донік // Український історичний журнал. – 2014. – № 3. – С. 22–37.
6. Донік О. М. Громадська благодійність в Україні в роки Першої світової війни / О. М. Донік // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К. : Інститут історії України НАН України, 2005. – № 9. – С. 61–86.
7. Жванко Л. М. Біженство Першої світової війни в Україні: Документи і матеріали (1914–1918 рр.) : монографія / Л. М. Жванко ; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х. : ХНАМГ, 2010. – 360 с.
8. Из дневника военного врача [Електронний доступ] // Вестник Красного Креста. – 1915. – № 7. – С. 3121–3125. – Режим доступу : <http://vvmirv.shpl.ru/dokum.html>.
9. Монолатій І. Цісарська Коломия. 1772–1918. / І. Монолатій. – Івано Франківськ : Лілея НВ, 2008. – 308 с.
10. Науменко А. Прорив Південно-Західного фронту Російської армії у 1916 році та його воєнно-політичні наслідки / А Науменко // Воєнна історія. – 2006. – № 1–3.
11. Ореховський В. Діяльність Російського Товариства Червоного Хреста по евакуації поранених та хворих з передових позицій у роки Першої світової війни (1914–1918 рр.) / В. Ореховський // Слов'янський вісник : збірник наукових праць. Серія : Історичні та політичні науки. Вип. 12. – Рівне, 2011. – С. 132–136.
12. Ореховський В. Діяльність Російського Червоного Хреста по організації медичної, харчової та санітарно-епідемічної допомоги пораненим військовим у роки Першої світової війни (1914–1918 рр.) / В. Ореховський // Україна-Європа-Світ : міжнародний збірник наукових праць. Серія : Історія, міжнародні відносини. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – Вип. 9. – С. 56–65.
13. Ореховський В. О. Діяльність Російського Товариства Червоного Хреста у 1917–1921 рр. [Електронний доступ] / В. О. Ореховський // Парадигма пізнання: гуманітарні питання. – 2015. – № 1 (4). – Режим доступу : <http://naukajournal.org/index.php/Paradigm/article/view/388/568>.
14. Ореховський В. О. Російське Товариство Червоного Хреста та допомога цивільному населенню в роки Першої світової війни (1914–1918 рр.) [Електронний доступ] / В. О. Ореховський // Парадигма пізнання: гуманітарні питання. – 2014. – № 1(1). – Режим доступу : <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/65/73>
15. Ореховський В. О. Російський Червоний Хрест та медико-соціальна реабілітація жертв Першої світової війни [Електронний доступ] / В. О. Ореховський // Парадигма пізнання: гуманітарні питання. – 2015. – № 8 (11). – С. 5–29. – Режим доступу : <http://naukajournal.org/index.php/Paradigm/article/view/657/822>.
16. Оськин М. В. Неизвестные трагедии Первой мировой. Пленные. Дезертиры. Беженцы / М. В. Оськин. – М. : Вече, 2011. – 432 с.
17. Реєнт О. Україна в Першій світовій війні: сучасні науково-методологічні акценти [Електронний доступ] / О. Реєнт // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки. – 2007. – С. 88–103. – Режим доступу : http://resource.history.org.ua/publ/pro_2007_16_1_88.
18. Соколова В. А. Российское общество Красного Креста : 1867–1918 гг. : дис. ... канд. истор. наук : 07.00.02 “Отечественная история” [Електронний доступ] / В. А. Соколова ; С.-Петербур. гос. ун-т. – Санкт-Петербург, 2014. – 302 с. – Режим доступу : https://disser.spbu.ru/files/disser2/144/disser/sokolova_dissertat.pdf.
19. Тітовська Ж. В. Особливості розвитку “сестринського руху” в Російській імперії під час Першої світової війни (1914–1918 рр.) / Ж. В. Тітовська // Збірник наукових праць Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Серія “Історія та географія”. – Х., 2014. – Вип. 51.
20. Циркуляр Главного Управления Российского Общества Красного Креста. Окружным и Местным Управлениям, Местным Комитетам, Комитетам Общин, Общинам сестер милосердия и Складам Общества. 31 августа 1915 года. № 32. Сбор теплых вещей и белья для нужд Красного Креста [Електронний доступ] // Вестник Красного Креста. – 1915. – № 8 (октябрь). – С. 3330–3331. – Режим доступу : <http://vvmirv.shpl.ru/dokum.html>.
21. Чистяков О. В. Организационное устройство и деятельность Российского Общества Красного Креста в годы Первой мировой войны (1914–1918 гг.) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. истор. наук : 07.00.02 “Отечественная история” [Електронний доступ] / О. В. Чистяков ; Московский государственный университет управления. – М., 2009. – 26 с. – Режим доступу : <https://guu.ru/files/feferate/chistaykov.pdf>.
22. Шацлло В. К. Первая мировая война 1914–1918. Факты. Документы / В. К. Шацлло. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 480 с.

В статье отражена деятельность организации Красного Креста на территориях Галичины, которые были захвачены русской армией в период Первой мировой войны (1914–1918 гг.). Проанализированы исторические условия работы этой организации, освещены мероприятия осуществлены Красным Крестом для решения проблемы медицинского и гуманитарного обеспечения местного населения, беженцев и российских войск Юго-Западного фронта.

Ключевые слова: Галичина, Красный Крест, Юго-Западный фронт, беженцы, госпитали, этапные лазареты, подвижные лазареты.

The article considers the organization of the Red Cross in the areas of Galicia, who were captured by the Russian army during the First World War (1914–1918). Analyzed the historical conditions of work of the organization, covered the event carried out by the Red Cross to address the medical and humanitarian provision of the local population, refugees and Russian troops of the Southwestern Front.

Keywords: Galicia, Red Cross, South-Western Front, refugees, hospitals, landmark hospitals, mobile hospitals.

УДК 94(477) “1910/1914”

ББК 63.3

Леся Вовк

ТОВАРИСТВО “УЧИТЕЛЬСЬКА ГРОМАДА” В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (30-і рр. ХХ ст.)

Проаналізовано організаційний розвиток та культурно-освітню працю одного з провідних учительських товариств Галичини – “Учительської громади”. Відзначено, що в умовах акції пацифікації, що супроводжувалася репресіями над провідними українськими громадсько-політичними, культурно-освітніми діячами, та колонізаційної політики польських урядів у 1930-х рр., члени товариства зуміли мобілізувати значну частину українського вчительства на ґрунті боротьби за свої права та прагненні українських дітей навчатися у школах краю рідною мовою. Акцентовано на значних проблемах, з якими зіткнулося керівництво “Учительської громади” у процесі реалізації основоположних завдань товариства у другій половині 1930-х рр., зокрема відсутності діалогу між провідними національно-культурними організаціями краю та фінансових труднощах. Виокремлено провідних діячів товариства, зазначено основні напрями діяльності “Учительської громади”, серед яких – підготовка програм навчання української мови в середніх школах всіх типів.

Ключові слова: “Учительська громада”, Галичина, колонізація, учитель, освіта, школа.

Товариство “Учительська громада” належить до провідних культурно-освітніх товариств Галичини 1920-х – 1930-х рр. У його лавах об’єдналися національно-свідомі українські педагоги, зусиллями яких, по-перше, здійснено вагомий внесок у піднесення національно-культурного рівня українців регіону та, по-друге, проведена значна робота щодо “українізації” початкової та середньої освіти в умовах антиукраїнської за духом національної політики Другої Речі Посполитої.

Незважаючи на значні здобутки товариства, діяльність “Учительської громади” в міжвоєнний період ХХ ст. на сьогодні несправедливо залишилася поза увагою українських та польських науковців. У працях М. Барної [1], Г. Білавич та Б. Савчука [2], Н. Кошелевої [11], І. Курляк [12], О. Луківа [13], Б. Ступарика [18], В. Чоповського [19] та ін. вчених у контексті значно ширших проблем фрагментарно висвітлено окремі аспекти досліджуваної проблеми. Джерельну основу статті становлять матеріали періодичної преси, спогади учителів-членів учительських товариств.

Основна мета розвідки – охарактеризувати особливості діяльності “Учительської громади” у 1930-х рр. у контексті суспільно-культурних процесів Другої Речі Посполитої.

Переломним моментом у розвитку товариства стала акція пацифікації (1930 р.), яка привернула увагу польської влади до діяльності товариства та спровокувала хвилю арештів його членів. Напередодні цієї події, 1 лютого 1930 р. відбулися чергові загальні збори “Учительської громади” [5, с. 15]. Їх “отворив” голова товариства В. Радзикович, який попросив присутніх вшанувати хвилиною мовчання померлих упродовж року учителів. П. Сиротюк і Г. Микитей ознайомили членів товариства із новими напрямками діяльності організації, акцентували увагу присутніх на необхідності затвердження нового Статуту, зважаючи на відмову Львівського воєводства затвердити попередню редакцію

основоположного документу [5, с. 16]. На цих же зборах обрано новий Головний виділ “Учительської громади”, головою якого став В. Радзикович [5, с. 16].

Пацифікація не зупинила організаційний розвиток товариства “Учительська громада”. У 1931 р. польські органи влади все ж затвердили Статут товариства і загальні збори, що відбулися 24 травня 1931 р. у будинку товариства “Рідна школа” у Львові (за участю 36-ти делегатів філій та 20-ти загальних членів), скликалися уже згідно з положеннями нового основоположного документу [10, с. 40]. Їх, як і попередні роки, відкрив голова “Учительської громади” В. Радзикович.

Зважаючи на зауваження і побажання виступаючих, “давали пояснення” голова, секретар, скарбник та інші члени Головної ради. Згідно з пропозицією Каменецького (філія Рогатин) загальні збори обрали “комісію-матку”, якій доручили запропонувати кандидатів на голову товариства, членів головної ради, контрольно-ревізійної комісії та товариського суду. Новообрана комісія прогнозовано запропонувала обрати головою товариства В. Радзиковича, членами Головної ради – О. Степанів-Дашкевич, С. Левицького, Г. Мартинюка, Г. Павлюха, М. Паньчука, І. Сітницького, а О. Терлецького та М. Васюкова як представників секції учителів українських приватних середніх шкіл [10, с. 40].

Тоді ж, заступниками членів Головної ради стали: М. Матіїв-Мельник, Й. Назар, С. Пашкевич, а від секції учителів приватних середніх шкіл – Г. Думка та Є. Пеленський. Членами контрольної комісії обрано: о. І. Фіголя, Р. Цегельського, Д. Навроцьку, їх заступниками стали А. Березовський, Л. Турчин. До товариського суду увійшли о. Ю. Дзерович, М. Чубатий, І. Копач, М. Полек, С. Сидорович [10, с. 40].

Загальні збори визначили головні напрями реорганізації сплати членських внесків у зв’язку з обов’язковими платами до посмертного та допорогового фондів. Місячний членський внесок затверджено у розмірі 3,5 зл. Починаючи із 1 червня 1931 р. кожен член товариства мав сплачувати цей внесок 10 шкільних місяців. Під канікул (липень – серпень) членські внески не стягувалися. З цієї плати, 0,5 зл залишалися філії, інші кошти (3 зл. щомісяця) направлялися до Головної ради. Філії зобов’язувалися якнайшвидше надсилати до каси товариства окреслені кошти [10, с. 41].

Згідно з твердженнями сучасників подій, нова Головна рада під проводом В. Радзиковича “дбала про станові та матеріальні справи “Учительської громади”, розвиток середньої школи, виховання молоді”. Зокрема, у 1931 р. перед членами товариства вкотре постало питання будівництва власної “вакаційної оселі” на Станиславщині. Один із лідерів громадівців І. Рибчин так пояснював необхідність будівництва відпочинкового будинку: “Роля такого дому велика й різнобічна: це й корисна льоката готівка наших станових організацій, а перед своїми й чужими знамените засвідчення про активність та життєздатність “Учительської громади”. А ще й, і це чи не найцінніше, повстає спільне огнище єднання всіх розпоросених скрізь Українців учителів, зокрема заточенців...” [17, с. 122].

Того ж року “Учительська громада” розпочала будівництво відпочинкової оселі у Ямній. На площі 1859 м² у “сусідстві великих громадських лісів” було закладено фундамент майбутнього будинку. Незважаючи на несприятливі погодні умови упродовж зими – весни 1932 р. будинок, за винятком внутрішніх столярних робіт, було споруджено. 1 липня того ж року ще “під стукіт столярів, вілла “Учительської громади” прийняла перших відпочиваючих. “До вжитку гостей віддано велику світлицю-їдальню поверхні 72 м², де й було місце милої товариської гутірки та забав, – відзначали члени товариства. – У тіже салі відбувалися й інші імпрези: три вистави театру імені Тобілевича, концерт Марії Сокіл, концерт укр. мужицького хору “Думка” зі Станиславова і гуцульське весілля...” [17, с. 123].

Санаторій “Учительської громади” нараховував 6 великих кімнат, де могли проживати не менше ніж шість осіб у кожній, 13 кімнат на 3 – 4 особи та 12 малих кім-

нат на 2 – 3 особи. Більшість кімнат мали великі сонячні балкони та вікна. Товариство планувало спорудити також не менше ніж шість мансардних кімнат, однак втілити цей задум у життя не дозволяв брак коштів. Додамо, що для того, щоб завершити будівництво “вакаційної оселі”, Станиславівська філія товариства взяла кредит та розраховувала при його сплаті на “Головну раду та всі філії” [17, с. 124–125].

У грудні 1931 р. розпочала роботу комісія (Г. Павлюх, І. Сітницький, Г. Чубатий, Р. Цегельський), яка внесла зміни до Правильника посмертного фонду організації. Зокрема, наступного року доповнено параграф 3, змінено п. 21 та додано новий п. 22. Про що йдеться? Незалежно від віку, члени товариства сплачували однакові відрахування до фонду. Проте, ймовірність смерті, звичайно, була вищою у “досвідчених педагогів”. З цих причин, комісія запропонувала диференційовану сплату членських внесків – старші члени організації сплачували більші суми, молодші – значно менші. Головна рада, таким чином, сподівалася що зміни “притягнуть молодих до цього фонду” і, водночас, “не будуть відстрашувати менше заможних членів” [15, с. 42–43].

На зламі 1930–1931 рр. при “Учительській громаді” розпочала роботу педагогічна секція. Її очолив Д. Коренець, який у своїй роботі опирався на Г. Павлюха, О. Тисовського, М. Чубатого, І. Витановича та С. Левицького. Уже перші збори секції яскраво засвідчили необхідність її існування, адже порушувалися питання внесення змін до проектів законів про державне та приватне шкільництво у Другій Речі Посполитій, обговорено проблемні аспекти діяльності приватних шкіл товариства “Рідна школа” [6, с. 38]. Обґрунтовуючи необхідність створення секції, Головна рада зауважувала, що “вже давно відчували члени Учительської Громади брак педагогічного осередка при своїм Товаристві, який би поглиблював їх теоретичне, педагогічне та практичне знання, з’ясував би всі біжучі справи в шкільництві й впливав на ширші верстви українського громадянства в напрямі глибшого заінтересування справами виховання й навчання...” [6, с. 38].

26 грудня 1931 р. відбулися загальні збори товариства “Учительська громада”, які констатували пошквдження діяльності товариства. Збори традиційно відкрив голова організації В. Радзикович, який висловив співчуття у зв’язку із смертю одних із найактивніших членів товариства – О. Макарушки та М. Галущинського. “Ядерне та глибоко обдумане звідомлення” з діяльності “Учительської громади” у звітному році виголосив секретар Г. Павлюк, після чого розгорнулася дискусія. Проте, на відміну від попередніх загальних зборів, “усі бесідники позитивно оцінили діяльність уступаючої Головної ради” [9, с. 14].

Упродовж першої половини 1932 р. на засіданнях Головної ради обговорювалися як внутрішньо організаційні проблеми (“справа журналу”, внесення змін до правильника посмертного фонду та ін.) так і проблеми, які стосувалися розвитку українського шкільництва у Другій Речі Посполитій (реформи середнього шкільництва, матеріальний стан українських педагогів тощо). “Українська школа” повідомляла, що чимало уваги “прив’язувала Головна рада до справ чисто професійних, а головню до тих невідрадних матеріальних та моральних відносин, серед яких приходиться працювати українському приватному вчителю...” [8, с. 37].

Успіхи та невдачі товариства у роботі товариства “Учительська громада” були детально проаналізовані на загальних зборах організації 15 червня 1933 р. за участю 50 делегатів (35 з них представляли філії). Після вшанування померлих членів товариства, зокрема Ю. Романчука та І. Кокурудза, голова товариства (В. Радзикович) оприлюднив звіт, завершення якого ознаменувалося тривалою дискусією над подальшими напрямками розвитку організації. Зауважено, що починаючи із 1927 р. “Учительська громада” організаційно зростає: утворилася філія в Самборі (25 червня 1927 р.), кружки товариства в Золочеві, Кросні, Ярославі, Жовкві (відповідно до нового Статуту їх перейменовано на експозитури). Товариство нараховувало наприкінці

1933 р. 12 філій і 4 експозитури, 436 членів. Поза товариством залишалося понад 200 учителів [3, с. 159].

Присутні на загальних зборах делегати вибрали новий склад Головної ради, яку знову очолив В. Радзикович (заступник голови – Г. Павлюх, скарбник – М. Мельник, секретар – В. Лев, бібліотекар – С. Левицький). Згідно з поданням “Комісії-матки” головою секції учителів українських приватних шкіл при товаристві обрано М. Ваврика (заступник – М. Крушельницький, секретар – П. Кордуба) [3, с. 159]. Також вирішено провести наприкінці року Педагогічний конгрес, який присвятити ювілеєві товариства [3, с. 159].

Делегати виокремили роботу комітету приватних вчителів, головою якого 1 лютого 1929 р. було обрано А. Крушельницького, а після його відставки на загальних зборах 1 лютого 1930 р. – О. Терлецького (у новому статуті Комітет названо Секцією приватного вчителства “Учительської громади” і 26 грудня 1931 р. її головою обрано П. Кострубу, а 14 червня 1933 р. – М. Ваврика). Секція мала свої відділи при філіях товариства і займалася здебільшого становими справами приватного вчителства. Зрештою, на загальних зборах ухвалено рішення про організацію при товаристві видавничого кооперативу і підготовку до відсвяткування 25-ти річного ювілею товариства [3, с. 160].

Проте, як показали подальші події, не усі плани вдалося втілити у життя. Хоча упродовж червня 1933 р. – вересня 1934 р. Головна рада й провела бл. 20 засідань, а секції та комісії понад 50 зібрань, товариство продовжувало занепадати, здебільшого через відсутність активності з боку українських педагогів та брак фінансів. Більше того, “акти товариства й бібліотека були розкидані по різних інституціях а навіть приватних осіб”, а засідання Головної ради відбувалися в “домівках шкіл” [7, с. 65]. Тільки у 1933 р. за допомогою львівської філії Головна рада “винайняла, умеблювала й від реставрувала гарний локаль” у будинку НТШ на вул. Чарнецького, 26 (сучасна Винниченка, 26). У нове приміщення було перенесено архів товариства та бібліотеку, а починаючи з осені 1933 р. тут же відбувалися засідання Головної ради та “товариські сходи” [7, с. 65].

Упродовж 1936 р. основна увага “Учительської громади” була зосереджена на публікації підручників з української мови для середніх шкіл, однак, потрібно констатувати, цей напрям роботи “застряг на мертвій точці” [14, с. 66]. Не покращила ситуація нарада секції українців при товаристві, що відбулася 22 і 29 листопада того ж року за участю директорів львівських державних та приватних гімназій. На жаль, Львівська шкільна кураторія не сприяла введенню українських підручників до програм навчання у середніх навчальних закладах краю [14, с. 66].

Важким залишався матеріальний стан товариства. Для прикладу, усе “майно” Головної ради “Учительської громади” у 1936–1938 рр. складалося із бібліотечної шафи, дубового столу та “бюрка”, 15 крісел, незначної бібліотеки, архіву, де зберігалися нерозпродані числа “Нашої школи”, “Світла”, “Української школи”, “Календарика”, “Альманаху”, приватної бібліотеки проф. Беспалка з Подєбрата, а також однієї акції Земельного Банку. Нових газет та журналів у другій половині 1930-х рр. товариства не отримувало, оскільки “не мало чим обмінюватися” [7, с. 69].

До головних здобутків організації 1936 – 1937 рр. можна віднести “піднесення” роботи секції українців, яка існувала при товаристві. Її необхідність суспільству показали, зокрема останні “сходи” українців львівських державних і приватних середніх шкіл, що відбулися 5 червня 1937 р. Після доповіді Я. Біленького ухвалено проект програми навчання української мови для ліцеїв. Його запропоновано на обговорення державній шкільній раді, що привело до його кооптації у навчальні програми ліцеїв Галичини та Волині [7, с. 65].

1 січня 1938 р. відбулися одні з останніх загальних зборів “Учительської громади” за участю делегатів десяти філій (Коломия, Львів, Рогатин, Перемишль, Самбір, Станиславів, Стрий, Тернопіль, Чортків, Яворів), представників Товмача та Пулави, а також запрошених гостей (загалом 70 учасників) [7, с. 63]. Підводячи підсумки діяльності товариства упродовж останніх років, голова “Учительської громади” Г. Микитей зауважив, що “Вага “Учительської громади”... в тому, що вона сповняла важну працю в нашій суспільності, але ще більше в тому, що гуртуючи в собі середнє шкільне учительство, вдержувало серед нього почуття особистої і збірної національної гідності, і спонукувала, особисту й громадську честь, признавати національну й стану дисципліну, виконувати особисті й наложені суспільністю обов’язки...” [7, с. 63].

На загальних зборах головою товариства безальтернативно вкотре обрано В. Радзиковича. Його заступником став М. Войцеховський. Тоді ж секретарем організації затверджено І. Витановича, З. Зеленого – скарбником, П. Кордубу – бібліотекарем і архівістом. Вибрано також новий склад Головної ради у складі: о. Ю. Дзеровича, І. Винара, Г. Микитея, М. Терлецького, М. Литвиненко, І. Лежигубської, М. Матвіїва-Мельник та Ю. Каменецького [7, с. 74–75].

У резолюціях, ухвалених на загальних зборах “Учительської громади” 1 січня 1938 р. йшлося про необхідність:

– створення кафедри української мови і літератури у Львівському університеті для того, щоб “викладали з неї два професори-українці в українській мові”;

– заснування державних педагогічних ліцеїв з українською мовою викладання;

– підготовку навчальних програм з предмету “Українська мова”, а також введення обов’язкових лекцій з історії України у 2–3 класах загальноосвітніх гімназій та 1–2 класах загальноосвітніх ліцеїв та географію України у 1 і 4 класах загальноосвітніх гімназій;

– започаткувати вивчення всесвітньої історії у загальноосвітніх школах “в українській мові”;

– проведення іспиту з української мови в українських державних і приватних загальноосвітніх ліцеях, де українська мова є обов’язковим предметом вивчення;

– відновлення пластової організації, зважаючи на її важливе значення “у вихованню молоді” та ін. [16, с. 7–8].

Загальні збори також звернулася до членів товариства, щоб вони “викресали подвійну дозу енергії для зазначення своєї живучості та щоб нав’язали живіший контакт із Головною радою Товариства, виконуючи її доручення точно, совісно та скоро” [16, с. 11]. Водночас члени товариства уповноважили Головну раду “виступити з цими побажаннями перед вирішними державними та громадянськими чинниками й доложити всіх зусиль щоб перевести їх у життя” [16, с. 11].

Напередодні Другої світової війни останній раз члени “Учительської громади” зібралися 2 січня 1939 р. Констатовано, що упродовж року кількість членів товариства зросла до 491 особи, проте далеко не всі із них сплачували членські внески [4, с. 116]. Значна кількість учителів-українців і надалі не вступала до лав товариства, що залишалося перспективним напрямом діяльності для новообраної Головної ради, яку одиннадцятий раз очолив знову ж таки В. Радзикович. Однак, Друга світова війна перервала працю організації [4, с. 115].

Таким чином, у 1930-х років “Учительська громада” вела клопітку працю, основне вістря якої спрямовувалося на захист українських педагогів та організації українського шкільництва в Галичині. До головних здобутків товариства у цей період можемо віднести: “моральна підтримка” секції вчителів українських приватних середніх шкіл щодо захисту їх інтересів перед державними органами влади; підтримання відносин з провідними українськими товариствами – НТШ, “Просвітою”, “Рідною

школою”; видання часопису “Українська школа”; підготовка програм навчання української мови в середніх школах всіх видів та ін. Для реалізації цих завдань використовувалися всі доступні методи боротьби, що, однак, на практиці не приносило очікуваних результатів.

1. Барна М. Розвиток педагогічної освіти в Галичині (1772–1939 рр.) / М. Барна // Рідна школа. – 2002. – № 7–8. – С. 33–48.
2. Білавич Г. Товариство “Рідна школа” (1881–1939 рр.) / Г. Білавич, Б. Савчук. – Івано-Франківськ, 1999. – 208 с.
3. Загальне зібрання Т-ва “Учительська громада” // Українська школа. – 1933. – Ч. 8–9. – С. 157–163.
4. Загальне зібрання Т-ва “Учительська громада” // Українська школа. – 1939. – Ч. 1–6. – С. 116–119.
5. Загальні збори “Учительської громади” // Українська школа. – 1930. – Ч. 1. – С. 15–16.
6. Заложення Педагогічної Секції // Українська школа. – 1932. – Ч. 2–3. – С. 38.
7. Звідомлення з діяльності Головної Ради “Учительської Громади” за час від 1 червня 1933 до 30 вересня 1934 // Українська школа. – 1934. – Річник XIX. – С. 65–74.
8. Звідомлення з діяльності Головної Ради Товариства “Учительська громада” у Львові за перший квартал 1932 р. // Українська школа. – 1932. – Ч. 2–3. – С. 37–38.
9. Звідомлення зі Загального Зібрання Т-ва “Учительська Громада” // Українська школа. – 1932. – Ч. 1. – С. 14–17.
10. Звідомлення: загальне зібрання “Учительської громади” // Українська школа. – 1932. – Ч. 3. – С. 40–45.
11. Кошелева Н. Організація українського вчителства у Східній Галичині в 1881–1914 роках / Н. Кошелева // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1998. – Вип. 33. – С. 108–113.
12. Курляк І. Народне шкільництво у Галичині (Друга половина XIX – початок XX ст.) / І. Курляк // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 1. – С. 144–151.
13. Луків.О. Розвиток стурктури польських і українських освітніх закладів у Східній Галичині (1900–1933 рр.) / О. Луків // Slavia Tarnopolensis. – Тернопіль, 1996. – С. 168–178.
14. Микитей Г. Ювілейне Загальне Зібрання Т-ва “Учительська Громада” / Г. Микитей // Українська школа. – 1938. – Ч. 1–6. – С. 66–75.
15. Посмертний фонд Т-ва “Учит[ельська]. Громада” // Українська школа. – 1932. – Ч. 2–3. – С. 42–43.
16. Резолюції ухвалені Загальним Зібранням Т-ва “Учительська громада” у Львові в дні 1 січня 1938 р. // Українська школа. – 1938. – Ч. 1–6. – С. 7–15.
17. Рибчин І. Новий вакаційний дім “Учительської Громади” в Ямнім / І. Рибчин // Українська школа. – 1932. – Ч. 6–9. – С. 122–125.
18. Ступарик Б. Підготовка учителів в Галичині у XIX ст. / Б. Ступарик // Вісник Тернопільського експериментального інституту педагогічної освіти. – 1995. – Вип. 1. – С. 45–55
19. Чоповський В. Будителі національного духу. Діяльність культурно-освітніх товариств “Просвіта” та “Рідна школа” на західноукраїнських землях (друга половина XIX ст. – 20–30-ті роки XX ст.) / В. Чоповський. – Львів, 1993. – 63 с.

Проанализировано организационное развитие и культурно-образовательная работа одного из ведущих учительских обществ Галичины – “Учительской громады”. Отмечено, что в условиях акции пацификации, сопровождавшейся репрессиями над ведущими украинскими общественно-политическими, культурно-образовательными деятелями, и полонизационной политики польских правительств в 1930-х гг., члены общества сумели мобилизовать значительную часть украинского учительства на почве борьбы за свои права и стремлении украинских детей учиться в школах края на родном языке. Акцентировано на значительных проблемах, с которыми столкнулось руководство “Учительской громады” в процессе реализации основных задач общества во второй половине 1930-х гг., в частности отсутствия диалога между ведущими национально-культурными организациями края и финансовых трудностях. Выделено ведущих деятелей общества, указано основные направления деятельности “Учительской громады”, среди которых – подготовка программ обучения украинского языка в средних школах всех типов.

Ключевые слова: “Учительская община”, Галичина, полонизация, учитель, образование, школа.

The organizational development and cultural and educational work of one of the leading teacher societies of Galicia – “Ushitel'ska gromada” are analyzed. It was noted that in the course of the action of pacification, accompanied by repressions against the leading Ukrainian public-political, cultural and educational figures, and polonization policy of Polish governments in the 1930's, members of the company managed to mobilize a significant part of Ukrainian teaching on the basis of the struggle for their rights and the desire of Ukrainian children to study in the schools of the region in their native language. The emphasis is on the significant problems faced by the leadership of the “Ushitel'ska gromada” in the process of implementing the

fundamental tasks of the company in the second half of the 1930's, in particular the lack of dialogue between the leading national cultural organizations of the region and financial difficulties. The leading leaders of the society are singled out, the main directions of activity of the “Ushitel'ska gromada” are outlined, among them – preparation of programs for teaching the Ukrainian language in secondary schools of all types.

Keywords: “Ushitel'ska gromada”, Galicia, polonization, teacher, education, school.

УДК 94 (477.86) + (477.84): 262.3: 281.5

ББК 86 (4 Укр.)

Іванна Гавриш

СТАНИСЛАВІВСЬКА ЄПАРХІЯ У ПЕРІОД РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ (1946–1989 рр.): ПІДПІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВІРНИХ УГКЦ

У статті на основі опублікованих й архівних документів та історіографічного матеріалу проаналізовано особливості підпільної діяльності греко-католицького мирянства на теренах Станіславівської єпархії у 40–80-ті роки XX ст. Особливу увагу автор звертає на поширення протестів проти нелегального становища УГКЦ, проведення тасмних богослужінь за греко-католицьким обрядом, зближення із римо-католиками, бойкот “кадрового” православного духовенства.

Ключові слова: Станіславівська єпархія, миряни, Львівський собор, УГКЦ, підпілля.

Українська Греко-Католицька Церква (далі – УГКЦ) напередодні Другої світової війни відігравала важливу роль у суспільно-політичному і національно-культурному житті Галичини. Вона володіла значною кількістю будинків культурного призначення, друкарень, книгарень і бібліотек. Власними силами видавала чотири десятки часописів і журналів, мала широку мережу церковних братств і релігійних товариств, сприяла становленню українського підприємницького життя, формуванню національних господарсько-виробничих, банківсько-економічних та музейних структур, займалася благодійництвом і меценатством [21, с. 197].

У вересні 1939 р. західноукраїнські землі було “возз’єднано” з Радянською Україною, а після періоду тимчасової німецької окупації ці території у 1944 р. остаточно увійшли до складу УРСР. Новосформований політичний режим носив тоталітарний характер і діяв виключно командно-адміністративними і репресивними методами. Виступаючи духовним натхненником українського народу у визвольних змаганнях, Церква становила значну небезпеку і тому стала об’єктом особливої уваги з боку владних структур. Щоб надати актові “самоліквідації” УГКЦ правового оформлення, радянською владою було організовано і проведено 8–10 березня 1946 р. неканонічний Львівський собор, який прийняв рішення “скасувати постанови уніатського Брестського собору 1596 р., ліквідувати унію, анулювати залежність від Рима і повернутись до нашої батьківської Святої Православної віри і до Руської Православної Церкви” [24].

Незважаючи на “добровільне возз’єднання” з російським православ’ям, закриття та грабунок її храмів, заборону відправлення богослужінь, масові заслання непокірних священників у Сибір, УГКЦ не припинила свого існування, продовжуючи функціонувати в умовах підпілля [24]. Однією з інституцій Церкви була Станіславівська єпархія, до складу якої станом на червень 1945 р. входили Богородчанський, Городенківський, Гвіздецький, Жаб’євський, Жовтневий, Заболотівський, Коломийський, Косівський, Кутський, Ланчинський, Лисецький, Надвірнянський, Обертинський, Отинійський, Печеніжинський, Снятинський, Станіславський, Солотвинський, Тлумацький, Тисменицький, Чернелицький, Яблунівський і Яремчанський райони Станіславської області. Крім того, до складу Станіславівської єпархії належали два деканати – Буцацький і Гусятинський, які за адміністративно-територіальним поділом належали до Тернопільської області [15, с. 26–27].

У сучасній історичній науці окремі розвідки про нелегальний період розвитку Станіславівської єпархії у контексті історії Церкви зробили І. Андрухів, І. Пилипів, В. Марчук, Я. Стоцький [15; 16; 21; 25]. Основну увагу у своїх дослідженнях вони звертали на взаємовідносини радянських органів влади і греко-католицького духовенства, особливості становлення релігійного підпілля. Водночас, малодослідженою на сьогодні залишається проблематика внутрішнього життя єпархії, насамперед протидія з боку мирян “возз’єднанню” УГКЦ з РПЦ і боротьба за легалізацію своєї Церкви. Частково ці питання у своїх наукових працях досліджували К. Будз і Т. Бублик [17–19]. Тому вивчення підпільної діяльності греко-католицького мирянства Станіславівської єпархії є актуальним і потребує ґрунтовного дослідження.

Після собору розпочався процес переведення греко-католицьких священників, громад і чернецтва під юрисдикцію Московської патріархії. За визначенням дослідника історії підпільної Церкви Ярослава Стоцького, миряни, як і духовенство, розділилися на три групи: перша група становила більшість і виступала за “возз’єднання” з РПЦ, оскільки “возз’єднався” український народ, то повинна “возз’єднатися” і віра”; друга група зайняла вичікувальну позицію, яку мотивувала страхом терору з боку ОУН-УПА; третя – була готова “прийняти смерть, але не зрадити своїй вірі, своїй Церкві” [25, с. 59].

Насильницьке “возз’єднання” із російським православ’ям викликало у багатьох церковно-релігійних громадах ворожнечу між духовенством і вірними. У тих парафіях, де греко-католицькі священники були заарештовані органами держбезпеки, парафіяни зберігали вірність УГКЦ, не відвідували храм, а православного священника називали “московським попом”. Якщо церква була закрита, то вірні молилися без священника на підвір’ї храму або відвідували костел [25, с. 65].

Діючи репресивними методами, силовим структурам і органам радянської влади так і не вдалося повністю розправитися із “залишками уніатства” на території Станіславівської єпархії. За словами уповноваженого, у 1954 р. релігійні громади сіл Драгомирчан, Радчі, Іванківки – Лисецького району, Бортників – Отинійського району Станіславської області категорично відмовилися переходити у православну віру, а богослужіння тут проводили греко-католицькі священники [16, с. 339–340]. Православний священник, який отримав парафію у с. Драгомирчани Лисецького району Станіславської області, відмовився від свого приходу, оскільки віруючі вважали його зрадником, який перейшов до РПЦ. Таке ставлення парафіян зумовлене “великим впливом на населення уніата Миколи Остап’яка, який виконував різні релігійні треби у себе вдома, а також ходив по хатах і проводив сповіді, причастя і навіть хрещення. В церкві під його керівництвом проводили службу самі дяки – селяни цього ж села [3, арк. 51–52]. Доволі активну релігійну позицію займали мешканці с. Надорожна Тлумацького району Станіславської області, які заявляли уповноваженому, що вони “правовірні і не хочуть, щоб у них була православна церква, в якій будуть проводити служби священники, прислані совітами” [6, арк. 97]. У неділю, а особливо у релігійні свята, населення цього села не виходило на роботу у колгосп, а відвідування школярами навчального закладу у святкові дні було дуже низьким [16, с. 350]. До 1959 р. православному священнику не вдалося провести жодної відправи у храмі цього села. Проводити Літургію біля церкви йому не дозволяв уповноважений, а ключів від храму парафіяни не віддавали і не говорили у кого вони зберігаються [1, арк. 57].

Нерідко громади, які не “возз’єдналися” із російським православ’ям, самочинно відкривали свої церкви, в яких підпільні священники відправляли Святу Літургію (зазвичай, на великі релігійні свята) [21, с. 240]. Зокрема на Великдень 1966 р. 150 прихожан греко-католицької церкви у с. Гринівці Тлумацького району Івано-Франківської області зламали замок недіючої церкви, винесли культові речі і відправили службу. Подібна ситуація була і в с. Грушка на Тлумаччині, де близько 200 осіб провели пасхальне богослужіння біля колишнього молитовного будинку [23, с. 138].

З письмовою заявою до уповноваженого у справах релігійних культів звернулася група віруючих с. Дора Яремчанського району Станіславської області на чолі з о. Казновським з вимогою зареєструвати їх як громаду українських католиків. Отримавши відмову, вони висловили претензію чому реєструють всіх – баптистів, євангелістів, іудаїстів, – і відмовляються легалізувати діяльність українських католиків [4, арк. 186].

Наприкінці 1958 р. відмовилися переходити у православну віру релігійні громади сіл Тлумацького (Гринівці, Колінці, Надорожна, Вікняни) і Отинійського (Грушка, Богородчина, Королівка) районів Станіславської області [6, арк. 93]. Загалом, у 1958 р. на Станіславщині напівлегально діяло 14 греко-католицьких храмів [21, с. 240–241].

Осередком релігійного життя підпільних греко-католиків виявилася низка населених пунктів Галичини: с. Дора, смт. Делятин Яремчанського району, с. Надорожна, с. Бортники, с. Грушка – Тлумацького, с. Терновиця Тисменицького районів Станіславської (Івано-Франківської) областей, м. Чортків Тернопільської області та ін. Так, у с. Дора найчастіше таємно богослужіння відправляли отці-студити Мирон Деренюк і Петро Чучман у помешканні одинокого інваліда війни Миколи Марчука [20, с. 20].

Нерідко, святкові і недільні богослужіння заміняли прослуховуванням Служби Божої по радіо “Ватикан”. Люди старалися зібратися всією родиною, ставили на столі хрест і запалювали свічки. У цей час заборонялося розмовляти, оскільки такі відправи прирівнювалися до перебування у церкві [13, с. 11–12]. Під час прослуховування Літургії родина Сеньків із с. Росохач Чортківського району Тернопільської області запалювала свічки, разом співали тропарі і антифони, ставали на коліна на освячення [10, с. 5]. У с. Дорогичівка Заліщицького району Тернопільської області було виявлено зібрання мирян на квартирі В. Черніцького, де “організовувалось прослуховування богослужіння із Ватикану”. Їхню поведінку було обговорено на засіданні комісії сприяння при Дорогичівському сільвиконкому, де прихильників УГКЦ було попереджено про заборону незаконних зборищ [8, арк. 22].

Через відсутність богослужбових книг їх відфотографували або переписували від руки. Це стосувалося, насамперед, молитовників, Святого Письма, Катехизму, “Наслідування Христа” Томи Кемпійського тощо. Поширення фотокопій також належало до обов’язків підпільного мирянства. Здебільшого, священники привозили зі Львова на Прикарпаття фотографії молитов: акафістів, Хресної дороги, а вірні розповсюджували їх по селах єпархії. А. Майданська, працюючи в редакції газети “Прикарпатська правда” в Івано-Франківську мала можливість таємно друкувати релігійну літературу. У цьому їй допомагала машиністка Анна Дмитрієва. Таким способом вона передрукувала “Страдаючу Матір Божу”, “Благодаріє” після Святого Причастя [8, с. 15–16]. Молодший син Анни Меринди переписав вручну для своєї матері молебень [9, с. 10]. Підпільна мирянка Іванна Волвін працювала на посаді сторожа у м. Чортків Тернопільської області. Під час нічних чергувань вона вручну переписувала у невеликі блокноти різні молитви (Святі Години, книжки “Боже милосердя”, “Поява Фаустини сестрі Ковальській”, “Полум’я любові”), які згодом поширювала серед віруючих греко-католиків [14, с. 5].

У доповідній записці Інспектора Уповноваженого Ради по УРСР Ніконова за 1967 р. знаходимо інформацію про активізацію діяльності уніатів на території Івано-Франківської області, яка проявляється у “самовільному захопленні церковних приміщень с. Торговиця Коломийського району Івано-Франківського району і в с. Надорожна Тлумацького району, в яких віруючі самі або при участі уніатських священників проводять релігійні служби”, а також “українці-католики” надсилають до уповноваженого заяви, в яких просять “відкрити католицьку церкву східного обряду, тобто уніатську”. У 1967 р. було три заяви однакового змісту [5, арк. 134]. Незважаючи на рішення облвиконкому за №258 від 14 травня 1964 р. про передачу церкви колгоспу під склад, парафіяльний храм с. Надорожна знаходився у розпорядженні греко-католицької

релігійної громади. У церкві залишилася вся культова атрибутика, навіть церковні дзвони не були зняті з дзвіниці, за допомогою яких закликали віруючих на богослужіння. Такі заклики за допомогою дзвонів мали місце 18, 26, 27, 28 серпня і 3 вересня 1967 р. [5, арк. 143].

За офіційними даними радянських органів влади у 1967 р. на території Івано-Франківської області релігійні відправи проводились по хатах віруючих у 20–25 населених пунктах [5, арк. 145]. Припускаємо, що дана цифра є не зовсім точною, оскільки інформація про деякі релігійні відправи була невідома уповноваженим.

Упродовж кількох років парафіяни с. Добровляни Заліщицького району Тернопільської області відмовлялися ходити до діючого православного храму, а ходили на відправи, які проводили греко-католицькі священники Заяць, Мартинюк і Месак. З цього приводу парох церкви о. Синятович у серпні 1967 р. написав скаргу архієпископу Львівсько-Тернопільському Миколаю: “В Заліщиках під час моєї роботи як пароха не було жодного хрещення і вінчання. Хрестять і вінчають в о. Зайця. У Вербну неділю щорічно він святить лозу в себе вдома. Всі несуть до нього, а до Добровлян мало хто йде з Заліщиків. Посвячення Пасхи в суботу від полудня до вечора також проводить о. Заяць у себе вдома, а всі віруючі йдуть до нього” [7, арк. 5].

Осередком духовного життя були святі місця, до яких миряни періодично здійснювали паломництво. Найчастіше вірні Станиславівської єпархії їздили до с. Зарваниця Золотниківського району Тернопільської області, де була капличка УГКЦ на честь об’явлення Чудотворної ікони Божої Матері. Сюди під час релігійних свят приходило багато віруючих, котрим підпільне духовенство проводило богослужіння. Люди з м. Івано-Франківська добиралися маршрутними автобусами до м. Бучача, потім з пересадками до с. Киданів, звідки лісами йшли до с. Зарваниці. Посеред лісу стояв саморобний престіл з каміння, на якому ставили ікону Зарваницької Богородиці і служили Літургію [8, с. 8]. Влада знала що с. Зарваниця є осередком збору підпільного духовенства і мирян з усієї Галичини, тому різними засобами намагалася перешкоджати молитовному зібранню вірних. Релігійні відправи проводилися вночі, або зранку. Найчастіше організаторами поїздок підпільних греко-католиків Станиславщини до с. Зарваниці займалися отці Володимир Шафран, Василь Семенюк і Павло Василик [8, с. 10–11].

Про активізацію підпільного служіння УГКЦ свідчить паломництво віруючих до відпустового місця у с. Зарваниці на свято Івана Хрестителя 6-7 липня 1969 р. На молебні нараховувалося понад три тисячі мирян, які прибули не тільки із сусідніх сіл і районів, але й з багатьох населених пунктів Тернопільщини, Івано-Франківської та Чернівецької областей. Переважно це були жінки середнього і старшого віку, а також молодь і діти дошкільного та шкільного віку. Частина віруючих йшли пішки, зокрема, 80 паломників з Галицького і Богородчанського районів Івано-Франківської області, а інші дісталися до с. Зарваниці на підводах, котрих туди прибуло близько 50. Моління проходило у два етапи: перший пізно ввечері 6 липня, а другий – з 7 до 15 години наступного дня. Ці богослужіння біля руїн каплиці проводили отець М. Кухарський з с. Ріпинці Бучацького району, а допомагали йому М. Форбота із с. Помірці Бучацького району і Дуда із с. Зарваниці.

Така ж масова проща до с. Зарваниці із чисельністю понад три тисячі віруючих УГКЦ відбулася 28 серпня 1969 р. на свято Успіння Пресвятої Богородиці. У цьому богослужінні, яке проводив П. Гурський із с. Осівці Бучацького району, взяли участь паломники з Тернопільської, Івано-Франківської та Львівської областей [25, с. 250].

З кожним роком кількість паломників до с. Зарваниці збільшувалася. Уповноважений Ради по УРСР К. Литвин в інформаційному звіті за 1973 р. наводить дані, що протягом кількох років “уніати організовували масові зборища”, на які збиралися до 5 тисяч паломників з Івано-Франківської та Тернопільської областей [2, арк. 13].

Широкомасштабними силовими і пропагандистськими акціями не вдалося повністю повернути населення у лоно РПЦ. Ліквідовуючи греко-католицькі парафії, влада забирала культові споруди, які перетворювали на склади, клуби. Однак, миряни боролися не тільки за чистоту віри, але й відстоювали церковне майно. У с. Топорівці Городенківського району Івано-Франківської області віруючі перешкоджали колгоспу розмістити у церкві склад зерна. Коли у липні 1967 р. мішки з колгоспним зерном були занесені до храму, то вночі миряни відкрили двері церкви і все зерно перенесли на город голови колгоспу [5, арк. 142–143].

Особливу роль у житті підпільної Церкви відігравали жінки. Вони не тільки займалися вихованням дітей у релігійному дусі, збереженням звичаїв і традицій, але й переховували від знищення греко-католицьку атрибутику. Із спогадів парафіянки с. Опришівці поблизу м. Івано-Франківська відомо, що її мама разом із сусідкою знайшли поблизу церкви у кропиві хрест і статую ангела, які вони переховували у своїх помешканнях аж до виходу Церкви з підпілля [8, с. 3].

У с. Терновиця Тисменицького району Івано-Франківської області постійно відправлялися богослужіння у церкві, яку радянська влада вважала недіючою. Однак, греко-католицькі священники не мали можливості кожної неділі чи свята бути у храмі. Парафіяни сходилися до церкви і самостійно відправляли ті частини Літургії, які належало співати людям. Не піти в неділю до церкви вважалося великим гріхом [22, с. 9]. Релігійне життя у с. Терновиці продовжувалося і після офіційного закриття церкви у 1982–1983 рр. Прихожани, серед яких був і майбутній священник о. Іван Репела, підваживши двері захристії, зайшли до храму, в якому поприбирали сміття і помили підлогу. Згодом пошили довгі штори з дермантину, якими закривали вікна під час богослужіння і відновили служіння у храмі, але тільки вночі. Богослужіння відбувалися досить регулярно, принаймні раз на місяць [22, с. 12], у супроводі церковного співу і навіть найняли професійного диригента, який підтримував діяльність хору на високому рівні [20, с. 25].

Велика релігійна громада греко-католиків діяла у с. Грушка Тлумацького району. Одночасно на Службу Божу у цьому селі збиралося 30-50, а інколи і 100 осіб. У селі практикували агапе – спільну трапезу після Святої Літургії. За той час, який священник витрачав на сповідь (приблизно 4–5 годин), парафіяни організовували гостину, на якій частували всіх без винятку [20, с. 27].

Залишаючись практикуючими християнами, миряни УГКЦ об’єднувалися у релігійні братства. У с. Дора Яремчанського району Братство Матері Божої Нестанної Помочі, засноване отцем-редемптористом Михайло Шевчишиним, налічувало від 80 до 100 осіб. Члени братства приділяли молитві по 5–6 годин без перерви. До братства Матері Божої Нестанної Помочі належали парафіяни с. Бортники Тлумацького району. Їхніми обов’язками були регулярні молитви на вервиці, свята тайна сповіді і причастя кожного місяця, участь у святій Літургії, яку за відсутності священника, вони самостійно співали під закритою церквою. Братство апостольської молитви діяло у с. Чортовець Городенківського району. У Великий піст члени братства відправляли по хатах Хресні Дороги, у травні-червні двічі на тиждень служили молебні [20, с. 22, 26, 28]. Село Чортовець славалося своєю релігійністю і вірністю УГКЦ у часи підпілля. Там була доволі велика релігійна громада греко-католиків. На богослужіння, які найчастіше відправляли місцевий парох о. М. Пашак або о. В. Семенюк, нерідко сходилося по 300–400 людей [9, с. 12].

Урочисто проходили інтронізації родин – посвячення кожної підпільної греко-католицької родини до Ісусового Серця. Це вважалося великим родинним святом. На столі ставили образ Ісуса Христа, Серце Ісуса, прибране віночками з квітів. Вся родина вклякала перед престолом на коліна, священник служив Святу Літургію, а потім проводив інтронізацію. Це була щорічна молитва за всю родину, на яку запрошували найближчих родичів і друзів. Після інтронізації був святковий обід [12, с. 9].

Отже, греко-католицьке мирянство посідало важливе місце у структурі й діяльності підпільної Станіславівської єпархії УГКЦ. Переживши кількадесятилітні переслідування, вони зуміли не тільки вистояти у вірі і перенести численні удари з боку атеїстичного режиму, але й згуртувати всі сили, які залишилися після офіційної забони, спроможні вести боротьбу за права своєї Церкви. Міцна підтримка Церкви серед населення єпархії сприяла виникненню та активізації руху за відродження УГКЦ.

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО), ф. 1 (Центральний комітет Комуністичної партії України. Документи загального відділу ЦК Компартії України (секретна частина)), оп. 24, спр. 5028, 333 арк.
2. ЦДАГО, ф.1, оп. 25, спр. 872, 89 арк.
3. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОВУ), ф. 4648 (Уповноважений Ради у справах Російської Православної Церкви при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР), оп.3, спр. 157, 262 арк.
4. ЦДАВОВУ, ф. 4648, оп. 3, спр. 175, 260 арк.
5. ЦДАВОВУ, ф. 4648, оп. 5, спр. 34, 224 арк.
6. Державний архів Івано-Франківської області, ф. Р-389 (Уповноважений Ради в справах православної церкви при Раді Міністрів СРСР у Станіславській (Івано-Франківській) області), оп. 1, спр. 18, 133 арк.
7. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО), ф. Р.-3241 (Уповноважений Ради у справах релігійних культів у Тернопільській області), оп.1, спр. 48, 29 арк.
8. ДАТО, Р.-3241, оп.1, спр. 286, 88 арк.
9. Інтерв'ю з о. Василем Семенюком від 24.06.1993, Тернопільська обл. с. Березовиця. Інтерв'юер: Ярослав Соцький // Архів Інституту Історії Церкви (далі – АІЦ), П-1-1-171, 26 с.
10. Інтерв'ю з о. Іваном Сеньківим від 25.01.1994, Тернопільська обл. м. Борщів, вул. Шевченка, 30. Інтерв'юер: Ярослав Стоцький // АІЦ, П-1-1-281, 68 с.
11. Інтерв'ю з п. Анною Майданською від 11.02.1994, Івано-Франківська обл. с. Опришівці, вул. Коновальця 247-а. Перша редакція. Інтерв'юер: Н. Павликівська // АІЦ, – П-1-1-359.4. – 44 с.
12. Інтерв'ю з п. Анною Мериндою від 22.11.1993, м. Івано-Франківськ. Перша редакція. Інтерв'юер: Н. Павликівська // АІЦ, – П-1-1-350.3. – 16 с.
13. Інтерв'ю з п. Володимиром Кандюк від 30.11.1993, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Н. Павликівська // АІЦ, П-1-1-360, 27 с.
14. Інтерв'ю з п. Іванною Волвін від 11.02.1994, Тернопільська обл. м. Чортків. Інтерв'юер: Ярослав Стоцький // АІЦ, П-1-1-291.4, 37 с.
15. Андрухів І. Галицька Голгофа. Ліквідація УГКЦ на Станіславщині в 1945–1961 рр. / Ігор Андрухів. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1997. – 84 с.
16. Андрухів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект / І. Андрухів, О. Лисенко, І. Пилипів. – Надвірна : Надвірнянська друкарня, 2010. – 500 с.
17. Бублик Т. Участь греко-католицького мирянства у русі за легалізацію УГКЦ: на прикладі діяльності Комітету захисту УКЦ (середина 1980-х – початок 1990-х рр.). [Електронний ресурс] / Т. Бублик. – Режим доступу : http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/32/bublyk.pdf
18. Будз К. Греко-католицькі миряни в умовах повосенної ліквідації УГКЦ в Галичині. [Електронний ресурс] / К. Будз – Режим доступу : http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/2665/1/Budz_Hreko_katolytski_myriany.pdf.
19. Будз К. Обрядова ідентичність підпільних греко-католиків (1946–1989 рр.). [Електронний ресурс] / К. Будз. – Режим доступу : <http://history.ukma.edu.ua/docs/journals/magisterium/41/budz.pdf>.
20. Літургія підпільної Церкви. Збірник. За ред. Івана Говери. Спомини. Статті. Інтерв'ю. Фотоматеріали. – Тернопіль : Джура, 2014. – 208 с.
21. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / В. Марчук. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 464 с.
22. Отець Іван Репела. Літа минають... / отець Іван Репела. – Львів : Манускрипт, 2014. – 56 с.
23. Пашенко В. Православ'я в новітній історії України. Ч. 2 / В. Пашенко. – Полтава, 2001. – 736 с.
24. Стасюк І. Діяльність Української Греко-Католицької Церкви у підпіллі (1946–1989). [Електронний ресурс] / І. М. Стасюк // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Держава та армія. – 2014. – № 784. – С. 224–230. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VNULPDA_2014_784_34.pdf.
25. Стоцький Я. Українська Греко-католицька церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989 рр.) / Ярослав Стоцький. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. – 432 с.

В статті на основі опублікованих і архівних документів і історіографічного матеріалу проаналізовані особливості підпільної діяльності греко-католицького мирянства на території Станіславської єпархії в 40–80-е роки ХХ в. Особливе уваження автор звертає на розповсюдження протестів проти нелегального положення УГКЦ, проведення тайних богослужень по греко-католицькому обряду, сближення з римо-католиками, бойкот “кадрового” православного духовенства.

Ключевые слова: Станіславська єпархія, миряне, Львівський собор, УГКЦ, підпольє.

Peculiarities of clandestine activity of Greek Catholic laity community on the territory of Stanislaviv eparchy of 40th–80th years XX century are analyzed in the article on the basis of published and archive documents and historiographical material. The author pays much attention to protests spreading against illegal position of UGCC, holding clandestine worships according to Greek Catholic ceremony, approaching to Roman Catholics, boycott of Orthodox clergy.

Keywords: Stanislaviv eparchy, laity community, the Lviv Cathedral, UGCC, clandestinity.

УДК 94(477): 7.079 (44)
ББК 63.3 (4 Укр) 66

Олеся Толочко

ФЕСТИВАЛЬ “ФРАНЦУЗЬКА ВЕСНА В УКРАЇНІ”: ПЕРШІ РОКИ ПРОВЕДЕННЯ

Стаття присвячена аналізу особливостей заснування й проведення фестивалю “Французька весна в Україні” впродовж 2004–2007 рр., впливу фестивалю на розвиток українсько-французьких взаємозв'язків у сфері культури та поширення французької культури в містах України.

Ключові слова: Україна, Франція, фестиваль “Французька весна в Україні”, культурний обмін, Французький культурний центр.

Україна проводить багатовекторну зовнішню політику, приділяючи увагу розвитку двосторонніх відносин в політичній, торгово-економічній, освітній, науковій, культурній та інших сферах. З часу проголошення незалежності України двосторонні зв'язки з Французькою Республікою були нестабільними, а часом доволі напруженими. Проте це не впливало на українсько-французьку співпрацю в гуманітарній сфері, яка завжди була активною та зберігала позитивну динаміку.

Зі встановленням дипломатичних відносин між Україною та Францією розпочався процес створення Французького культурного центру в Україні. Проте юридичне оформлення Французький культурний центр отримав тільки із підписанням Угоди між урядом України та урядом Французької Республіки про статус та умови діяльності культурних центрів 3 травня 1994 року. Цього ж дня о 16.00 відбулося урочисте відкриття нових приміщень Центру в Києві по вулиці Горького, 104 [1, с. 82].

Посольство Франції в Україні та підпорядкований йому Французький культурний центр, зацікавлено і з повагою ставились до подій культурного життя України, багато і плідно працювали у сфері популяризації власної культури. Підтримуючи виставки, фестивалі та окремі проекти українських майстрів кіно, пера, пензля і перфомансу, співробітники Центру регулярно проводили тижні кіно, виставки, зустрічі із сучасними французькими митцями, які допомагали краще зрозуміти культурний процес у Франції.

Із зростанням уваги до французької культури з боку української громадськості, зріла ідея створення культурного сезону, яка була втілена у 2004 році. Цей фестиваль отримав назву “Французька весна в Україні”. Організація мистецьких заходів у регіонах та співпраця з численними українським партнерами мали на меті представити найкраще з сучасної французької творчості, налагодити плідний українсько-французький діалог, сприяти новим спільним проектам.

Ще одним чинником, який сприяв започаткуванню проведення французьких культурних сезонів були Дні української культури у Франції, які пройшли восени 1999 року. За словами радника з питань культури та співробітництва Посольства Франції в

Україні Олів'є Гійома, у відгук на успішне проведення Днів української культури у Франції Посольство Франції в Україні вирішило, спільно з Міністерством закордонних справ України та Міністерством культури і мистецтв України, організувати Дні французької культури під назвою “Французька весна в Україні” [4]. Деяке затягування у проведенні фестивалю можна пояснити вирішенням організаційних питань.

Пропоноване дослідження має на меті висвітлити особливості проведення та проаналізувати програми фестивалю “Французька весна в Україні”, визначити його внесок у розвиток українсько-французького співробітництва.

Проведення фестивалю “Французька весна в Україні” досі не було предметом окремого дослідження і розглядалось тільки в контексті роботи Французького культурного центру в Україні та українсько-французьких відносин у сфері культури [1–3].

Перший фестиваль “Французька весна в Україні” пройшов у квітні 2004 р. Програма заходів охопила не лише Київ, а й такі міста України як Львів, Харків, Одеса, Дніпро, Донецьк. Фестиваль проходив під егідою Міністерств закордонних справ двох країн, Міністерства культури та мистецтв України, посольств України у Франції і Франції в Україні. Програму заходів було підготовлено Французьким культурним центром в Україні та Французькою асоціацією розвитку мистецтв (AFAA) із французького боку та міжнародним агентством “Україна АРТ” – з українського [5, с. 12]. До офіційної програми увійшло близько п'ятдесяти заходів, що представили різноманітні мистецькі жанри: музику, театр, танець, образотворче мистецтво, кіномистецтво та літературу. Головний акцент робився на твори сучасного французького мистецтва, які залишалися маловідомими українській публіці.

Відкриття фестивалю “Французька весна в Україні” відбулося 1 квітня 2004 року в Національному театрі опери та балету вечором пам'яті Сержа Лифаря, прем'єрою балету “Сюїта в білому” і переглядом унікальних архівних матеріалів, присвячених життю та творчості “сина двох країн” [6].

Упродовж перших трьох днів квітня на Майдані Незалежності у Києві виставлявся підготовлений французами проект “Скульптура зі світла”. Для шанувальників джазу був організований концерт “Париж – Київ Експрес”, що об'єднав під керівництвом Сільвена Бефа колектив “Октовойс” (на думку французьких музичних критиків, це нове поняття у сфері джазу) та шість українських джазових виконавців. Також для шанувальників музики був представлений спільний французько-український рок-концерт “Бікіні Машин” (*Bikini Machine*) – “ВВ” [7, с. 10]. Цирковий театр “Єдиноріг” з міста Лілль залучав наймолодших глядачів до кола відвідувачів фестивалю.

У рамках фестивалю було організовано цілий ряд виставок в українських музеях. Із французьким поп-артом “Наративним фігуративом”¹ глядачі мали змогу ознайомитися на виставці “Булгаков або дух свободи” митців Ерро, Петера Кладена та Жака Монорі, яка відкрилася 2 квітня у Національному художньому музеї України. У Львові відбулася виставка робіт відомого французького фотографа угорського походження, засновника сюрреалізму в фотографії – Андре Кертеса (*André Kertész*), чії твори зберігаються в музеях Парижу [6].

Перший фестиваль “Французька весна” дав можливість українським читачам зустрітися з письменником Жилем Ляпужем, який вручив премію ім. Г. Сковороди за

¹ Вираз “нарративний фігуратив”, запроваджений у 1964 році критиком Жеральдом Гассіо-Талабо, означає, якщо розглядати його поза межами будь-якої вузької класифікації, що спирається на поняття школи чи стилю, таке поняття, як “введення часу в зображення”. Ця течія об'єднує художників з дуже різними творчими доробками, спільною для яких є лише єдність мислення, що полягає у відмові від геометричної абстракції. Незважаючи на те, що історично ці художники є прямими спадкоємцями англо-американського поп-арту, в якого вони інколи запозичують деякі елементи мови і деякі технічні процеси (перенесення фотографічного зображення на полотно), їхнє зображення “щоденних міфів” має іншу природу, яка суттєво відрізняється від природи поп-арту: вона менш поблажлива до “суспільства споживання”, “прохолодніша”, більш продумана.

кращий переклад українською мовою з французької у двох категоріях: “Література” та “Суспільні науки”. Директор видання “Французька етнологія” Жан Кюїзенє у рамках фестивалю представив спеціальний номер, повністю присвячений Україні.

За підтримки UNIFRANCE та МКФ “Молодість” кіномистецтво Франції було репрезентоване яскравими програмами. Відкрила свято любителів кіно відома актриса Фані Ардан із ретроспективою своїх фільмів, яка проходила в кінотеатрі “Київ” з 2 по 8 квітня. У кожному місті, залученого до програми фестивалю, пройшов кінопоказ “Довга ніч... короткого метра”. Фестиваль “Нові імена в кінематографії” відбувався у Львові, Харкові, Дніпрі та Донецьку. У Києві та Одесі пройшов фестиваль “Допрем'єрних показів”, включивши в себе шість різних за жанром повнометражних картин 2003 року.

Фестиваль “Французька весна в Україні” завершилася 30 квітня концертом у Національній філармонії України. Під керівництвом диригента Паскаля Рофе у виконанні симфонічного оркестру Національної філармонії України прозвучали сюїта № 2 “Дафніс і Хлоя” Маріса Равеля, “симфонія ре мінор” Сезара Франка й “Метаноли” відомого сучасного композитора Анрі Дютійо, чії твори максимально насичені складними текстами [5, с.12].

Після завершення першого фестивалю радник із питань культури та співробітництва Посольства Франції в Україні Олів'є Гійом зізнався, що фестиваль приніс багато несподіванок і самим організаторам: “Ми формували програму так, щоб показати якнайбільше сучасної творчості. Деякі заходи були дуже специфічні, розраховані на підготовленого глядача, але навіть їх супроводжував величезний успіх у широкій публіки. Наприклад, виставка в Центрі сучасного мистецтва “Де жінки” - її відвідали п'ять тисяч осіб” [8, с.9]. Великою несподіванкою для організаторів стали повні зали у Дніпрі, Харкові та Львові на виставі сучасного танцю у виконанні колективу “Кубілай Хан Інвестігейшн”, адже сучасний балет в Україні, як правило приймали досить прохолодно. У Донецьку, в місті, яке сприймалося як велике промислове, а не культурне, квитки на заходи “Французької весни” розкупили за 2–3 тижні.

У доповнення до офіційної програми вся мережа Альянс Франсез в Україні взяла участь у “Французькій весні” зі своїми культурними програмами, які реалізовувалися в містах, де розташовані Альянси: Львові, Рівному, Одесі, Запоріжжі, Дніпрі, Харкові, Луганську, Сімферополі та Севастополі. Програми були розроблені за підтримки міських та обласних органів влади, а також Посольства Франції.

З свого боку, Асоціація міст-побратимів “Україна – Франція” не пошкодувала зусиль для залучення місцевих громад та українських культурних установ до участі у “Французькій весні”. Місцеві музеї та бібліотеки підготували свої культурні програми, пов'язані з історією, традиціями, культурою та сучасністю Франції.

Результатом об'єднання зусиль стала сукупність надзвичайно багатих за змістом та різноманітних за формою заходів, які впродовж усього квітня проводили французи, знайомлячи українських глядачів зі своєю культурою.

Кількість відвідувачів заходів засвідчила, що фестиваль викликав інтерес у широкій публіки. Першу “Французьку весну” відвідали близько 60 тисяч осіб, не враховуючи тих, хто був присутній на відкритті, на лазерному шоу на майдані Незалежності [8, с. 9].

За словами посла Французької Республіки в Україні Філіпа де Сюрмена “Французька Весна в Україні – 2004” від Києва до Донецька, від Одеси до Харкова, від Львова до Дніпропетровська, всюди викликала найжвавішу зацікавленість і тому не могла залишитися без майбутнього [9, с. 4–5]. Тому вже наступного року було проведено Другий фестиваль “Французька весна в Україні”.

“Французька весна в Україні – 2005” відкрилася 3 квітня у Києві, в Музеї російського мистецтва, виставкою плакатів французького графіка Філіпа Апелуага за особистою участю митця. Урочисте офіційне відкриття мало відбутися того ж вечора

на Майдані Незалежності, але, на жаль, початок фестивалю збігся з трагічною подією – смертю Папи Римського. Через це не відбулося приголомшливе шоу – спектакль вогню, спеціально підготовлений мерією Тулузи та групою Commandos Percu [10, с. 11]. Ця вистава мала ознаменувала тридцятиріччя побратимських відносин між Києвом та Тулузою.

З 3 до 28 квітня 2005 року великі міста України знайомилися з французькою творчістю у її найрізноманітніших аспектах. Найбільший резонанс викликало турне чотирьох колективів: творчої компанії “Кафіг” з її виставою “Соло” у стилі хіп-хоп, театральної трупи “Пан та Пані О” з п’єсою “П’єр і Жанна”, тріо “Плюм...” і колективу сучасної музики “Акрош Нот”.

Незмінний партнер посольства Французької Республіки – оркестр Київської національної філармонії під керівництвом диригента Миколи Дадюри – дав 10 квітня великий концерт французької класичної музики.

Зображувальне мистецтво було широко представлене десятком різних експозицій. До Києва приїхали художники Жерар Гійомар і Бернар Рансіак, щоб доповнити уявлення киян про “Наративний фігуратив”, знайомство з яким почалося навесні 2004 р. Дві молоді художниці – Сандрін Аттата і Надья Бенбута – для яких Україна стала джерелом натхнення, представили свої експозиції спочатку в Одесі, потім у Києві. Французьке фотомистецтво було представлено у Львові, Донецьку та Харкові.

Окреме місце у програмі було відведене книговидаванню. Відбулися презентації україномовного перекладу твору Франсуа Рабле “Гаргантюа і Пантагрюель”, який вийшов за підтримки Програми сприяння видавничій справі “Сковорода”, та “Словника європейських філософій: лексикон неперекладних понять”, в роботі над яким взяли участь четверо українських авторів.

В усіх великих містах України пройшла “Ніч короткого метражу”. У Києві, Одесі, Харкові кіномистецтво було представлено також фестивалем допрем’єрних показів, а в Донецьку, Дніпрі та Запоріжжі – програмою показів французьких фільмів.

Другий фестиваль “Французька весна” пройшов з не меншим успіхом, визначилися вже традиційні напрями, які презентували французьку культуру під час сезонів: сучасне та класичне музичне мистецтво, театр, кіно, живопис та книговидавання.

Наступна “Французька весна в Україні – 2006”, за словами посла Франції в Україні Жана-Поля Везіана, “остаточно вписалась до культурного щоденника України” [11, с. 4–5]. Відкрився фестиваль у Києві унікальним дійством – спектаклем-подорожжю “Під кінець Одісеї”. Глядачі спостерігали як від Бессарабської площі до Майдану Незалежності рухалися вісім механічних алегорій: оригінальні машини без моторів, які сконструював Філіп Жоффруа. Механізми приводили в рух дванадцять акторів-акробатів за допомогою педалей, балансирів, зубчатих коліс тощо. Музичні партії виконували п’ять музикантів. Це була суміш циркового мистецтва, музики, поезії, техніки та гумору. Самі ж творці спектаклю з театру “Піпототаль”, що у французькому місті Бове, визначили його жанр як “Механічна поезія мандрівників” [12, с.13].

Не менш святковим було і продовження фестивалю. “Французька весна в Україні – 2006” широко репрезентувала сценічне мистецтво. У рамках фестивалю було проведено Міжнародний фестиваль студентських франкомовних театрів у Дніпрі. Поділитися з українськими глядачами своєю творчістю приїхала театральна компанія “Premier Act” із виставою “Макондо”, створеною за твором Габрієля Гарсія Маркеса “Неймовірна й сумна історія простодушної Ерендіри та її диявольської бабусі”. Також глядачі Дніпра, Донецька, Харкова, Києва, Одеси та Львова мали змогу подивитися виставу незвичайного формату “Шин-Шилла” у виконанні компанії “Ecart”. У супроводі електронної музики і шумових ефектів, на тлі діалогів кіноперсонажів актори з французького міста Натан танцювали свій оригінальний танець. Для VI Міжнародного конкурсу

балету ім. Сержа Лифаря в Україні було поновлено балет Лифаря “Ранкова серенада” [11, с. 12–19].

Кіномани у межах “Французької весни” мали можливість побачити французькі короткометражні фільми під час вже традиційної “Ночі короткометражного кіно” в Києві, Донецьку, Одесі, Дніпрі, Харкові, Львові. “Французька весна в Україні – 2006” вразила новинкою – програмою Кіно-Мікс. Показ німих стрічок “Тристороннє дзеркало” Жана Епшейна і “Ворожка” Ноеля Рената, знятих в 20-х роках минулого століття, пройшов під акомпанування групи Scratch Massive, які грали електронну музику. У рамках вже традиційного заходу “Фестиваль допрем’єрних показів” глядачі Харкова, Дніпра, Києва, Одеси побачили сім фільмів, що належать до різноманітних жанрів і які здобули успіх і нагороди у Франції та за її межами: “І серце моє завмерло” Жака Одіара, “Місця в партері” Данієля Томпсона, “Равлики-павлики” Олів’є Дюкастеля, “Ангел-А” Люка Бессона, “Марок” Лайли Марракши, “Юний лейтенант” Ксав’є Бовуа, “Не сьогодні – завтра” Філіпа Ле Гюе [11, с. 22–31].

Особливе місце на фестивалі було відведено музиці і живопису. У шести містах України дали концерт музиканти тріо Жана-Франсуа База. На закритті фестивалю кияни насолоджувалися французькою класичною музикою у виконанні Симфонічного оркестру Національної філармонії України, а одесити – сучасною музикою у виконанні на саксофоні П’єром-Стефаном Меже у рамках Міжнародного фестивалю “Два дні, дві ночі нової музики” [11, с. 48–53].

Французький живопис репрезентував Ксав’є Галь у спільній виставці з українським художником Анатолієм Криволапом “Від Тулузи до Києва”. Також, французи ознайомили із творчістю художника-абстракціоніста Івана Кавуна, українця за походженням.

У рамках “Французької весни в Україні – 2006” відбулися презентації книг “Пробудження Лол В. Штайн” Маргарит Дюрас, “Європа та релігії. Ставки XXI сторіччя” Жана-Поля Віллема [11, с. 56–61].

Починаючи з “Французької весни – 2006” можна говорити про виокремлення традиційних заходів у проведенні фестивалю: святкове відкриття, кінофестивалі “Ніч короткометражного кіно” та допрем’єрних показів, концерти французької сучасної та джазової музики. Проте, цього року в програмі фестивалю виокремився новий напрям – представлення доробку митців українського походження, які жили і працювали у Франції, який отримав продовження у програмі фестивалю наступного року.

“Французька весна” у 2007 році розширила свої кордони у порівнянні з попередніми роками. Завдяки сприянню Альянс Франсез заходи в рамках фестивалю вперше проводились також у Луганську, Рівному, Севастополі та Запоріжжі.

“Французька весна – 2007” вже за традицією подарувала своїм глядачам як відкриття – вогняний спектакль мистецького колективу Carabosse на Софійському майдані та в парку навколо Софійського собору.

Театралам міст Києва, Харкова, Львова, Одеси, Дніпра та Донецька була представлена вистава “Гамлет / тема & варіації” компанії Unijambiste та оригінальною постановкою суміші хіп-хопу та сучасного танцю “Дуар” у виконанні компанії “Ассгогар”. Також, у Дніпрі відбувся вже традиційний Міжнародний фестиваль франкомовних театрів.

Фестиваль 2007 року відзначився виставками живопису Стефана Лапланша та Патрісії Ле Берр, фотографій – Юрія Білака та Деніз Коломб, які знайомили глядачів із фігуративним та абстрактним мистецтвом [13, с. 20–33].

У рамках фестивалю відбулася презентація “Спогадів” Сержа Лифаря, перекладених українською мовою за підтримки Програми сприяння видавничій справі “Сковорода”. Свою працю також представили молоді романісти Флоріан Зеллер і Давід Фоенкінос. Українські та французькі дослідники творчості письменника Василя Гросс-

мана, який народився у Бердичеві, під час “круглого столу” обмінялися думками щодо його ролі в історії світової літератури.

Особливого розголосу в українських ЗМІ отримав показ фільмів Тоні Гатліфа, який пройшов у Києві, Одесі та Дніпрі. У кожному місці в програму Фестивалю ввійшли показ п’яти найбільш відомих фільмів режисера Тоні Гатліфа (“Дивний чужинець”, “Я народився від лелеки”, “Свінг”, “Вигнанці”, “Трансільванія”), виставка фотографій “Цигани. Життя без кордонів” Найджела Дікінсона та концерт Рони Хартнер. Завершилася “Французька весна – 2007” вже традиційним концертом французької класичної музики у виконанні Симфонічного оркестру Національної філармонії України.

“Французька весна” в Україні в 2007 році розширила географічно свою програму та остаточно закріпилася в культурному житті України.

Наступна таблиця відображає кількість заходів, які проводилися в різних містах України в рамках фестивалю “Французька весна в Україні”:

Рік	Міста проведення заходів													
	Київ	Харків	Дніпро	Донецьк	Одеса	Львів	Запо- піжжя	Рівне	Лугансь	Хмель- ницький	Сімфе- рополь	Севасто- поль	Горлівк	Всього
2004	21	8	6	5	6	6	-	-	-	-	-	-	-	52
2005	12	6	8	5	6	5	-	-	-	-	-	-	-	42
2006	16	7	7	8	8	6	-	-	-	-	-	-	-	52
2007	17	9	7	6	9	8	2	3	3	1	2	3	1	71
Всього	66	30	28	24	29	25	2	3	3	1	2	3	1	217

Упродовж чотирьох років свого існування фестиваль розширювався (виняток становить 2005 рік, коли програма була скорочена внаслідок трагічних обставин). Для проведення заходів організатори робили акцент на столиці та більшою мірою обирали східний регіон України. Аналіз програми “Французька весна в Україні” 2007 року свідчить про поширення заходів фестивалю на ще не охоплені досі міста.

Отже, “Французька весна” – великий культурний сезон, який проходив по всій Україні впродовж квітня, починаючи з 2004 року, пропонував насичену програму культурних подій у головних мистецьких напрямках: зображальному, музичному, театральному, кіномистецтві, книговидавничому тощо. Організація великих заходів у регіонах та співпраця з численними українськими партнерами презентували найкраще з сучасної французької творчості, налагоджували діалог, сприяли новим спільним проектам.

Історичний досвід підтверджує, що взаємозв’язки між країнами можуть бути міцними та динамічними, коли вони базуються не лише на політичних і економічних угодах, а підкріплюються особистісними стосунками, ознайомленням із культурою народів. Взаємопізнання культур сприяє зближенню і взаєморозумінню, виступає могутнім каталізатором розбудови всього комплексу міждержавних відносин.

Фестиваль “Французька весна в Україні” сприяв розвитку культурного співробітництва між Україною та Францією. Адже в усьому світі саме через мистецькі твори відбувається діалог культур, поглиблюється взаєморозуміння між країнами світу. А “Французька Весна” підвищує зацікавленість пересічних громадян до творчих надбань митців французької культури.

1. Толочко О. Діяльність Французького культурного центру в Україні (1994–2006 рр.) / О. Толочко // Етнічна історія народів Європи. – 2009. – Вип. 30. – С. 82–87.
2. Дантанг С. В. Діалог культур України та Франції (90-ті роки ХХ – початок ХХІ століття) / С. Дантанг // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2012. – № 3. – С. 222–227.

3. Корнієнко В. В. Культурний діалог Україна – Франція в контексті діяльності культурних центрів / В. Корнієнко // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2010. – № 1. – С. 86–90.
4. Режим доступу : www.library.vibbitsa.com/includes/giyom04.
5. Халпахчі А. Код “Французької весни” / А. Халпахчі // Дзеркало тижня. – 2004. – № 18 (493). – 15–21 травня. – С. 12.
6. Французька весна в Україні 1–30 квітня : Програма заходів.
7. Радинський О. “Весна” прийшла і вгамувала / О. Радинський // Дзеркало тижня. – 2004. – № 15 (490). – 17–23 квітня. – С. 10.
8. Щоткіна К. Олів’є Гійом: про моду і про коріння / К. Щоткіна // Дзеркало тижня. – 2004. – № 20 (495). – 22–28 травня. – С. 9.
9. “Французька Весна в Україні – 2005” : Програма заходів.
10. Агрест-Короткова С. І знову в Україні “Французька весна” / С. Агрест-Короткова // Дзеркало тижня. – 2005. – № 14 (542). – 16–22 квітня. – С. 11.
11. “Французька Весна в Україні – 2006” : Програма заходів.
12. В Україні відкривається “Французька весна” // Кореспондент. – 2006. – 31 березня.
13. “Французька Весна в Україні – 2007” : Програма заходів.

Стаття посвячена аналізу особливостей утворенню і проведенню фестивалю “Французская весна в Украине” на протяженні 2004–2007 років, впливу фестивалю на розвиток українсько-французьких відносин в сфері культури і розповсюдження французької культури в містах України.

Ключевые слова: Україна, Франція, фестиваль “Французская весна в Украине”, культурний обмін, Французський культурний центр.

The article analyzes the characteristics and foundation of the “French Spring in Ukraine” for 2004–2007, the impact of the festival on the development of Ukrainian-French relationships in the field of culture and the spread of French culture in Ukraine

Keywords: Ukraine, France, festival “French spring in Ukraine, cultural changing, Institut Français de l’Ukraine.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Адамович Сергій – доктор історичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права Навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Бурачок Лілія – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Вовк Леся – директор Львівського медичного коледжу післядипломної освіти, здобувач Центру дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України.

Гаврилишин Петро – кандидат історичних наук, асистент кафедри міжнародних відносин Факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Гавриш Іванна – аспірантка кафедри історії України Факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Галишич Анна – магістрантка Факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Дворкін Ігор – кандидат історичних наук, доцент кафедри політичної історії Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”.

Дем’янчук Віталія – докторант Центру дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України.

Дрогобицька Оксана – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології і археології Факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Дрогомирецька Людмила – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Костючок Петро – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології і археології Факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Лизень Євген – магістрант Факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Мищук Андрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Мищук Мар’яна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних інститутів та процесів Факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Олійник Олег – аспірант кафедри всесвітньої історії Факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Проців Олег – кандидат наук з державного управління, головний спеціаліст Івано-Франківського обласного управління лісового та мисливського господарства.

Райківський Ігор – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Стецюк Наталія – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Тимар Ірина – здобувач кафедри всесвітньої історії Факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Толочко Олеся – аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Троханяк Олександра – кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін, науковий працівник бібліотеки Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України “Бережанський агротехнічний інститут”.

Федунь Христина – магістрантка Факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Щербін Лілія – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

ЗМІСТ

ЕТНОСОЦІАЛЬНІ ТА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

<i>Райківський Ігор</i> . Зв’язки Ізмаїла Срезневського з Галичиною в 1840–1850-х рр.....	3
<i>Мищук Андрій, Мищук Мар’яна</i> . Історико-краєзнавчі дослідження Галичини у творчому доробку Юліана Целевича.....	10
<i>Дворкін Ігор</i> . Внесок Василя Данилевича у розвиток музейної справи України.....	16
<i>Проців Олег</i> . Мисливство у протоколах засідання Галицького сейму кінця ХІХ – початку ХХ ст.....	20
<i>Дрогомирецька Людмила</i> . Співпраця українських кооперативних організацій Східної Галичини з товариством “Сільський господар” у 20–30-х рр. ХХ ст.....	26
<i>Троханяк Олександра</i> . Історична реальність підпілля ОУН в другій половині 30-х рр. на теренах Бережанщини.....	33
<i>Дем’янчук Віталія</i> . Громадсько-політична діяльність І. Геля у період розвалу компартійної системи в Українській РСР (січень – серпень 1991 р.).....	39
<i>Адамович Сергій</i> . Всеукраїнські з’їзди депутатів всіх рівнів у 1991, 2004, 2008, 2014 рр. як засіб збереження влади проросійських панівних верств.....	45

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

<i>Бурачок Лілія, Лизень Євген</i> . Зовнішня політика ФРН післявоєнного періоду.....	54
<i>Щербін Лілія, Федунь Христина</i> . Конституційна монархія у Бельгії: традиції та інновації (друга половина ХХ – поч. ХХІ ст.).....	59
<i>Гаврилишин Петро</i> . Демографічний розвиток Центрально-Східної Європи у першій половині ХХІ ст. та його вплив на міжнародні відносини.....	64
<i>Стецюк Наталія, Галишич Анна</i> . Волонтерський рух в Україні: витоки та особливості становлення.....	70

ЕТНОЛОГІЯ

<i>Дрогобицька Оксана</i> . Громадська діяльність Іванни Блажкевич (1886–1977).....	77
<i>Костючок Петро</i> . Витоки та формування етнонаціональної свідомості українців Карпат в ХІХ – на початку ХХ ст.....	86

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

<i>Тимар Ірина</i> . “Половецькі” сюжети в “Анналах” Яна Длугоша: походження та джерелознавча цінність.....	96
<i>Олійник Олег</i> . Діяльність Червоного Хреста в період Першої світової війни на окупованій Російською армією території Східної Галичини.....	104
<i>Вовк Леся</i> . Товариство “Учителька громада” в контексті суспільно-культурних процесів Другої Речі Посполитої (30-ті рр. ХХ ст.).....	111
<i>Гавриш Іванна</i> . Станиславівська єпархія у період радянського тоталітаризму (1946–1989 рр.) : підпільна діяльність вірних УГКЦ.....	117
<i>Толочко Олеся</i> . Фестиваль “Французька весна в Україні”: перші роки проведення.....	123

Відомості про авторів	130
------------------------------------	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ЭТНОСОЦИАЛЬНЫЕ И НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ ПРОЦЕССЫ
В УКРАИНЕ

<i>Райківський Ігорь</i> . Связи Измаила Срезневского с Галичиной в 1840–1850-х гг.	3
<i>Мищук Андрей, Мищук Марьяна</i> . Историко-краеведческие исследования Галичины в творчестве Юлиана Целевича.....	10
<i>Дворкин Игорь</i> . Вклад Василия Данилевича в развитие музейного дела Украины.....	16
<i>Процив Олег</i> . Охота в протоколах заседания Галицкого сейма конца XIX – начала XX в. ...	20
<i>Дрогомирецька Людмила</i> . Сотрудничество украинских кооперативных организаций Восточной Галиции с обществом “Сельский хозяин” в 20–30-х гг. XX в.	26
<i>Троханяк Александра</i> . Историческая реальность подполья ОУН во второй половине 30-х гг. на территории Бережанщины.....	33
<i>Демянчук Виталия</i> . Общественно-политическая деятельность И. Гея в период развала компартийной системы в Украинской ССР (январь – август 1991 г.).....	39
<i>Адамович Сергей</i> . Всеукраинские съезды депутатов всех уровней в 1991, 2004, 2008, 2014 гг. как средство сохранения власти пророссийских господствующих слоев.....	45

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ВСЕМИРНОЙ ИСТОРИИ

<i>Бурачок Лилия, Лизень Евгений</i> . Внешняя политика ФРГ послевоенного периода.....	54
<i>Щербин Лилия, Федунь Христина</i> . Конституционная монархия в Бельгии: традиции и инновации (вторая половина XX – нач. XX в.).....	59
<i>Гаврилишин Петр</i> . Демографическое развитие Центрально-Восточной Европы в первой половине XXI века. и его влияние на международные отношения.....	64
<i>Стецюк Наталья, Галишич Анна</i> . Волонтерское движение в Украине: истоки и особенности становления.....	70

ЭТНОЛОГИЯ

<i>Дрогобицька Оксана</i> . Общественная деятельность Иванны Блашкевич (1886–1977).....	77
<i>Костючок Петр</i> . Истоки и формирование этнонационального сознания украинцев Карпат в XIX – начале XX в.	86

ИССЛЕДОВАНИЯ МОЛОДЫХ НАУЧНЫХ РАБОТНИКОВ

<i>Тымар Ирина</i> . “Половецкие” сюжеты в “Анналах” Яна Длугоша: происхождение и историко-научная ценность.....	96
<i>Олейник Олег</i> . Деятельность Красного Креста в период Первой мировой войны на оккупированной Российской армией территории Восточной Галичины.....	104
<i>Вовк Леся</i> . Общество “Учительская громада” в контексте общественно-культурных процессов второй Речи Посполитой (30-е годы XX в.).....	111
<i>Гавриш Иванны</i> . Станиславовская епархия в период советского тоталитаризма (1946–1989 гг.): подпольная деятельность верующих УГКЦ.....	117
<i>Толочко Олеся</i> . Фестиваль “Французская весна в Украине”: первые годы проведения.....	123
Сведения об авторах	130

CONTENTS

ETHNO-SOCIAL AND NATIONAL AND CULTURAL PROCESSES IN UKRAINE

<i>Raikivskyi Igor</i> . The connections of Izmail Sreznevskyi with Galicia in the 1840–1850’s.....	3
<i>Mishchuk Andrii, Mishchuk Mariana</i> . Historical and regional ethnographical studies of Galicia in the Works of Julian Tselevich.....	10
<i>Dvorkin Igor</i> . Vasyl Danylevich’s contribution to the development of museum business in Ukraine.....	16
<i>Protsiv Oleg</i> . Hunting in the journal of the Galician sejm of the late 19th and early 20th Centuries.....	20
<i>Drogomyretska Lyudmila</i> . The partnership of ukrainian cooperative organizations of eastern Galicia with the company “Silskyi gospodar” in the 20–30’s of the 20 century.....	26
<i>Trokhanyak Oleksandra</i> . The historical reality of the OUN underground in the second half of the 1930’s. in Berezhany region.....	33
<i>Demyanchuk Vitaliya</i> . Public-political activity of Ivan Gel in the period the collapse of the Communist Party system in the Ukrainian SSR (january–august 1991).....	39
<i>Adamovych Sergiy</i> . All-Ukrainian congresses of deputies of all levels in 1991, 2004, 2008, 2014 as a means of preserving the power of the pro-russian ruling classes.....	45

ACTUAL ISSUES OF THE WORLD HISTORY

<i>Burachok Liliia, Lyzen Yevgen</i> . FRG foreign policy after the war.....	54
<i>Shcherbin Liliia, Fedun Khrystyna</i> . Constitutional monarchy in Belgium: traditions and innovations (second half of the 20 – beginning of the 21 century).....	59
<i>Gavrylyshyn Petro</i> . Demographic development of central and eastern Europe in the first half of the 21 century and its influence on international relations.....	64
<i>Stetsiuk Nataliia, Halyshech Anna</i> . Volunteer movement in Ukraine: origins and features of formation.....	70

ETHNOLOGY

<i>Drogobytka Oksana</i> . Ivanna Blazhkevych’s social activity (1886–1977).....	77
<i>Kostiuchok Petro</i> . Origins and formation of the ethno-national consciousness of the carpathian ukrainians in the 19 and early 20 centuries.....	86

RESEARCHES OF YOUNG SCIENTISTS

<i>Tymar Iryna</i> . “Cuman” Plots in the “Annals” by Yan Dlugosh: origin and source study value.....	96
<i>Oliinyk Oleg</i> . Activities of the Red Cross during the First World War on the territory of Eastern Galicia occupied by the russian army.....	104
<i>Wowk Lesya</i> . “Uchitel’ska gromada” in the context of social-cultural processes of the second Rzecz Pospolita (30-ies of the XX century).....	111
<i>Gavrysh Ivanna</i> . Stanislaviv eparchy during the soviet totalitarianism (1946–1989): underground activities of the faithful of the UGCC.....	117
<i>Tolochko Olesia</i> . Festival “French Spring in Ukraine”: the first years of conducting.....	123

Information about Authors	130
--	-----

ВИМОГИ

до подання статей у Вісниках Прикарпатського університету,
журналах, збірниках наукових праць, матеріалах конференцій

1. Обсяг оригінальної статті – 6–12 сторінок тексту, оглядових – до 12 сторінок, коротких повідомлень – до 3 сторінок.

2. Статті подаються у форматі Microsoft Word. Назва файла латинськими буквами має відповідати прізвищу першого автора. Увесь матеріал статті повинен міститися в одному файлі.

3. Текст статті повинен бути набраним через 1,5 інтервала, шрифт “Times New Roman Cyr”, кегль 14. Поля: верхнє, нижнє, ліве – 2,5 см, праве – 1 см (30 рядків по 60–64 символи).

4. Малюнки подаються в окремих файлах у форматі *.tif, *.eps, Corel Draw або Adobe Photo Shop.

5. Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і бути побудовані за допомогою майстра таблиць редактора Microsoft Word. Формули підготовлені в редакторі формул MS Equation. Статті, що містять значну кількість формул, подаються у форматі LaTeX.

6. Текст статті має бути оформлений відповідно до постанови ВАК №7-05/1 від 15 січня 2003 року “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України” (див. Бюлетень ВАК України. – 2003. – № 1).

Статті пишуться за схемою:

- УДК і ББК (у лівому верхньому куті аркуша);
- автор(и) (ім'я, прізвище – жирним шрифтом, курсивом у правому куті);
- назва статті (заголовними буквами, жирним шрифтом);
- резюме й ключові слова українською, російською та англійською мовами;
- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми й на які опирається автор, виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням подальших розвідок у цьому напрямі;

- список використаних джерел подавати згідно з новим стандартом з бібліографічного опису ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Основні відмінності від ГОСТ 7.1.–84, який набув чинності з 1 липня 2007 року (див. бюлетень ВАК України. – 2009. – № 5).

7. Стаття повинна бути написана українською мовою, вичитана й підписана автором(ами).

8. Разом зі статтею до “Вісника” необхідно подати дві рецензії провідних учених у даній галузі.

Наукове видання

ВІСНИК
Прикарпатського університету

ІСТОРІЯ
Випуск 28

Видається з 1995 р.

В авторській редакції

Головний редактор Василь ГОЛОВЧАК
Комп'ютерна правка і верстка ВІРА ЯРЕМКО

Друкується українською мовою
Реєстраційне свідоцтво КВ 21483-11283 Р

Підп. до друку 10.08.2016.
Формат 60x84/8. Папір офсет. Гарнітура “Times New Roman”.
Ум. друк. арк. 15,6. Наклад 100 пр. Зам. №330.

Видавець
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
76018, м. Івано-Франківськ,
вул. С. Бандери, 1, тел.: 75-13-08
E-mail: vdvcit@pu.if.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006

Виготовлювач
Віддруковано у друкарні МПП «ТАЛЯ»
смт. Брошнів-Осада, вул. Шкільна, 2.
тел./факс: (03474) 46-8-98, 46-4-38, 2-06-44
e-mail: pp.talya@ukr.net

